

Poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti

Martin Seidl

**Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta**

Poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti

Martin Seitl

Olomouc 2012

Oponenti: Prof. PhDr. Ivo Čermák, CSc.
PhDr. Martin Lečbych, Ph.D.

Ediční řada – monografie

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Seitl, Martin

Poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti / Martin Seitl. – 1. vyd. – Olomouc :
Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. – 164 s. – (Monografie)

Anglické resumé

ISBN 978-80-244-3320-2

159.9.07 * 159.923 * 159.923.3 * 316.752 * 316.62 * 316.472.4 * 159.9.072:303.687 * 159.9

- psychologický výzkum
- osobnost
- charakter
- hodnoty – psychologické aspekty
- adaptace (psychologie)
- sociální chování – psychologické aspekty
- interpersonální vztahy – psychologické aspekty
- Rorschachova metoda
- monografie

159.9 – Psychologie [17]

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2012 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excellence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora mladých akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správnoprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Martin Seitl, 2012

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2012

ISBN 978-80-244-3320-2

Obsah

Úvod.....	7
1 Dvě cesty k poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti	9
2 Hodnoty a jejich interpersonální souvislosti	10
2.1 K vymezení hodnot	10
Postoje	12
Cíle	13
Potřeby.....	14
Motivy.....	16
2.2 Za původem hodnot v osobnosti	18
Kognitivní adaptační mechanismus	19
Hodnoty a lidská přirozenost	19
Hodnoty a kultura.....	20
Hodnoty a socializace.....	23
Za hranicemi socializace.....	25
2.3 Klasifikace a systematizace hodnot.....	27
Klasifikace hodnot	28
Obecná systematizace hodnot.....	30
Systematizace hodnot ve vybraných teoriích	31
2.4 Teorie hodnot z hlediska sociálního obsahu.....	37
Individualismus a kolektivismus podle G. Hofstedeho	38
Láska podle teorie A. H. Maslowa	41
Sociální hodnoty a motivační typy S. Schwartze a W. Bilského.....	43
2.5 Design výzkumu hodnot	47
Rokeachova škála hodnot – výzkumný postup.....	48
2.6 Výsledky výzkumu hodnot a jejich interpretace	50
Hodnoty – od jedné množiny ke skupinám a struktuře	50
Intervenující proměnné.....	51
Hodnoty v SSA.....	53
Přehled výsledků výzkumu hodnot	59
3 Interpersonální vztahy.....	60
3.1 Základní otázky mezilidských vztahů	60
Setkání a interakce	61
Faktory ovlivňující utváření vztahu.....	63
Typy vztahů a jejich charakteristiky	64
Intimita.....	68
3.2 Vybrané teorie interpersonality.....	69
Stručný úvod do obecné teorie osobnosti	69
Analytický přístup k osobnosti a její interpersonalitě.....	70
Attachment	73
Od Sullivana k interpersonálním rysům v Big Five	77
3.3 Emoce a agrese v interpersonálním vztahu.....	85
Emoce	85
Agresivita	86

3.4	Design výzkumu popisných interpersonálních dispozic	88
	Inventář NEO-PI-R.....	89
	Rorschachova metoda a její aplikace ve výzkumném designu.....	93
	Proměnné v Rorschachově metodě se vztahem k interpersonální adaptaci	96
	Proměnné v Rorschachově metodě se vztahem k attachmentu	108
	Administrace a příprava dat Rorschachovy metody.....	111
3.5	Výsledky operacionalizace popisných interpersonálních dispozic	112
	Interpersonální styly podle NEO-PI-R: typologie	112
	Osobnost v akci z interpersonálního pohledu	115
	Přehled výsledků operacionalizace popisných interpersonálních dispozic	119
4	Vztah hodnot a popisných interpersonálních charakteristik	120
4.1	Vztah hodnot a dispozic v předcházejících výzkumech	120
4.2	Design výzkumu vztahu hodnot a popisných interpersonálních charakteristik osobnosti	122
4.3	Výsledky výzkumu vztahu hodnot a popisných interpersonálních charakteristik osobnosti	124
	Vztah skupin hodnot a interpersonálních typů.....	124
	Standardní typologie a hodnotové skupiny	124
	Upravená typologie a hodnotové skupiny.....	126
	Vztah skupin hodnot a indexů proměnných Rorschachovy metody.....	128
	Index ICIO a hodnotové skupiny.....	128
	Index ISIZ a hodnotové skupiny	130
	Index IN a hodnotové skupiny	131
	Indexy IUAP a IVP ve vztahu k hodnotovým skupinám	131
	Přehled výsledků výzkumu vztahu popisných charakteristik a skupin hodnot.....	134
5	Diskuse nad výsledky výzkumu	136
6	Závěrem	144
7	Seznam použitých zdrojů a literatury	145
8	Přílohy	150
	Doplňující informace k výběrovému souboru ve výzkumné studii	150
	Etika výzkumu	153
9	Věcný rejstřík	156
10	Jmenný rejstřík	160
11	Souhrn	163
12	Summary	164

Úvod

Psychologické zkoumání osobnosti je typické vytvářením různých hypotetických konstruktů popisujících nebo vysvětlujících osobnost. Konstrukty jsou hlavním nástrojem pro klasifikaci a porozumění vnitřní struktury osobnosti a vzájemných vztahů v této struktuře. Jsou často odvozovány v rámci jednotlivých teorií z empirie, nebo je empirie následně ověřuje, jsou-li nejprve předmětem teoretických úvah. Některé konstrukty je možné podrobovat zkoumání prostřednictvím víceméně přímých projevů v chování, na jiné usuzujeme nepřímě, protože se jejich projevy v pozorovatelném chování různí a proměňují v čase. Vznik konstruktů je odvozen od vysněného cíle všech, kteří se snaží porozumět druhým, konkrétním a jedinečným individualitám v jejich celku. Přes dlouhodobý usilovný výzkum se ale stále setkáváme s růzností, která je projevem chybějícího porozumění celistvé osobnosti. Hledání jednoho komplexního pojetí osobnosti se v konečném důsledku stalo příčinou vzniku mnoha částečných, chápajících osobnost z různých perspektiv.

Práce na přecházejících výzkumech nás přivedla ke dvěma klasickým typům psychologických konstruktů, kterými jsou hodnoty a dispozice. Používání obou má v oboru dlouhodobou tradici, i když se v čase jejich význam měnil. Dispozice nebo také rysy se vztahují ke skupině popsaných a relativně trvalých způsobů chování, na základě jejichž výskytu a intenzity popisujeme odlišnosti (nebo společné charakteristiky) jedinců a skupin. Hodnoty se vztahují k obecným kategoriím určujícím žádoucnost a vhodnost určitých způsobů jednání a chování vzhledem ke stanoveným cílům. Koncept hodnot se mnohem více dotýká dynamiky osobnosti a současně pracuje mnohem více s možností změny a vývojem než přístup rysový (Rokeach, 1985). Oba konstrukty však při své aplikaci vypovídají o stejné osobě, a měly by tak o ní vypovídat jednotně, byť z odlišné perspektivy.

Možnosti popisu a vysvětlení osobnostních charakteristik na základě dvou odlišných konstruktů stojí v základu publikace, která je před Vámi. Její předlohou se stala výzkumná disertační práce s názvem Význam hodnot v interpersonálních vztazích. Text nebyl pro následující strany převzat kompletně v původní podobě. Částečně byly upraveny pasáže popisující metodologii, výzkumný soubor nebo statistické postupy. Některé kapitoly byly oproti disertační práci dále dopracovány (hodnoty, teorie attachmentu). Všechny stěžejní části původní výzkumné práce jsou však zahrnuty, i když v odlišném uspořádání.

Jak vyplývá z názvu publikace, hlavní směr našeho zájmu leží v interpersonálních otázkách osobnosti, tj. v rysech osobnosti spojených s interpersonální adaptací a prosociálních hodnotách. Význam interpersonálních charakteristik osobnosti vyplynul z našich předcházejících výzkumných prací, věnovaných tradičním komunitám, jako zásadní pro percepci situací, událostí a objektů, stejně jako pro následující akci v sociálním prostředí. Orientace osobnosti na interpersonální otázky vede dle našich zjištění z tradičních

komunit k angažování se v činnostech sociálně pozitivních a prospěšných, v činnostech souvisejících se sociální oporou a stejně tak k podpoře interskupinové i intraskupinové spolupráce (Seitl, 2006; Seitl, 2009).

Je běžnou praxí nahlížet na interpersonální charakteristiky osobnosti z pohledu dispozic stejně jako z pohledu hodnot. Neméně významné jsou ovšem i vzájemné vazby mezi zjištěními o hodnotách a rysech u jednotlivých osob, které nás přibližují k celistvějšímu obrazu osobnosti. Jaké jsou však tyto vazby? Při uvažování o nich vycházíme sice z předpokladu, že osobnost spěje procesem zrání, sebeaktualizací a sebetranscendencí k vnitřní kongruentnosti, ale dosud jsou tyto vztahy značně nejasné. Do současnosti bylo problematice věnováno jen několik výzkumných studií (Bilsky & Schwartz, 1994), což vede přes silný teoretický předpoklad souladu obou konstruktů k nejistotě o těsnosti a charakteru jejich vzájemné propojenosti. Odlišné perspektivy zkoumání osobnosti sice deklarují vzájemnou logickou shodu, její potvrzení však stále chybí.

Text knihy se odvíjí od výše popsaných úvah ve třech hlavních oblastech. První z nich je věnována možnostem zkoumání osobnosti prostřednictvím prosociálních a interpersonálních hodnot. Druhá oblast je zaměřena na interpersonální přístupy k osobnosti s výstupem do interpersonálních dispozic a rysů osobnosti. Prostor je zde věnován vývoji chápání interpersonality v hlavních proudech této problematiky. Poslední část je tvořena integrací dvou předcházejících, protože je zde řešen teoretický předpoklad kongruentnosti obou konstruktů. Všechny části jsou z hlediska struktury koncipovány obdobně. Nejprve jsou shrnuta teoretická východiska a předcházející výzkumná zjištění. Následuje použitá metodologie, která je pro výzkum určující. Přestože se teoretická východiska snaží postihnout co nejširší poznatky o problematice, je to až volba konkrétního výzkumného postupu a konkrétních metod, která přináší to nové a rozhodující. Proto je v příslušných oblastech prostor postupně věnován Rokeachově škále hodnot, identifikaci interpersonálních charakteristik prostřednictvím metody NEO-PI-R nebo interpersonálním charakteristikám osobnosti z pohledu Rorschachovy metody. Každá oblast je pak zakončena vlastními výsledky výzkumu a jejich stručnou interpretací. Úvahy nad všemi výsledky jsou společně uvedeny formou diskuse v závěru celé publikace.

Věříme, že publikace přinese zájemcům o problematiku interpersonálního poznávání osobnosti novou inspiraci pro jejich práci. Odborníkům v praxi i ve výzkumu z řad psychologů předkládáme alternativní nebo nové cesty pro diagnostiku osobnosti, které se neopírají pouze o zavedené postupy uznávaných teorií, ale doplňují prostor psychologie osobnosti o další souvislosti.

1 Dvě cesty k poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti

Základní výzkumnou oblast definujeme pro účely dále uvedené studie jako prosociální hodnoty a popisné interpersonální charakteristiky osobnosti (rysy, ale nejen ty), reprezentující klíčové otázky adaptace jedince v jeho prostředí. Uvedené dva typy konstruktů jsou v psychologii zaměřeny na popis, vysvětlení a predikci jednání a chování jedince. Jejich vývoj byl relativně nezávislý a čerpal z odlišných tradic. Současná odlišná povaha obou konstruktů ústí do různých možností práce s člověkem a do různých očekávání z hlediska výsledků této práce. Zatímco hodnoty jsou často spojeny s tématem změny, které se v moderním pojetí rozšířilo do způsobů práce s dospělou populací, identitou jedince i skupiny, v případě interpersonálních charakteristik v podobě dispozic se uvažuje o relativně stabilních strukturách, které jsou v průběhu života rezistentní vůči změně. V praxi tak poznáváme člověka za účelem poradenství, vzdělávání nebo řízení ze dvou úhlů pohledu: prostřednictvím jeho prosociálních hodnot, stejně jako prostřednictvím popisných interpersonálních charakteristik. Stále však studujeme téhož člověka, který poznává, myslí, cítí, rozhoduje se a jedná. A protože si oba typy konstruktů vymezují právo na predikci budoucího jednání a chování, nutně z toho vyplývá výzkumný problém vzájemného vztahu hodnot a popisných charakteristik. Jedná se o pohled na člověka ze dvou vnitřně souvisejících přístupů, nebo se jedná o nezávislé kategorie? Některé teorie se ve svých dílčích částech vztahu věnují a očekávají logickou vazbu mezi oběma konstrukty. Vycházejí z předpokladu, že pokud chceme vysvětlit jednání druhých a případně je ovlivňovat, měli bychom připustit, že se subjektivní preference stavů a objektů jedince odráží v jeho chování, i když ho nebudou vystihovat zcela, protože dispozicemi popisované chování je určeno i jinými kvalitami. Celkově však zůstává logická vazba uvedených konstruktů dosud nejasná a empiricky neproověřená.

2 Hodnoty a jejich interpersonální souvislosti

„Humanisté se po tisíce let pokoušejí vytvořit skutečný, psychologický systém hodnot, který by byl odvozen z lidské přirozenosti, bez nutnosti zdroje v autoritě mimo lidské bytí samotné. Mnoho takových teorií bylo poskytnuto v průběhu historie. Všechny selhávají pro množství důvodů zrovna tak, jako všechny ostatní teorie hodnot.“

Abraham Harold Maslow, 1957¹

2.1 K vymezení hodnot

Od okamžiku, kdy A. H. Maslow formuloval výrok uvedený výše, bylo realizováno množství výzkumů zaměřených na hodnoty a vznikla řada nových teorií. Různost přístupů však přetrvává stejně jako diskuse nad jejich relevantností a konečností. Není tak zřejmé, zda výrok pozbyl platnosti. Ze stejného důvodu je frekventovaně používána řada definic hodnot, které se vzájemně dosti liší.² Klasicky uváděnou příčinou rozmanitosti chápání pojmu hodnota je skutečnost, že zájem o tento konstrukt v minulosti projevovaly další vědní obory, jako je filozofie, sociologie nebo pedagogika. Jednotlivé vědní obory a jejich teorie následně působily na vývoj nových přístupů a teorií hodnot obecně i v rámci psychologie. Vedle uvedené klasické příčiny chápeme jako významný pro různost pojetí vliv: a) míry konkrétnosti pojmu hodnota, b) definování hodnot prostřednictvím dalších pojmů, jejichž výklad se mezi autory taktéž liší. Zejména v důsledku rozdílného vnímání konkrétnosti dochází k významnému

¹ (Maslow, 1959)

² Níže uvádíme výběr z řady definic hodnot. Výběr byl učiněn s ohledem na významnost autorů pro další zjištění o hodnotách, uvedených v práci. U zahraničních autorů se jedná o překlad z originálu.

Rokeach (1968): „Hodnota znamená přetrvávající přesvědčení jedince, že určité specifické jednání nebo cílový stav existence je osobnostně a sociálně výhodnější než alternativní způsob jednání nebo cílový stav existence.“ (Rokeach, 1968, str. 16)

Schwartz a Bilsky (1987): „Hodnoty jsou pojetí nebo přesvědčení o žádoucích cílových stavech nebo způsobech jednání, které přesahuje konkrétní situace; provází výběr nebo posouzení jednání a událostí a jsou seřazeny podle vzájemné důležitosti.“ (Schwartz & Bilsky, 1987, str. 551)

Cakirpaloglu (2004): „Hodnoty představují systém získaných dispozic člověka jednat nebo směřovat k cíli v souladu s žádoucností, kterou určují podmínky existence.“ (Cakirpaloglu, 2004, str. 385)

Homola a Trpišovská (1992): „Hodnota obecně je kvalitou nebo vlastností věci, která ji činí užitečnou, žádoucí nebo ctěnou. Hodnota je tu dána vztahem subjektu k objektu a je vlastností subjektem prožívanou, nejde o žádnou objektivní vlastnost samu o sobě.“ (Homola & Trpišovská, 1992, str. 35)

Hofstede a Hofstede (2007): „Hodnoty jsou všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými. Hodnoty jsou pocity, které mají směr: mají kladnou a zápornou stranu.“ (Hofstede & Hofstede, 2007, str. 17)

překrývání pojmu hodnota s dalšími konstrukty jiných autorů (postoj, cíl, zájem, ctnost, motiv atp.). Pro stav, kdy autor používá k definici hodnot dalších psychologických pojmů, je naopak charakteristická příležitost zdánlivého porozumění, a to prostřednictvím obecné znalosti významu těchto dalších pojmů. Ve skutečnosti nás ale řešerše zavádí do komplikovaného procesu vzájemného srovnávání definic pojmů využitých ke stanovení pojmu „hodnota“. Problematice vztažených pojmů se věnujeme po identifikaci základních charakteristik hodnot.

Hodnota v jednom ze svých nejvýznamnějších znaků představuje kognitivní strukturu, která vzniká na základě přeneseného nebo vlastního aktu poznání objektu,³ události, prožitku nebo osoby. V centru hodnoty tak stojí informace, které poznávající subjekt získal nebo přejal a které zakládají jeho vztah k objektu poznání. Ve shodě s dalšími (např.: Rokeach, 1970; Schusterová, 2008; Bilsky & Schwartz, 1994) označujeme hodnotu jako kognitivní reprezentaci vztahu neboli jako popisný konstrukt zakládající vztah mezi poznávajícím a poznávaným, navázaný na procesy poznávání. Kognice ústí do výběrového procesu, který realizuje subjekt poznání na základě rozpoznáných pozitivních dopadů vyplývajících z přijatých informací. Poznání je tak vedle prostého informačního obsahu organizováno do univerzálních bipolárních dimenzí, ve kterých je jeden z pólů subjektem poznání vnímán jako pozitivní a druhý jako negativní. Je-li výsledkem konkrétní kognice příklon k pozitivnímu pólu univerzální dimenze, lze obecně definovat, že vztah k objektu poznání bude pozitivní a objekt se stává hodnotou.⁴ Hodnota je tedy vnímána jako něco žádoucího, dobrého. Přístupy k žádoucnosti hodnoty se však liší. Problematickými se zde stávají kritéria žádoucnosti (Homola & Trpišovská, 1992), která jsou spojena nejen s konkrétním pozitivním dopadem, ale i méně konkrétními cíli. Podobně Cakirpaloglu (2004) uvádí ve vztahu k žádoucnosti, že „dobro“ hodnoty je konstituováno jako individuální a jedinečné pro každou osobu na základě působení řady vlivů. Pro jeden subjekt může být žádoucí charakteristika hodnoty „nebezpečí“ a pro jiný subjekt je žádoucí charakteristika „bezpečí“. Hofstede a Hofstede (2007) formulovali několik univerzálních bipolárních dimenzí, na jejichž základě se ustavuje žádoucnost nebo nežádoucnost hodnot. Uvádíme několik vybraných příkladů (Hofstede & Hofstede, 2007):

- zlé versus dobré,
- špinavé versus čisté,
- nebezpečné versus bezpečné,
- zakázané versus povolené,
- slušné versus neslušné,
- ošklivé versus krásné,
- iracionální versus racionální,
- morální versus nemorální.

³ Dále používáme v zájmu stručnosti pojem objekt pro obsah hodnoty s vědomím, že tento pojem nevyčerpává zcela skutečný rozsah. Obsah hodnoty, jak jej vymezujeme dále, může být zcela abstraktní. „Objekt“ používáme tedy především z důvodu stručnosti při snaze popsat vzájemné vazby.

⁴ Obecně se přikláníme k názoru, že „hodnotu“ lze vždy vnímat jako nositele pozitivních dopadů pro osobu, která hodnotu percipuje. Shodně se vyjadřuje např. Nakonečný (1995), když uvádí, že hodnota je pozitivní význam objektu pro jedince. Skutečnost, že je hodnota „dobrá“ pro jedince, současně ale neznamená, že je „dobrá“ obecně v objektivizujícím měřítku. Stejný objekt může být zdrojem hodnoty, tedy charakteristik s vnímaným pozitivním dopadem, pro více osob a současně se tyto charakteristiky mohou pro osoby lišit. Stejný objekt tak může být pro dvě různé osoby hodnotou z rozdílných důvodů.

Vedle kognitivního obsahu a vyplývající žádoucnosti je hodnota charakterizována subjektivním prožitkem.⁵ Afektivní složky osobnosti tvoří osnovu kognitivní části hodnot. Kognitivně afektivní dynamika se uplatňuje při oslovení nebo aktualizaci hodnoty, tedy v okamžiku, kdy je subjekt hodnotou znovu osloven. Osoba tak o hodnotě něco ví a něco k ní cítí a na základě toho ji přijímá jako více či méně žádoucí. Hodnota tak získává pro subjekt jedinečný osobní význam, založený na poznání osobně relevantních pozitivních informací o objektu, následné žádoucnosti a emočním prožitku. V důsledku toho vymezujeme hodnotu jako subjektivně podmíněný vztah mezi subjektem a objektem. Hodnota tedy neexistuje sama o sobě jako charakteristika objektu.

Pojem hodnota se napříč řadou teoretických přístupů shodně konstituuje na základě poznání, prožitku a následného vztahu subjektu k objektu, který je vyjádřen jeho žádoucností. Různost však nacházíme právě ve vztahu k dalším pojmům, které jsou chápány některými autory jako integrální součást hodnot nebo které se s hodnotami v jejich vymezení překrývají. Jde především o postoje, cíle, potřeby a motivy, které se objevují jako konstrukty upřesňující kognici, cítění a vztah žádoucnosti/nežádoucnosti. Část dřívějších autorů se rozhodla přistoupit k oddělení těchto pojmů (Falta, 2008). Zastáváme však názor, že to v některých ohledech není možné. Jednotlivé přístupy tvoří vnitřně uspořádané celky, avšak mezi sebou se vzájemně překrývají. Neklademe si tak u některých konstruktů za cíl jejich odlišení, ale poukazujeme na jejich vztah k problematice hodnot, shodné a rozdílné znaky.

Postoje

Při vymezování vzájemného vztahu postojů a hodnot se vychází obvykle z míry obecnosti a strukturálních charakteristik. Hodnoty jsou považovány za abstraktnější než postoje, a tak se nevztahují ke konkrétním objektům nebo osobám (Řehan & Cakirpaloglu, 2000). Do kontextu uceleného systému uvádí hodnoty, postoje a přesvědčení⁶ Rokeach (1968, 1970). Předpokládá, že postoj je funkčním uspořádáním určitého množství přesvědčení zaměřených k určitému objektu, který předurčuje jednání a chování⁷ jedince v určitém směru. Dospělá osoba vlastní tisíce nebo desetitisíce postojů k objektům nebo situacím, ale pouze několik desítek instrumentálních hodnot a jen několik jednotek hodnot terminálních. Jednotlivé postoje jsou ve službách konkrétních hodnot a jsou s nimi kognitivně spojeny. Celý systém je pak vnitřně konzistentní a determinuje chování (Rokeach,

⁵ Byť lze na žádoucnost pohlížet i z pohledu sociálních požadavků, prožitek je subjektivní a nelze jej osobě vnutit.

⁶ Překlad pojmu beliefs je možný jako „přesvědčení“ nebo jako „názory“. Uvádíme překlad „přesvědčení“, i když obsahuje značný podíl „iracionální“ kognice. Přestože je „iracionalita“ v pojmu beliefs původních autorů proměnlivá, je volba „přesvědčení“ celkově vhodnější.

⁷ Při překladech textů, které jsou zdroji pro naši práci, se opakovaně setkáváme s problémem překladu výrazu „behavior“ z americké angličtiny. Čeština rozlišuje mezi jednáním (jako záměrným projevem spojeným s vědomými motivy osobnosti) a chováním (jako více reaktivním projevem bez jasně vědomého záměru), zatímco angličtina má pojem pouze jeden, uváděný ekvivalentně pro oba české pojmy. Jako výchozí pojem jsme se rozhodli používat chování, protože se obvykle odkazujeme na projevy jedince, které nejsou blíže určené. Tam, kde je projev zvláště významně po koncepční stránce spojený s problematikou hodnot a motivu, používáme pojem jednání.

1968). Částečně odlišné pojetí zastává Nakonečný (1995), když uvádí, že obsah postojů tvoří hodnotící vztah k hodnotám. Postoje jsou tak vztahem jedince k hodnotám. Vnitřní strukturální charakteristiky postojů lze definovat prostřednictvím kognitivní, emocionální a konativní neboli behaviorální (Hayesová, 1998; Hewstone & Stroebe, 2006) složky. Na základě těchto složek je však velmi podobně definována funkční struktura hodnot (Cakirpaloglu, 2004). I když se nejedná o ostrou hranici, přikláníme se k přístupu, který klade rozdíl mezi hodnotami a postoji na stranu obecnosti, což podporuje i výše uvedená podobnost funkčního propojení tří složek osobnosti.

Cíle

Problematika cílů je jednou ze spojnic k potřebám a motivaci včetně vztahu k míře konkrétnosti těchto konstruktů.⁸ Jak uvádí Smékal (2002), hodnoty a hodnotové systémy mají povahou své existence blíže k cílům. Současně vymezuje jedno pojetí hodnot jako obecné cíle. Tomuto pojetí hodnot jako obecných cílů jsou podobné terminální hodnoty v přístupu M. Rokeache,⁹ vymezované jako cílové stavy existence (Rokeach, 1968). Kritéria k dosažení těchto cílů a prožitek přibližování se k cíli jsou zde významně subjektivní, protože definice terminální hodnoty podléhá dalším proměnným spojeným se životní zkušeností osoby, jejím sociálním nebo kulturním původem apod. Obecnost cíle současně pro většinu osob znamená trvalé přibližování k absolutnímu, vysněnému cíli, který vyžaduje trvalé snažení. Cíl je v tomto pojetí určitou formou ideálu, k němuž se jedinec přibližuje naplňováním kritérií cíle v jednotlivých životních situacích. Cíl je naplňován v pomíjivých okamžicích, kdy jsou dosažena dostupná kritéria terminální hodnoty.¹⁰ Shodně B-hodnoty nebo také sebeaktualizační hodnoty existují jako cíle a jsou reálné i v okamžicích, kdy nejsou v osobnosti ještě aktualizované (Maslow, 1959). Kromě omezeného množství sebeaktualizovaných osobností, které zažívají B-hodnoty, jde dosahování těchto hodnot a možnost jejich dosažení souběžně vedle sebe jako identické varianty. Cíl je v případě těchto přístupů něco abstraktního a trvalého, co neztrácí na své přitažlivosti ani v okamžiku prožitku přítomných kritérií cíle. Tento typ cílů můžeme považovat za shodný s hodnotami, když hodnotou není konkrétní objekt a současně když s prožitkem hodnoty neztrácí cíl na své přitažlivosti z hlediska jeho žádoucnosti pro subjekt. Shoda mezi abstraktní hodnotou¹¹ a abstraktním cílem je jeden z možných vztahů těchto dvou pojmů. Jinou variantou je chápání cíle jako víceméně předem definovaného a konkrétního výsledku nebo stavu, který vzniká v důsledku určitého sledu aktivit.¹² V takových případech je hodnota pro-

⁸ Například Stuchlíková (2010) vymezuje cíle jako interní reprezentace pozitivně oceňovaného konečného stavu nějaké behaviorální sekvence.

⁹ Například: pohodlný život (úspěšný život); vzrušující život (stimulující, aktivní život); pocit úspěšnosti (trvalý příspěvek) atd.

¹⁰ Tento stav je však prchavý a trvalost dosaženého stavu je pomíjivá.

¹¹ Abstraktní hodnotu chápeme jako terminální hodnotu nebo B-hodnoty. Abstraktní cíl je možné v některých případech označovat také jako životní cíl. Problematiku životních cílů a hodnot řeší ve svém díle také V. Frankl. Životní cíl a hodnoty mají podobný vztah ke smyslu. Smyslu lze dosáhnout prostřednictvím hodnoty a smysl je obsažen v žití pro cíl (Tavel, 2007).

¹² V tomto případě je cílem například připravený oběd, k čemuž vede zaopatření potravin a jejich úprava.

střednictvím cíle konkretizována¹³ nebo může jít o specifický projev hodnoty (Cakirpaloglu, 2004). Cílový stav je s hodnotou kongruentní, přičemž jde o pojem nižšího řádu, prostřednictvím kterého lze na hodnotu usuzovat, protože je na rozdíl od hodnoty přímým projevem jednání. Cíl se zde nerovná prožitku hodnoty, ale projevu hodnoty v jednání.

Paralelu dvojího pojetí cílů můžeme nalézt v díle A. H. Maslowa ve vztahu k deficitním cílům a růstovým cílům. Zatímco dosažení cíle spojeného s deficitní potřebou je následováno pocitem uspokojení a následným poklesem aktuálnosti, jsou cíle spojené s růstem (a tedy B-hodnotami) nedosažitelné a v dynamice přibližování se žádný uspokojující vrchol s následným poklesem nevyskytuje (Maslow, 1999). Schusterová (2007) uvádí ještě střední úroveň konkrétnosti cíle, který lze přirovnat k preferencím. Cíle zde vyjadřují to, co je pro jedince důležité, ovšem na méně abstraktní úrovni než v případě cíle, který je s hodnotou ztotožnitelný. Obecně lze tedy konstatovat, že hodnota a cíl jsou pojmy vzájemně svázané a blíží se ke vzájemné jednotě při oboustranné abstrakci.

Potřeby

Trojice tvořená hodnotami, potřebami a motivy se v klasické psychologické literatuře značně překrývá ve vymezení. Do značné míry mnohem více, než je tomu v případě vztahu hodnot k postojům a cílům.¹⁴ Pojem potřeby obvykle zdůrazňuje určitou míru přirozenosti žádoucnosti určitého objektu, stavu apod. v návaznosti na zdroj ve fyziologické nebo psychologické podstatě lidského organismu. V nejširším vymezení je potřeba stavem, který odráží rozdíl mezi aktuálně přítomným a tím, co je požadováno. Potřeby jsou organismům vlastní a lidé na rozdíl od jiných organismů volí vědomě způsoby jejich uspokojení (Smékal, 2002). Tam, kde se vymezení potřeb začíná překrývat s hodnotami, získávají často kognitivní obsahy a jejich souběžný emocionální prožitek hlouběji pojatou příčinu, nezřídka v kontaktu s filozofickými úvahami o podstatě lidské duše. Potřeby zde mohou plnit úlohu zdrojů hodnot, podobně jako u motivů, nebo tvoří s hodnotami jednu entitu, a to zvláště tam, kde není potřeba chápána jako deficit, ale spíše jako univerzální požadavek obecného stavu v budoucnosti.

Dva základní typy potřeb vymezované v přístupu A. H. Maslowa jsou příkladem výše uvedeného. Hierarchicky uspořádané nižší (deficitní) potřeby se zdrojem ve fyziologické i psychologické rovině jsou součástí vnitřní výbavy člověka a pro jejich uspokojení je jedinec závislý na jiných lidech a prostředí. Uspokojování těchto potřeb je součástí cesty k celkové sebeaktualizaci, pod kterou je nutné deficitní potřeby taktéž počítat (Maslow, 1959; Maslow, 1999). Deficientní potřeby jsou naplňovány základními hodnotami, které jsou společné všem lidem. Uspokojení nižších potřeb umožňuje, aby do uvědomění vstoupily vyšší potřeby, které jsou také přirozené: *„Můžeme s jistotou tvrdit, že logické, teoretické a empirické skutečnosti byly ověřeny ve prospěch přítomnosti vnitřní tendence lidských bytostí, nebo jejich potřeby, po růstu ve směru, který může být obecně shrnut jako*

¹³ Konkretizace hodnoty prostřednictvím cíle je nejbližší vysoké konkrétnosti obou pojmů. Hodnotou je například prostředek uspokojení fyziologické potřeby hladu (jídlo) a konkretizovaným cílem je oběd ve stravovacím zařízení.

¹⁴ I když někteří autoři spatřují těsnou blízkost také mezi dílčími dvojicemi, například mezi motivy a postoji (Říčan, 2002).

sebeaktualizace...“ (Maslow, 1959, str. 125–126). Jedinec je pod tlakem této potřeby veden k jednotě osobnosti, k přirozenému projevu, k plné individualitě a identitě, k hledání pravdy, ke kreativitě a k bytí dobrým¹⁵ (Maslow, 1959). Při naplňování potřeby sebeaktualizace je však na rozdíl od nižších potřeb jedinec méně závislý na prostředí. Determinanty, které jedince vedou, jsou jeho vnitřního charakteru, nikoliv sociálního a vnějšího. Maslow v tomto bodě nalézá paralelu v díle G. Allporta, a to z hlediska jím popisovaných dvou rozdílných příčin jednání. Allport (1959) při této příležitosti uvádí problematiku rozdílu mezi vnějším požadavkem a vnitřní touhou..

Podle Maslowa (1999) je tranzitní stadium vedoucí k sebeaktualizaci charakteristické vrcholnými zážitky,¹⁶ prostřednictvím kterých může jedinec zažívat (nebo spíše vnímat) univerzální hodnoty bez vlivu jeho samotného. Maslow (1999) tak částečně vymezuje dva typy potřeb prostřednictvím hodnot a obráceně. První druh potřeb zažíváme skrze sebe ve spojení s D-hodnotami. Druhý druh potřeb, nedosažitelné obecné budoucí cíle, zažíváme v jejich skutečné podobě, bez vlivu nás samotných, tak jak jsou samy o sobě, ve spojení s B-hodnotami¹⁷ (Maslow, 1999). Například deficientní potřebu být milován můžeme zažívat a uspokojovat prostřednictvím lásky v podobě D-hodnoty skrze nás samé, nebo můžeme zažívat lásku jako B-hodnotu, lásku takovou, jaká je, při naplňování potřeby růstu a lásky.

Inspirojící pohled na vazbu mezi potřebami a hodnotami nalézáme také v díle Ericha Fromma. I přes uspokojení fyziologických potřeb bude člověk zažívat osamocení a vyloučení v důsledku svého odloučení od základní jednoty s přirozeností, charakterizovanou zvířecí existencí (Fromm, 1959). Následkem odloučení se vyvinuly právě podmínky lidské existence, ve kterých jsou zakořeněny specifické hodnoty, objektivně existující v člověku (nikoliv samostatně mimo něj). Člověk musí odpovídat na otázky, které mu podmínky existence kladou, protože správná odpověď na otázky je předpokladem psychického zdraví. Otázky mohou být v podobě potřeb, které se do značné míry překrývají s hodnotami lidské existence. Fromm uvádí následující potřeby (Fromm, 1959):

- A. **Potřeba spřízněnosti.** Vychází z přirozené nutnosti vytvářet jednotu s ostatními lidskými bytostmi. K získání jednoty lze využít několik cest. Jsou jimi submise a dominance. Avšak jediná pravá cesta, která umožňuje jednotu a individualitu současně, je láska.
- B. **Potřeba přesahu.** Pro lidskou existenci je typické, že se snaží překonat svoji roli stvořeného a snaží se stát tvůrcem. Tvořením nového přesahuje jedinec sám sebe a získává tak skutečnou smysluplnost a svobodu. Pokud nemůže jedinec řešit svoji potřebu přesahu tvořením, zpravidla ji naplňuje ničením. Člověk stojí před volbou naplnit potřebu tvořením nebo ničením, láskou nebo nenávisť.
- C. **Potřeba zakořeněnosti.** Člověk nemůže zůstat ve světě sám bez kořenů a vazeb. První vazba je mezi matkou a dítětem, protože matka dítěti poskytuje lásku a naplňuje jeho potřeby. Dítě je v té době plně na matce závislé a zažívá matku jako zdroj života. Odraz toho zakořenění provází jedince i v průběhu jeho dospělého života a tam, kde zakořeně-

¹⁵ Maslow v kontrastu s psychoanalytickými teoriemi vymezuje přirozené potřeby samy o sobě bez přívlastku nebezpečí a zla.

¹⁶ „Peak-Experiences“.

¹⁷ D-hodnoty (deficiency values); B-hodnoty (being values).

ní ve vztahu s matkou obsahovalo chyby, nalézáme u dospělých toužení po zakořenění, které se může projevat v silné závislosti.¹⁸

- D. Potřeba uvědomění identity. Lidský jedinec se v určitém stadiu svého vývoje vyděluje z jednoty matka–dítě a uvědomuje si sebe sama jako „já“. Západní kultura dala vzniknout základům pro plné uvědomění, ve kterém je „já“ zažíváno jako střed subjektu vlastní síly.¹⁹
- E. Potřeba orientovat se ve světě rozumově. Člověk se nalézá ve světě obklopen mnoha matoucími skutečnostmi. Potřebuje tyto skutečnosti uvádět do vzájemného kontextu, který mu umožní porozumět jim a úspěšně s nimi zacházet v myšlenkách. Lze zde uvažovat o potřebě rámce vhodného k orientaci ve světě.

Pojetí potřeb a hodnot Ericha Fromma se v mnohém shoduje s terminálními hodnotami Milтона Rokeache nebo s charakteristikami sebeaktualizující se osobnosti A. Maslowa. Podobně jako hodnoty, motivy a částečně i cíle se potřeby pohybují na kontinuu od konkrétních po abstraktní, přičemž poslední uváděný přístup je možné zařadit mezi ty, které se soustřeďují především na abstraktní pojetí. Přes značný překryv s ostatními konstrukty zdůrazňujeme na potřebách zejména jejich povahu zdroje vyplývající z fyziologické a psychické podstaty lidského organismu. Jako zdroj hrají jednu z ústředních rolí při dynamice vzniku a vývoji hodnot v osobnosti člověka.²⁰

Motivy

Posledním námi vymezovaným pojmem s pravděpodobně nejtěsnějším vztahem k hodnotám jsou motivy. Přestože v případě motivů a motivace je zdůrazňován především energizující činitel, setkáváme se s podobným vymezením také u hodnot. Motiv lze chápat jako vnitřní dynamický stav (hybné síly), který sestává z emočních a kognitivních procesů a udržuje chování k určitému cíli (Stuchlíková, 2010). Zásadní jsou zejména charakteristiky aktivizace chování, udržování směru a intenzity (Bedrnová, Nový et al., 2002). Při tomto vymezení motivů můžeme konstatovat vysokou blízkost s potřebami podle A. H. Maslowa a tím i těsnou vazbu k hodnotám.

V našem úvodním vymezení jsme se soustředili na kognitivní charakteristiky hodnot a jejich emocionální prožitek. Nadto je však nutné uvést, že i hodnoty organizují jednání jedince ve směru jejich obsahu (Cakirpaloglu, 2004). Stejně jako u hodnot i u motivů je možné potřeby považovat za jeden z jejich zdrojů²¹ a nejiný je taktéž vztah k cílům. V případě některých přístupů tak lze konstatovat, že motivy a hodnoty jsou charakterizovány shodnými kritérii, a jedná se tak o pohled na tentýž fenomén z různých úhlů pohledu.

¹⁸ Uvedenou myšlenku nalézáme později v teorii připoutání rozvinutou C. Hazanovou a P. Shaverem.

¹⁹ Podobná zjištění vyplynula z pozdějších empirických studií G. Hofstedeho.

²⁰ Tomuto tématu se dále věnujeme v kapitole Za původem hodnot v osobnosti.

²¹ Některé přístupy ovšem vymezují vztah přesně obrácený. Například uvádějí, že hodnotový systém lze považovat za významný zdroj motivace veškeré lidské činnosti (Bedrnová, Nový, & et al., 2002). Přístup typický zejména pro pracovní-psycho-logickou problematiku zdůrazňuje právě kognitivně-afektivní povahu hodnot, které jsou z hlediska své důležitosti seřazeny do hierarchie, jak uvádí např. Rokeach (1985), nebo systematické hierarchie (Schwartz & Bilsky, 1987). Podle své pozice v hierarchii je hodnota obsazena větším nebo menším množstvím motivační aktivity, která udržuje jednání k cíli, vymezenému hodnotou.

V případě hodnot jde o pohled skrze kognitivně-afektivní systém a v případě motivů je naopak zdůrazněna energizující povaha fenoménu.

Z hlediska metodiky práce je nám blízký vztah hodnot a motivů, jak jej uvádějí Bilsky a Schwartz (1994). Autoři vycházejí původně z díla M. Rokeache, přičemž používají jím sestavený seznam hodnot, i když upouštějí od rozdělení na instrumentální a terminální hodnoty. Výše uvedení autoři výzkumně ověřovali předpoklad, že určité skupiny hodnot energizují jednání shodným směrem a vytvářejí tak motivační typy hodnot. Aktivity uskutečňované ve prospěch určitého motivačního typu hodnot (realizované jednání) mohou být v souladu nebo v konfliktu s ostatními motivačními typy. Prostřednictvím testování hypotéz dospěli k závěru, že motivační typy hodnot jsou kruhově uspořádány, přičemž sousedící typy v kruhu jsou vzájemně kongruentní a protilehlé typy inkongruentní. Na podkladě kruhového diagramu se nacházejí dvě vzájemně kolmé dimenze. První z nich je charakterizována póly Otevřenost změně a Konzervatismus a druhá z nich póly Sebezdůraznění a Sebepřesah (Bilsky & Schwartz, 1994). Teorie je přínosná zejména sladěním problematiky motivovaného jednání a hodnotového systému osobnosti jedince, aniž by odmítala hierarchické uspořádání hodnot. Jedná se o kombinaci horizontálního a vertikálního (hierarchického) uspořádání hodnot, kdy jednotlivé hodnoty ztrácejí část svého významu ve prospěch motivačních typů, do kterých jsou sdruženy. Na vztah motivace a hodnot odkazuje také Veroff (in Rokeach, 1985), když ustavuje do vzájemně provázaného celku motivaci, hodnoty a osobnost, přičemž předpokládá, že kontextuální změna v motivech je cestou, jak ovlivnit osobnost.

K výše uvedeným teoriím cílů, potřeb a motivů považujeme za důležité zařadit pojetí motivů založené na implicitním a explicitním motivačním systému. Ve specifické úloze se zde objevují sociální charakteristiky osobnosti.²² Implicitní motivy jsou nedostupné naší reflexi. Vztahují se k energizaci našeho chování a vytvářejí se na základě emoční zkušenosti v raném dětství (Stuchlíková, 2010). Jako možná se také uvádí varianta vrozenosti těchto motivů (Falta, 2008). Implicitní motivy navazují ve svém významu na motivační teorii H. Murraye, který chápal motivaci jako vzájemnou interakci potřeb a tlaků (Stuchlíková, 2010). Mezi nejčastěji uváděné implicitní motivy náleží motivy výkonu, moci a afliace. Madsen (in Smékal, 2002) je spolu s motivem vlastnictví zařadil po analýze řady motivačních systémů do sekundárních motivů neboli do centrální psychogenní motivace. Naproti tomu explicitní motivy jsou přístupné vědomí, dokážeme je popsat a vážeme je na volbu cílů a jednání zaměřené k těmto cílům. Explicitní motivy také vznikají později na základě postupné reflexe vlastních preferencí, za kterými stojí implicitní motivy. Při hledání paralel můžeme vysledovat určitou shodu mezi strukturami implicitních motivů a B-hodnotami A. H. Maslowa, stejně jako potřebami E. Fromma.²³ Na rozdíl od implicitních motivů ale oba přístupy předpokládají apriorní přítomnost těchto potřeb/hodnot v osobnosti jedince, což není u implicitních motivů zcela zřejmé. Jiné pojetí, reprezentované hierarchickým uspořádáním hodnot Miliona Rokeache, zase primárně rozdělení na a priori přítomné a později získané hodnoty jednoznačně neobsahuje. Pokud bychom akceptovali existenci implicitních motivů a značný pojmový překryv hodnot a motivů, můžeme předpokládat,

²² Podobně jako se v případě potřeb a hodnot objevuje v přístupech A. H. Maslowa, E. Fromma a V. E. Frankla.

²³ Neméně významná je souvislost s motivačními typy hodnot (Bilsky & Schwartz, 1994). Některé implicitní motivy lze uvádět do souvislosti s dimenzemi v kruhovém zobrazení motivačních typů hodnot.

že řada z hodnot, které respondenti řadí v Rokeachově škále, reprezentuje pro respondenty explicitní motivy, ovlivněné původně energetizující silou implicitního aparátu ve směru založeném v raném dětství.

Souhrnem ve stručnosti vymezujeme hodnoty jako kognitivně-afektivní struktury v osobnosti jedince, vyznačující se pozitivním vztahem k jevům, stavům nebo věcem v různé míře obecnosti a projevující se žádoucností těchto jevů, stavů nebo věcí. Hodnoty tvoří s postoji a názory vzájemně provázaný systém, v němž zastávají nejvyšší místo z hlediska obecnosti. Specifické cíle jednání jsou v těsném vztahu s hodnotami, protože představují jejich konkretizaci. Abstraktní cíle se s abstraktními hodnotami překrývají. Potřeby lze chápat jako jeden ze zdrojů hodnot v jejich vývoji a současně jako ekvivalent hodnoty, pokud je potřeba chápána jako vývojový stav osobnosti daný a priori lidské psychice. Problematika motivace lidské činnosti je s hodnotami natolik provázána, že ji nelze od hodnot v řadě kritérií odlišit. Zdůrazňujeme však aktivační povahu motivace, tedy zdroj energie, který může být přisouzen kognitivně-afektivnímu obsahu hodnot. Spojení kognitivně-afektivního a energizujícího obsahu vede k motivovanému jednání, směřujícímu k naplnění hodnot. Podobně jako u potřeb můžeme nalézt v teoriích motivace vymezení specifických motivů, které jsou blízké abstraktním hodnotám.

2.2 Za původem hodnot v osobnosti

Odborná literatura vycházející z teoretických předpokladů stejně jako z výzkumných zjištění se převážně věnuje fenomenologii hodnot, jejich klasifikaci, systémům a hierarchiím hodnot nebo jejich změně a vazbám k dalším složkám osobnosti. Přestože se nemálo obsáhlejších publikací zaměřených na hodnoty věnuje i informacím o dynamice vzniku hodnot v osobnosti jedince, je tento prostor relativně marginální ve srovnání s ostatními částmi. Setkáváme se často s různě formulovaným vymezením, které definuje, že si jedinec postupně osvojuje a rozrůžňuje hodnoty v průběhu socializace prostřednictvím imitace druhých, internalizací cizích hodnot a na základě vlastních pozitivních a negativních zkušeností (Hartl & Hartlová, 2010; Homola & Trpišovská, 1992; Taušová, 2011). Složitost procesů skrytá za výše uvedenou formulaci je však značná a podrobnější zprávy o dynamice vzniku jsou spíše ojedinělé. Považujeme proto za nezbytné tuto otázku uvést v několika základních okruzích.²⁴

²⁴ Podíváme-li se například na Rokeachovu škálu hodnot, která je významná pro metodiku naší práce, vidíme hodnotu formulovanou například jako instrumentální Smířlivost (ochota k odpuštění ostatním). Odpověď na otázku, jak proběhla cesta k okamžiku, kdy je schopen jedinec porozumět této hodnotě a umístit ji s určitým pořadovým číslem na hierarchii, je nebývale komplikovaná a pravděpodobně ji nelze tímto způsobem vědecky operacionalizovat. Například dítě zajisté neimitovalo a následně neinternalizovalo tuto hodnotu v její abstraktní podobě. Více pravděpodobné je, že se dítě dopracuje k této hodnotě procesem podobným indukci na základě oceňovaných událostí v rámci sociálního učení, kdy bylo odpuštěno. Tentýž proces však není pravděpodobně vhodný pro osvojení terminální hodnoty Spása duše (spasení život). Pokusíme se však alespoň vymezit základní proměnné, které mohou při vývoji hodnot intervenovat.

Kognitivní adaptační mechanismus

Základy principů hodnocení lze hledat v biologické podstatě jedince, protože člověk je jako každý jiný organismus v první řadě vystaven požadavkům na adaptaci v prostředí. Mechanismy, které organismus postupně utvářejí ve směru úspěšných odpovědí na adaptační otázky, jsou nazývány evolucí. Právě evoluce stojí za spojením základních emocí a potřeb s poznávacími procesy (Plutchik, 2001). Vytvoření vazby mezi dříve percipovanými informacemi a emocemi zefektivnilo reakci na základní situace, související se zaopatřením potravy, rozmnožováním nebo únikem před nebezpečím. Z evolučního hlediska byly nejprve informace plynoucí z prostředí posuzovány s dopadem na uspokojení biologických potřeb. Výsledek posouzení vedl k prožitku základních emocí, jako je strach, smutek, odpor, uspokojení apod. (Plutchik, 2001). Spojení informace–emoce vedlo při nové expozici podnětu k urychlení odpovědi, protože emoce posílila impuls k odpovídající akci. Nalézáme zde předobraz v evoluci později vyvinutého abstraktního hodnocení, umožňujícího orientaci jedince v jeho složitém prostředí za pomoci složitějších kognitivních funkcí. Biologicko-evoluční přístup přináší ideu základního mechanismu, který lze spatřovat za vznikem hodnot, včetně těch sociálních. Přestože lze mechanismus pro současné porozumění složitým systémům hodnot chápat jako příliš zjednodušující, jeho funkční princip neztrácí na aktuálnosti při zájmu o proces hodnocení jako takový.

Hodnoty a lidská přirozenost

S přesunem k filozoficko-psychologickým úvahám o původu hodnot je nutné zmínit možnost existence apriorně daných hodnot, vyskytujících se ze samotné podstaty v existenci lidské duše. Zařadit zde můžeme oba přístupy k potřebám autorů Maslowa a Fromma, které jsou popsány výše (Maslow, 1959; Maslow, 1999; Fromm, 1959). Zjednodušeně jsou tyto popsány fyziologické nebo psychosociální potřeby lidskému organismu vlastní a nutně tak vedou lidského jedince k tomu, aby se na základě pozitivní zkušenosti naučil oceňovat stavy a objekty, které vedou k jejich uspokojení. Výjimkou jsou pouze nemocné osobnosti, kterým se uspokojení potřeb nedaří nebo zvolili pro jejich uspokojení nesprávnou cestu (Fromm, 1959). Oba přístupy však umožňují tento typ zjednodušení potřeba–hodnota jen částečně, protože obrazejí naši pozornost k budoucímu stavu místo k posilování na základě minulých zkušeností s potřebami. Lidská existence má v sobě zakořeněné struktury, které umožní, aby se v pravý čas vývoje jedince hodnoty samy vyjevily. „Člověk ukazuje ve své vlastní přirozenosti tlak k plnějšímu a plnějšímu bytí, k více a více dokonalé aktualizaci jeho lidství, a to ve stejně přirozeném a exaktním smyslu, jako může být řečeno o semenu dubu, že je tlačeno ke stání se dubem, nebo že tygr může být tlačěn k tygrovitosti nebo kůň k bytí koňským.“ (Maslow, 1959, str. 130). V této úrovni je vazba potřeba–hodnota nejasná a odkazuje v určitém slova smyslu spíše na samostatný vznik nebo poznání hodnoty.

Vedle teorií předpokládajících existenci apriorních hodnotových struktur uvádíme přístupy, které zdůrazňují vliv raných stadií vývoje a dětství.²⁵ Systém implicitních motivů,

²⁵ Proti těmto přístupům lze částečně postavit tvrzení autora jedné z předcházejících teorií: „Člověk není v základu modelován nebo tvarován do svého lidství nebo není učen být člověkem. Role prostředí je v základu umožnit mu nebo pomoci mu aktualizovat jeho vlastní potenciál, nikoliv potenciály prostředí.“ (Maslow; 1959, str. 130).

který můžeme zařadit právě do této oblasti, se formuje v raném dětství. Podle toho, jak jsou implicitní motivy v tomto stadiu vývoje vytvořeny, pravděpodobně v důsledku raných interakcí s prostředím, dochází později k větší či menší energizaci specifických motivů explicitního systému, který má těsný vztah k hodnotám, jak jsme je schopni formulovat a které se následně projevují v cíleném jednání. Zdůrazňujeme zejména implicitní motiv afiliace a intimity. Afiliční motivace je definována jako zájem nebo usilování o společnou činnost a interakci s především neznámými lidmi, jako projev tendence ustavit a udržet pozitivní emoční vztahy s lidmi nebo skupinami (Stuchlíková, 2010). Později byl McAdams (in Stuchlíková, 2010) přidán k afiliaci motiv intimity, který zvýraznil bytí s druhými. Jako potenciální vyjádření implicitního motivu intimity nalézáme v Rokeachově škále některé z definovaných prosociálních hodnot. Ovšem můžeme je stejně tak chápat jako určité vyjádření explicitních motivů. Náleží sem například vzájemnost, harmonie a otevřenost.²⁶ Přestože je motiv afiliace na rozdíl od intimity více spojen s „nadějí na přijetí versus strachem z odmítnutí“ a navazujícími odlišnými projevy v chování, oba implicitní motivy jsou spojeny s vyhledáváním fyzické blízkosti a častějším smíchem. Navíc je přítomný silnější motiv intimity spojen s častějším používáním výrazu „my“ před výrazem „já“ a lidé s tímto motivem jsou více všímaví vůči změnám v mimice. Jedinci se silnějším motivem intimity jsou popisováni jako přirození, upřímní, nedominantní a nesobečtí (Stuchlíková, 2010). Podobné nebo stejné projevy očekáváme od osob s preferencí sociálních hodnot, a proto předpokládáme existenci určité vazby mezi fenoménem popisovaným jako implicitní motiv intimity a prosociálními hodnotami. Otázkou však zůstává, jak těsný vztah má energizace z implicitního systému k pozdější hierarchii hodnot. Významný rozdíl, i s ohledem na možné pozdější ovlivnění hodnot, spatřujeme v otázce, zda energizace ovlivňuje intenzitu projevu hodnot v motivovaném jednání nebo i samotnou hierarchii skupin hodnot.²⁷

Hodnoty a kultura

Neméně významný vliv v odborné literatuře mají teorie zdůrazňující význam hodnotových tendencí zakořeněných v kultuře. Kulturní hodnoty podle nich ovlivňují již samý základ socializace zprostředkované rodinou. Dopad kultury na hodnotové systémy jednotlivců uznává jako jeden ze základních řada autorů (Cakirpaloglu, 2004; Hofstede & Hofstede, 2007; Schwartz & Bilsky, 1987). Znak kultury lze charakterizovat na kontinuu od konkrétnosti po obecnost prostřednictvím symbolů, hrdinů, rituálů a hodnot. Zatímco první tři charakteristiky, označované také jako praktiky, si osvojujeme později, velmi obecné kulturní hod-

²⁶ Podobné charakteristiky můžeme nalézt také u Maslowa (1999, str. 48–49), když popisuje B-lásku. Z toho vyvozujeme již dříve zmíněnou nejasnost, zda jsou implicitní motivy předmětem raného vývoje, nebo spíše přirozené danosti lidské existence.

²⁷ Mohou se například vyvinout sociální hodnoty na vysokém stupni hierarchie i přes nižší energizaci implicitním systémem (s důsledkem v méně zřetelném projevu chování), nebo budou vždy inklinovat spíše k nižším pozicím? Přes nemožnost jednoznačné odpovědi lze nalézt indicie při opačném postupu – při výzkumu poruch osobností. Například osoby s disociální poruchou jsou mimo jiné popisovány neschopností internalizovat morálku, uspokojováním potřeb bez svědomí, sníženým zájmem o práva druhých a empatii. Etiologie je často provázána závažnými nedostatky v časném rodinném životě – chybějící nebo agresivní rodiče, zanedbávání, zneužívání apod. (Praško et al., 2009).

noty jsou základem, který přejímáme v rámci socializace jako první (Hofstede & Hofstede, 2007). Kulturní hodnoty určují základní směry hodnot individuálních, stojí jakoby v pozadí a představují nejobecnější tendence v podtextu rodinné i společenské výchovy. Tyto základní tendence se vytvářely během dlouhodobého vývoje na základě geografického rozmístění národů, přístupu ke zdrojům, historických událostí apod. Jsou celkově velmi odolné vůči změně (Hofstede & Hofstede, 2007). Zakladatelem jednoho z nejvíce diskutovaných přístupů k národním či kulturním hodnotám se stal Geert Hofstede.²⁸ Při své práci vyšel z dřívějších poznatků A. Inkelese a D. Levinsona o základních problémech, které s dopadem na fungování skupin i jednotlivců řeší všechny společnosti, resp. kultury (Hofstede & Hofstede, 2007). Ve výzkumu realizovaném na manažerské populaci napříč 50 zeměmi identifikoval čtyři kulturní dimenze, jejichž póly charakterizují tendence k dávání přednosti určitým stavům, přičemž tyto tendence se v různé míře mezi jednotlivými kulturami liší. Dimenze jsou definovány póly (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002):

- vzdálenost moci (malá versus velká)
- vyhýbání se nejistotě
- individualismus versus kolektivismus
- maskulinita versus feminita

Později byla na základě interkulturních výzkumů přidána pátá dimenze – dlouhodobá versus krátkodobá orientace (Hofstede & Hofstede, 2007). Blíže se dimenzi individualismus versus kolektivismus věnujeme v kapitole Teorie hodnot z hlediska sociálního obsahu.

Hlavním tvůrcem druhého přístupu ke kulturním hodnotám jako základům individuálních hodnot se stal Shalom Schwartz, který vycházel z podobných předpokladů jako Hofstede. Shodný je zejména přístup k vymezení kultury²⁹ a kulturních hodnot. V případě kulturních hodnot Schwartz uvádí: „*Kulturně-hodnotová orientace se vyvíjí, když je společnost konfrontována se základními otázkami nebo problémy v regulaci lidské aktivity. Lidé musí rozpoznat tyto problémy, plánovat na ně odpověď a motivovat jeden druhého při jejich zvládnutí.*“ (Schwartz, 2006; str. 140). Obdobně uvádí, že způsob řešení základních otázek lidské aktivity lze formulovat prostřednictvím bipolárních dimenzí, kde každý z pólů vymezuje odlišný přístup. Na základě výzkumů dospěl Schwartz ke třem dimenzím, jejichž póly bývají někdy nesprávně interpretovány jako hodnoty. Jednotlivé póly jsou však spíše charakterizovány dílčími hodnotami (Schwartz, 2006):

- autonomie versus zakotvení
- rovnostářství versus hierarchie
- harmonie versus ovládnutí

²⁸ Vliv výzkumných studií G. Hofstedeho a později jeho syna lze považovat za jeden ze zlomových okamžiků ve výzkumu této problematiky. Jimi publikované studie vyvolaly sled mnoha výzkumů, které se snažily replikovat nebo vyvrátit původní zjištění. Zjištění a aplikace poznatků přesáhly dalece hranice psychologie a našly uplatnění v kulturní antropologii, managementu, diplomacii, problematice komunikace apod. (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002). Podle autorů si každý jedinec s sebou nese vzorce myšlení a jednání, které si osvojil vlivem sociálního prostředí a na základě svých zkušeností. Vzorce lze nazývat mentálním programem nebo také kulturou. Obsah vzorců je národnostně, případně etnicky specifický, ale jde spíše o variace stejného počtu proměnných. V jejich jádru stojí hodnoty jako tendence dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými. Osvojujeme si je velmi časně, přibližně do 12 let věku (Hofstede & Hofstede, 2007).

²⁹ Schwartz definuje, že hodnoty jsou centrálním rysem kultury a tyto kulturní hodnoty zdůrazňují tvarování a ospravedlnění individuálních a skupinových názorů, aktivit a cílů (Schwartz, 2006).

V řadě faktorů své teorie se však Schwartz odlišuje od Hofstedeho a jednoznačně zde vymezuje svůj přístup. Předně odlišuje přístup k individuálním a kulturním hodnotám,³⁰ což se nepodařilo zcela jeho předchůdcům. Nelze například směřovat zaměření na hodnoty jedince a zaměření na vnitřní hodnoty skupiny (Chung, Fam, & Holdsworth, 2009). Schwartz tak reflektuje skutečnost značných interindividuálních rozdílů mezi hodnotovými preferencemi členů jedné kultury, jejíž celkový profil je relativně jednoznačný. Na tuto skutečnost upozorňuje i Hofstede, když uvádí, že přes jednoznačné skóry národních kultur dochází k rozdílům v měření jednotlivců. Tento rozpor řeší především přihlédnutím k identifikovaným vlivům stratifikačních ukazatelů (sociální třída, geografická lokalizace bydliště, rozsah aglomerace,...) s tím, že výsledné skóry za celou kulturu na dimenzích právě tyto dílčí diference odstraňují a ukazují tak centrální tendenci kultury (Hofstede & Hofstede, 2007). Dalším nemalým rozdílem obou uváděných přístupů je vzájemný vztah kulturních dimenzí. Zatímco Hofstede uvádí, že dimenze jsou na sobě vzájemně nezávislé, Schwartz dospěl k závěru, že kulturní hodnoty jsou rozprostřeny v kruhu, na jehož podkladě jsou tři jím definované dimenze (Hofstede & Hofstede, 2007; Schwartz, 2006). Autoři svá rozdílná zjištění podkládají výzkumnými závěry.

Poslední přístup ke kulturnímu podkladu individuálních hodnot, který zde uvádíme, byl představen Fonsem Trompenaarsem a jeho kolegy (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002). Podobně jako u Hofstedeho původního výzkumu byly i zde apriorně vytvořené předpoklady ověřovány na manažerské populaci. Z původně tří ověřovaných dimenzí (individualismus versus kolektivismus, univerzalizmus versus partikularismus a výkon versus přisuzování) dospěl k formulaci dvou níže uvedených nejsilněji výzkumně podložených dimenzí (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002):

- konzervatismus versus rovnostářský závazek
- utilitární zájem versus loajální zájem

Trompenaarsův přístup lze vnímat v některých ohledech jako značně odlišný od dvou předchozích, protože je významně zaměřen na hodnoty v pracovní oblasti. Vedle výše uvedených dimenzí kulturních hodnot se zabýval také dalšími dvěma, které souvisejí s mírou exprese emocí a mírou překrývání osobních a pracovních vztahů (Morgensternová, Šulová et al., 2007):

- neutralismus versus afektivní vztahy
- specifické versus difuzní vztahy

Řešení základních otázek a problémů lidské aktivity, kterým čelí jednotlivci a skupiny, vytvářejí určité obecně zaměřené směry kulturních tendencí, které jsou dále strukturované a zpřesňované v menších skupinách. V některých případech může docházet k jejich úplné změně v důsledku silného působení odlišných socializačních činitelů. Celkově však předpokládáme, že kulturní tendence stojí na pozadí individuální socializace jedinců, která zakládá jejich budoucí hodnotové systémy. Vesměs všechny předkládané přístupy obsahují v různé podobě také hodnoty týkající se vztahování se ke druhým lidem.

³⁰ Schwartz je v přístupu k individuálním hodnotám značně ovlivněn Rokeachem. Byť postupně ustoupil od rozdělení na instrumentální a terminální hodnoty, používá sadu hodnot definovanou Rokeachem ve výzkumně zaměřených studiích. Odlišný přístup k hodnotám kulturním vyvinul na základě zjištění, že individuální hodnoty nejsou pro srovnávání národnostně odlišných skupin vhodné.

Hodnoty a socializace

Část principů, která se uplatňuje při vývoji hodnotového systému jedince, se obvykle zařazuje pod pojem socializace nebo ji lze do tohoto procesu z hlediska jeho časového i obsahového vymezení zahrnout.³¹ Socializace³² je obecně vymezena jako začleňování člověka do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace, nejprve v nukleární rodině a následně v širší sociální skupině, tvořené nejen vrstevníky, ale i zájmovými skupinami a vztahy k širší společnosti³³ (Hartl & Hartlová, 2010). Jednotlivé principy se během socializačního procesu překrývají, a tak jejich oddělování působí schematicky. Ve skutečnosti se socializace částečně uplatňuje také v dynamické souhře s procesy, které jsou již plně na straně individuality, tak říkajíc za hranicí socializace při procesu sebeaktualizace, a kterým se věnujeme v následující kapitole.

V širším pojetí začíná socializační proces pravděpodobně dříve, než lze mluvit o skutečném učení nápodobou, a to prostou orientací v prostředí, v době před vznikem vzpomínek. Ke vzniku prvních vodítek, která nás orientují ve světě, dochází při našem vnímání skutečností, např. zda jsme byli v raném věku v těsné blízkosti matek; zda se o nás starali oba rodiče, jen matka nebo někdo jiný; zda jsme spali sami nebo s ostatními sourozenci; zda byl kolem nás hluk nebo ticho nebo jak se projevovali lidé kolem nás (Hofstede & Hofstede, 2007). Právě to je první období, kdy na jedince působí kulturní a sociální preference jeho prostředí.

Další období ve vývoji socializace člověka je charakteristické setkáním požadavku a touhy. Požadavky zde lze vnímat jako normy společnosti, které se setkávají podle stáří dítěte a později dospívajícího s jeho touhami a usměrňují jejich naplnění. Touhy jsou v tomto ohledu odrazem potřeb, jak jsme je uvedli výše dle přístupů A. Maslowa a E. Fromma. Touha může být spjata s fyziologickými potřebami stejně jako s potřebami psychogenními. Požadavky nejsou poté nic víc než cesty a prostředky považované v nedospělosti za jedinou cestu k realizaci touhy³⁴ (Allport, 1959). Ve stejném směru se vyjadřují Rokeach a Regan, i když vliv společnosti rozdělují do dvou směrů. První typ požadavků je spojen s normami společnosti o tom, co je považováno za hodnotné. „*Tyto požadavky jsou sdělovány ve formě jednoho nebo více uspořádání společenských hodnot a každý jedinec je socializován k internalizaci těchto požadavků.*“ (Rokeach & Regan, 1980, str. 577). Druhý typ požadavku se pak uplatňuje při postupné socializaci potřeb jedince. Společnost vytváří tlak na jedince, aby uspokojoval své potřeby způsobem kongruentním s jejími požadavky. Jedinec je tak

³¹ Ve vazbě na předcházející kapitolu je nutné uvést, že osvojování si kulturních preferencí při řešení základních otázek a problémů lidské aktivity je v oboru interkulturní psychologie zahrnuto pod pojem enkulturace nebo kulturní transmise (Průcha, 2007). Pro účely této práce však zahrnujeme procesy enkulturace spíše pod pojem socializace, který chápeme obecněji včetně raných vlivů.

³² Význam socializačních procesů při vývoji osobnosti jedince zdůrazňovaly zvláště odborné publikace před rokem 1989. Zajímavou publikací je v tomto směru například Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka, kde A. Velehradský uvádí: „*Psychologické poznání však musí respektovat i objektivní a zejména sociální determinaci veškeré činnosti člověka, a tedy i činnosti hodnotící. ... Sociální determinací a těsným spojením s objektivní společenskou činností přesahuje a překonává hodnocení úzce subjektivní charakter.*“ (Velehradský, 1978, str. 21).

³³ V socializaci se z psychologického pohledu uplatňuje i další skupina principů, jako je vhléd nebo instrumentální podmiňování. Zdůrazňuje se také jedinečnost procesu ve směru k individualitě.

³⁴ Společností vytvářený tlak prostřednictvím požadavků vede jedince k předpokladu, že pouze respektování požadavků umožní naplnění jeho tužeb.

souběžně prostřednictvím sociálního tlaku veden k vytvoření kognitivních reprezentací společenských hodnot a norem vztažených k uspokojení vnitřních potřeb, které se následně v důsledku internalizace mohou stát hodnotami. V průběhu uvedeného působení socializace na základech sociálního učení i tlaku se pravděpodobně také uplatňuje princip indukce. Indukce vede později k připodobnění vlastních zkušeností a jejich zvnitřněných výstupů k abstraktněji formulovaným hodnotám.

Do značné míry se otázka vývoje hodnot při střetu požadavků a touhy stává otázkou morálního vývoje.³⁵ Z této rozsáhlé problematiky jsou pro nás zásadní především dva okruhy, kterými jsou časové určení a vztah k charakteru. Teorie morálního vývoje nám zprostředkovávají informaci, kdy přibližně se kognitivní reprezentace vnějších požadavků, mnohdy opakované a napodobované v chování prostřednictvím mechanismů sociálního učení ve prospěch pozitivního důsledku, mění ve vnitřní požadavek vlastní morálky, resp. svědomí. První známky tohoto vývoje se začínají objevovat na konci předškolního věku, kdy dítě nově samo začíná cítit vinu ve vztahu k porušení konkrétních požadavků. Vývoj následně pokračuje přes konvenční až k postkonvenční morálce podle Kohlbergova konceptu, kdy jsou zvnitřněny obecné principy požadavků. Vývoj morálního citění je neoddělitelně spojen s vývojem dalších funkcí, a to zejména s myšlením a logikou, neboť jsou to tyto fenomény, které ovlivňují způsob, kterým jedinec normy přejímá (Piaget, 1999). Na myšlení a morálku bezprostředně navazuje vůle jako snahová složka zacílená na naplnění přejetých norem. Vůle je předpokladem k uplatnění autonomní morálky. Obvykle můžeme autonomní nebo postkonvenční stupeň vývoje pozorovat v období adolescence (Vágnerová, 2000). Období adolescence je ale také charakteristické množstvím hodnot (včetně těch s původem v morálních normách), nejasností jejich priorit a existencí často protichůdných hodnotových tendencí. Avšak podle Rokeacha (1985) osobnost směřuje v rámci svého vývoje k souladu mezi jednáním, přesvědčeními, postoji a hodnotami. Tento systém je vzájemně provázán, a proto je změna v jedné části systému následována souhlasnými změnami v jeho ostatních částech. Projasnění hodnotové preference je tak vývojovým úkolem adolescenta, při kterém z hodnot získaných prostřednictvím socializace začíná upřednostňovat některé, a to na základě procesů, ve kterých socializace pravděpodobně hraje již menší roli. Nad vlivem společnosti zde začíná získávat převahu jedinečná osobnost. Vztah společenských hodnot, norem a morálky současně vytváří propojení na specifickou část struktury osobnosti, kterou je charakter. Ve shodě se Smékalem (2002) nepovažujeme charakter pouze za strukturu morálních vlastností osobnosti, ale vnímáme jej šířeji jako tu část osobnosti, která obsahuje vývojově osvojené vlastnosti. Společenské a morální hodnoty zde tvoří jeden funkčně provázaný celek s hodnotami s původem za hranicemi socializace.

Socializace plní při vývoji hodnot a hodnotového systému jedince ještě jednu nezanedbatelnou roli ve smyslu vzniku globálního hodnotícího nastavení. Sociální učení a informace z prostředí zde jednoznačným způsobem formují budoucí hodnocení jedince probíhající vzhledem k novým skutečnostem a stavům nebo vzhledem k novým předmětům, se

³⁵ I když rozhodně nelze vliv socializace omezit pouze na oblast morálky. Socializace zprostředkovává jedinci i poznatky o hodnotách, které nelze zařadit zjednodušeně pod oblast morálky. Socializace také spíše využívá principů morálního vývoje tím, že dodává informace, zpevňuje a podporuje jejich osvojení. Samotný proces morálního vývoje je už ale opět spíše přirozenou vlastností individua.

kterými se jedinec setkává. Prostřednictvím rodiny a sociální skupiny se jedinec učí, který z nejobecnějších pólů hodnotících dimenzí (jak je uvádíme v první kapitole vymezující hodnoty) je pro jedince žádoucí a který je nežádoucí.

Za hranicemi socializace

Principy socializace však nevysvětlují vznik hodnot nebo jejich pozici v hierarchii ve všech případech, zvláště pak v případech jedinečného a tvořivého přístupu k realitě, který je svým způsobem vlastní lidské existenci a zjevně přesahuje působení sociálního prostředí.³⁶ Například zdvořilost nebo čest, pokud nejde o prostředky k dosažení něčeho jiného, je obtížné vysvětlit identifikací. Podobně může být vnímáno například poznání – jako důležitá a vědomá hodnota. Jak ale vzniká neinstrumentální ohodnocení poznání a touha po něm nebo stále se vracející chuť čtenáře k začátku četby nové knihy?

Určitá vodítka nabízí již zmíněný přístup A. Maslowa zaměřený na potenciál jedince dostupný prostřednictvím procesu sebeaktualizace, který je vlastní každé zdravé lidské bytosti. Při uspokojení deficitních potřeb nebo prožitku D-hodnot se otevírá cesta k růstu. Člověk prostřednictvím růstu získává přístup k subjektivním tendencím neboli B-hodnotám, které nemohou být nikdy ve svém celkovém rozsahu zcela naplněny, ale současně jsou trvale pozitivně prožívány. Sebeaktualizující se jedinec je plný individuality, nezávislosti na potřebách a uskutečňování svých potenciálů (Maslow, 1999). Tímto způsobem by bylo možné nahlížet na vznik hodnotově podložené touhy po hudbě u jejího milovníka apod. Člověk překonal deficitní potřeby a otevřel se mu prostor jeho nerealizovaných možností, které jej začínají prostřednictvím vrcholných zážitků oslovovat. Uvedený princip lze popsat také dále uváděným procesem funkční autonomie motivu.³⁷

Funkční autonomie motivu zaujímá v oblasti věnující se vzniku jedinečných hodnotových preferencí jedince podstatné místo. Lze ji úspěšně použít na oblast hodnot, protože se zaměřuje na část fenomenologie obou pojmů, která se překrývá (Allport, 1961). Přístup nabízí komplexnější pohled na osvojení řady hodnot, než je tomu v případě identifikace,³⁸ a je tak vhodný i pro další teoretické modely.³⁹ Gordon Willard Allport, který funkční autonomii motivů popsal, čelí uvedeným principem původnímu redukcionistickému pojetí primárních a sekundárních motivů. Původní pojetí předpokládalo, že jedinec má řadu primárních motivů, u kterých je snadno určitelný předmět, který je umožňuje naplnit. Současně ale zaujímáme vztah k řadě objektů, které nepřispívají přímo k naplnění

³⁶ Což můžeme snadno sledovat při snaze hodnoty měřit. Přes operacionalizaci hodnot prostřednictvím jejich pořadových škál zjišťujeme, že můžeme nalézt shodně seřazené hodnoty u více lidí, ale jejich výklad jednotlivými jedinci je jedinečný.

³⁷ Historický Maslow na princip funkční autonomie navazuje a sám jej uvádí jako jeden z bodů, ve kterém byl Allportem ovlivněn.

³⁸ Pojem identifikace považujeme za více výstižný k procesu, ve kterém jedinec přijme určité obsahy za své. Na určité mentální reprezentace tedy nazírá jako na své, nikoliv jako na názory nebo informace někoho druhého, o kterých jedinec „ví“.

³⁹ Například Rokeachova klasifikace terminálních a instrumentálních hodnot je v souladu s funkční autonomií. Instrumentální hodnoty lze chápat jako prostředky, které slouží k naplnění primárních potřeb. Postupně se osamostatňují a dál se projevují jako samostatné motivace. Instrumentální hodnota (např. osvojování dovednosti čtení) se tak osamostatňuje v terminální hodnotu – motiv číst.

primárního motivu. Umožňují však přístup k předmětům, které tuto funkci mají, a proto představují tzv. sekundární motivy. Na každý primární motiv je tak často navázán systém sekundárních motivů, které jsou syceny jeho energií a jsou mu podřízeny (Říčan, 2002). Allport (1961) ale upozornil, že řada aktivit přetrvává i bez původního posílení a „sebe-udržuje“ se na neurčito. Znamená to, že tyto původní sekundární motivy získaly svoji vlastní energii, která je udržuje bez ohledu na původní souvislost s potřebou naplnění primárního motivu. Vazba na předcházející instrumentální formu hodnoty se po funkční stránce zcela přerušuje. „*Jak jedinec (nebo motiv) zraje, pouto s minulostí je zlomeno. Vazba je historická, nikoliv funkční.*“ (Allport, 1961, str. 227). Rozlišit však lze i ve funkční autonomii více úrovní. Na prvním stupni se setkáváme s perseverační funkční autonomií, která je založená na jednoduchých neurologických principech⁴⁰ typických i pro jiné živočichy. Druhý stupeň pak obsahuje analogické zákonitosti k prvnímu, současně se však opírá o jedinečné charakteristiky lidské osobnosti. Proces osamostatnění je zde jedinečný, protože má těsný vztah k vnímání a prožívání jedinečné individuality (Allport, 1961). Původní prostředek se mění na samostatný cíl (Cakirpaloglu, 2004). Osamostatněný motiv se stává pro jedince individuální abstraktní hodnotou a zaujímá svébytné a neopakovatelně definované místo v hierarchii hodnot. Na jakých principech se ale proces funkční autonomie motivů uplatní v konkrétním případě, je komplikované. Co způsobí, že se jeden konkrétní původní prostředek k dosažení primárního cíle změní v cíl samostatný, přičemž jiný zase ne? Za funkční autonomií motivů stojí celkově principů více, přičemž jejich jedinečná souhra se setkává v propriu. Tento pojem Allport zavádí k popisu centra osobnosti a jeho dynamického vývoje. Předpokládá, že je to právě proprium, které využije člověku vrozený proces funkční autonomie a rozhodne, který motiv se stane autonomní a který ne. Kromě zcela jedinečných principů se přitom uplatní i několik obecných, mezi které autor řadí následující (Allport, 1961):

- Schopnosti se často mění ve funkčně autonomní motivy. Přestože princip neplatí bezvýhradně, existuje zde významná vazba.
- Motivы mají sebeposilující účinky. Nejenže podporují chování a jednání v kongruentním směru, ale současně zvyšují citlivost vůči obsahům stejného zaměření.
- Motivы nejsou izolované. Svým propojením vytvářejí sebeobraz jedince, který je ze své podstaty funkčně autonomní a tvoří centrum propria.

Funkční autonomie se tak stává prostředkem nejvyšší úrovně organizace osobnosti, která určuje nastavení zralého systému (Allport, 1961). Funkční autonomii motivu lze úspěšně užít k přiblížení výše uvedených deficientních a růstových hodnot v teorii A. Maslowa. Jak bylo popsáno výše, naplněním D-hodnot se otevírá prostor k subjektivně pojímaným B-hodnotám a k vrcholným prožitkům, které jsou s nimi těsně spjaty. Funkční autonomie se uplatňuje v okamžiku prožitku D-hodnoty (tedy uspokojením deficientní potřeby a jejím postupným a trvalým opuštěním). Některé motivы se osamostatní a místo poklesu své energie na „plato“, provázející uspokojení základních potřeb, si energii trvale ponechají. Změní se tak na metamotivы neboli B-hodnotы. Tyto hodnotы si ponechávají část svého původního obsahu, ale získávají novou kvalitu, charakteristickou jiným typem poznávání a ztrátou závislosti. Již nejsou syceny energií z deficientních motivů.

⁴⁰ Například aktivita přípravy jídla v obvyklý čas, přestože skutečný hlad není přítomen.

Další pohled na vznik jedinečných hodnotových preferencí jedince, které nelze považovat za prostý důsledek socializace, předkládá třetí vídeňská psychoterapeutická škola⁴¹ prostřednictvím nauky o smyslu. Podobně jako u sebeaktualizace se setkáváme s předpokladem, že touha po smyslu je člověku přirozeně daná tendence směřující k budoucnosti ve smyslu naplnění jeho jedinečné existence, nikoliv k uspokojení existujících deficitů (Tavel, 2007). Sám zakladatel logoterapie uvádí, že smysl je „... *nejlidštější ze všech lidských potřeb...*“ (Frankl, 2006, str. 67). Smysl není nic, co by bylo možné definovat jako jedno, ale současně není smysl ani nic abstraktního. Hovoříme o jedinečném smyslu jedinečné situace, ve které nabývá smysl své konkrétní podoby prostřednictvím odpovědi člověka na tuto situaci (Frankl, 2006). Smysl nemůže být dán, musí být hledán. Muže být, ale nemusí být nalezen. Je přesahem člověka, neboť transcendence prostřednictvím díla, vztahu nebo vyššího zážitku je vlastní lidské existenci (Tavel, 2007). A právě ve spojení s hodnotami nacházíme přesahy člověka. Smysl lze totiž naplnit nebo prožít prostřednictvím tvořivé, zážitkové nebo postojoyé hodnoty. Přirozená touha po smyslu⁴² vede jedince, aby překročil společenskou determinaci, hledal a následně naplnil smysl v jedinečné situaci prostřednictvím realizované hodnoty.⁴³ Hodnoty jsou abstraktními univerzáliemi smyslu skrytého v konkrétní situaci (Frankl, 2006).

Souhrnem uvádíme, že pro vytvoření hodnot v osobnosti jedince existují pravděpodobně vrozené nebo velmi časně získané struktury, které jsou charakteristické pro lidskou existenci. Podstatný vliv na utváření hodnotového systému jedince má kultura a v jejím centru stojící kulturní hodnoty. Ovlivňuje přijetí hodnotících dimenzí z hlediska žádoucnosti jejich pólů a přenáší na jedince kulturně sdílené způsoby řešení otázek nebo problémů souvisejících s lidskou aktivitou. Kultura nabývá nejrůznějších celků od národnostních uskupení po kulturu sociálních skupin vytvořených podle sociální příslušnosti nebo geografické lokalizace. Kulturně podmíněné vzorce pro utváření hodnot dále rozvíjí konkrétní socializace jedince, která tvaruje osobnost příklady společností preferovaného chování, stejně jako požadavky a tlakem na převzetí sociálně žádoucích hodnot nebo požadavky na sociálně přijatelné uspokojování potřeb. Socializace tak utváří charakter osobnosti jedince, obsahující také morální hodnoty. O relativní důležitosti řady hodnot, které budou určujícími principy osobnosti, už ale jedinec rozhoduje sám prostřednictvím procesů sebeaktualizace, zrání a hledání smyslu. Jedním z mechanismů, které mohou vysvětlovat vznik jedinečné souhry subjektivně definovaných hodnot udržovaných svojí vlastní energií, je funkční autonomie motivů.

2.3 Klasifikace a systematizace hodnot

Psychologická axiologie přistupuje různým způsobem k třídění hodnot a popisu jejich vzájemných vztahů. Současně jsou autory dílčích teorií hodnot používány různé obecné pojmy, které vypovídají o struktuře hodnot v osobnosti. Ve stručnosti uvedeme některé přístupy ke třídění ve vztahu k naší výzkumné práci a následně obecné způsoby systema-

⁴¹ Logoterapie. Označení podle: Baštecká et al. (2009).

⁴² Nebo přesněji vůle ke smyslu (Frankl, 2006).

⁴³ Zanícená četba poezie je tak vedena vůlí ke smyslu, který bude realizací zážitkové hodnoty naplněn.

tizace hodnot. V závěru uvádíme některé konkrétní způsoby systematizace, které mají vliv nebo jsou přímo užity ve výzkumu.

Klasifikace hodnot

Hodnoty jsou v rámci svých původních teorií různým způsobem tříděny. Některá další třídění vznikají naopak v důsledku potřeby jednotlivé teorie přehledně popsat a zdůraznit jejich shodné a odlišné rysy. Pro potřeby třídění jsou rozhodující kritéria, která jej následně umožňují. Definicí těchto kritérií se zabýval například Cakirpaloglu (2004), který uvádí celkem 22 různých kritérií třídění. Přestože je naše práce zaměřena především na přístup třídící hodnoty podle kritéria obsahu, souvisí s tímto přístupem ve skutečnosti další soubor kritérií:

- **Obecnost hodnoty.** Setkáváme se s vymezením hodnoty na celém kontinuu od zcela konkrétního po zcela abstraktní. Za hodnotu tak může být považována sklenice kokakoly,⁴⁴ stejně jako mír ve světě. Pro účely této práce rozumíme hodnotou abstraktní strukturu a přijímáme tak vymezení Rokeache (1968) uvádějící, že hodnoty jsou standardy nebo kritéria pro řízení aktivity, rozvoj a udržování postojů směrem k důležitým objektům nebo situacím, zdůvodnění aktivit a postojů sebe jako i ostatních, morální posouzení sebe i ostatních a pro srovnávání sebe a ostatních.⁴⁵
- **Centrálnost pozice hodnoty.** Definuje pevnost hodnoty v celkovém systému. Čím více je hodnota k centru systému, tím více je stabilní a odolná vůči změně. Centrálnost pozice nelze zcela ztotožnit s pozicí v hierarchii. Díky vzájemným vazbám mezi hodnotami, způsobenými shodným obecným směrem působení, může mít i hodnota s relativně nízkým místem v hierarchii centrální pozici.
- **Místo v hierarchii.** V teoriích rozeznáváme několik rozdílných pohledů na hodnotovou hierarchii. Můžeme ji chápat jako individuální a jedinečné uspořádání hodnot, kdy je zcela na jedinci, jaké místo každé hodnotě určí. Tímto způsobem operacionalizoval hodnoty prostřednictvím své škály např. Rokeach (Rokeach & Regan, 1980). Naopak lze jednotlivé pozice hodnot v hierarchii chápat jako předem dané z hlediska jejich významu s odvoláním na přirozenost tohoto uspořádání pro lidskou existenci nebo sociální prospěšnost. Tímto způsobem řadí hodnoty například Maslow (Maslow, 1999) nebo Frankl (Tavel, 2007). Hierarchie může mít taktéž horizontální nebo vertikální podobu. Ke druhé z podob můžeme zařadit výše uvedené přístupy. Kombinace s horizontálním uspořádáním můžeme nalézt ve výzkumných pracích S. Schwartze, věnovaných individuálním i kulturním hodnotám (Schwartz & Bilsky, 1987; Bilsky & Schwartz, 1994; Schwartz, 2006).
- **Směr působení hodnot.** Setkáváme se s dělením, ve kterém se hodnoty projevují jako a) vlastnosti cíle uspokojujícího potřeby, b) kritéria výběru cílů nebo směřování aktivity. Lze takto hovořit o gratifikačních a direktivních hodnotách (Homola & Trpišovská, 1992). Hodnota je tedy chápána ve vztahu k budoucnosti nebo ve vztahu k minulosti. Paralelu nacházíme částečně v D-hodnotách a B-hodnotách A. Maslowa. Situaci zde

⁴⁴ Z hlediska symbolického i prostě obsahového.

⁴⁵ Definujeme tak dle požadavku Pantiće (in Cakirpaloglu, 2004) cíl naší analýzy hodnot.

komplikuje obecnost. Zatímco není problematické identifikovat konkrétní gratifikační hodnoty, je značně problematické odlišení abstraktních deficientních a růstových hodnot. Odlišnost spočívá v řadě případů pouze v kvalitativní povaze prožitku hodnoty.⁴⁶

- **Role hodnoty.** Rozlišujeme, zda je hodnota prostředkem, nebo cílem (Cakirpaloglu, 2004). Obě formy jsou orientované do budoucnosti, přičemž jedna je formulována jako osobnostně i sociálně preferovaný způsob jednání ve všech situacích ke všem objektům a druhá je pak formulována jako osobnostně a sociálně preferovaný cílový stav existence. Rozlišujeme tak instrumentální a terminální hodnoty (Rokeach, 1968). Pojetí instrumentálních hodnot Rokeacha je zde nutné odlišit od pojetí Allporta (1959), který jako instrumentální označuje hodnoty dané vnějšími požadavky.
- **Původ hodnoty.** Rozlišujeme zde především původ individuální a kulturní. Pro jednotlivé kultury jsou typické různé přístupy k řešení základních otázek, které lze taktéž formulovat jako obecné hodnotové preference. Individuální hodnota je výsledkem jedinečného spolupůsobení socializačních a individuálních činitelů ve vývoji osobnosti jedince. Z uvedeného vymezení vyplývá problematičnost odlišení původu při empirickém ověřování. Zatímco na kulturní původ lze usuzovat z celkových národních výsledků při výzkumu hodnotových dimenzí, není v zásadě možné přímo ověřit původ hodnot v osobnosti jedince, protože kultura je jedním z formujících činitelů širěji pojaté socializace.
- **Vědomí hodnot.** Hodnoty jsou nebo nejsou přístupné vědomí. Vedle zcela nevědomých hodnot, jak je uvádí Cakirpaloglu (2004), uvažujeme také nad schopností jedince formulovat abstraktní hodnoty. Dospělý člověk by měl být schopen snadno formulovat, zda považuje určité události, stavy nebo objekty za pro sebe hodnotné. Ve větší míře abstrakce to však může být obtížné.⁴⁷
- **Obsah hodnot.** Kritérium obsahu nám umožňuje třídít hodnoty podle jejich kognitivního zaměření. Řešíme otázku, k jakému stavu, objektu nebo události se váže kognitivní obsah. Hodnoty mohou být zaměřené do sociální oblasti, nebo naopak na vlastní prospěch nositele, na bezpečnost nebo úspěch atd. Stejně lze hodnoty dle obsahu třídít v případě teorií potřeb podle toho, k jaké potřebě je hodnota vázána. Obdobně lze jako obsahové vnímat třídění hodnot na tvořivé, zážitkové a postojové, jak je tomu v případě Franklovy teorie, i když zde je základní členění obecnější. Vhodným příkladem teorie hodnot založené na obsahové klasifikaci je hojně citovaná Sprangerova typologie, rozpracovaná na osobnostní typologii hodnot Allportem, Vernonem a Lindzeyem⁴⁸ (např. in Cakirpaloglu, 2004; Smékal, 2002).

⁴⁶ Viz dále popis lásky jako deficientní a jako růstové hodnoty.

⁴⁷ S touto skutečností jsme se setkali u řady respondentů naší studie. Při předložení Rokeachovy škály hodnot často nebyli v přiměřeném časovém úseku schopni formulovat, zda jsou pro ně některé uvedené hodnoty důležité, a uvést je do vzájemného vztahu. Tuto skutečnost obvykle komentovali tak, že se nad abstraktně uvedenými hodnotami nikdy nezamýšleli.

⁴⁸ Typologie předpokládá existenci šesti ideálních hodnotových typů, které jsou syceny skupinou koherentních hodnot. Uváděny jsou následující typy: teoretický, ekonomický, estetický, sociální, politický a náboženský.

Obecná systematizace hodnot

Jednotlivé hodnoty, které můžeme klasifikovat podle výše uvedených kritérií, vytvářejí propojené a strukturované celky. V řadě případů se jedná opět o určitou formu psychologických konstruktů, protože na existenci těchto celků lze usuzovat pouze nepřímo.

Za nejvyšší celek uspořádání hodnot je možné považovat systém hodnot. Vycházíme zde obecně z předpokladu, že hodnoty nejsou obsaženy v osobnosti samostatně, ale vytvářejí vzájemně provázané celky a uskupení, které mají vazby na další kategorie konstruktů v osobnosti. Systém hodnot obsahuje ty hodnoty, které si jedinec různým způsobem osvojil a považuje je za individuálně nebo skupinově vlastní. Systémem hodnot taktéž označujeme uskupení všech hodnot v osobnosti jedince bez ohledu na jejich vzájemnou kongruentnost a další charakteristiky uspořádání. Pokud známe hodnotový systém nacházející se v osobnosti konkrétního jedince, známe rámcový obraz jeho osobnosti (Homola & Trpišovská, 1992). Je tomu tak především z funkčního hlediska systému, který se dostává ke slovu při interakci individua s prostředím. Při interpretaci nových situací, stavů nebo objektů používá člověk svůj hodnotový systém jako referenční rámec, prostřednictvím kterého si vytvoří vztah k těmto novým skutečnostem, zaujme stanovisko. Rozdíl mezi novou skutečností a hodnotovým systémem je zdrojem motivovaného jednání, které vede k modifikaci systému nebo skutečnosti. (Homola & Trpišovská, 1992). Formulaci hodnoty podle Rokeacha⁴⁹ (1968) přenášíme v tomto smyslu na celý systém ovlivňující globální přístup jedince ke světu.

Vnitřní strukturu hodnotového systému lze popisovat prostřednictvím několika substruktur. Jako první uvádíme hierarchii. Hodnoty jsou v rámci hierarchie uspořádány podle principu subordinace pyramidálního charakteru rozličného stupně obecnosti, významu a funkce (Cakirpaloglu, 2004). Jako hierarchické uspořádání označujeme taktéž vertikální seřazení hodnot stejné obecnosti a funkce podle jejich významu pro jedince. Druhý typ hierarchie bývá též nazýván hodnotovým žebříčkem. Hierarchie jsou spjaty s problematikou horizontálního a vertikálního uspořádání. Přes řadu výzkumů, ve kterých byla úspěšně použita hypotéza o vertikálním uspořádání hodnot⁵⁰ (např.: White & Ruh, 1973; Schwartz, Struch, & Bilsky, 1990; Sikula, 1973a; Sikula, 1973b), jsou také četná zjištění o složitější struktuře vzájemných vztahů hodnot poukazující na horizontální uspořádání (Bilsky & Schwartz, 1994). Kombinace horizontálního a vertikálního uspořádání hodnot, ve kterém hrají roli nejen individuální významy, ale také vzájemné vztahy, přináší zjištění o relativní platnosti jednotlivých pozic v prostém žebříčku, pokud chceme zjištění brát jako relevantní ke skutečnému dynamickému prožívání a jednání člověka. Jednání

⁴⁹ Standardy nebo kritéria pro řízení aktivity, pro rozvoj a udržování postojů směrem k důležitým objektům nebo situacím, pro zdůvodnění aktivit a postojů sebe jako i ostatních, pro morální posouzení sebe i ostatních a pro srovnávání sebe a ostatních.

⁵⁰ Výzkum hierarchie hodnot prostřednictvím definovaných škál je také pravděpodobně zatížen jednou metodologickou otázkou. Předpokládáme-li, že hierarchie hodnot jedince je součástí jeho celkového hodnotového systému, můžeme při výzkumu hierarchie pracovat pouze s jeho vlastními hodnotami. Škály ale předkládají seznamy hodnot, o kterých se tvůrci škál a priori domnívali, že jsou součástí systému hodnot každého jedince. Tento předpoklad je dle našeho názoru sporný.

člověka může být totiž simultánně determinováno různými hodnotami na stejné úrovni obecnosti⁵¹ (Cakirpaloglu, 2004).

K popisu dalších skupin obsahově provázaných hodnot v rámci celkového systému lze použít pojem hodnotová preference. Prvořadě jsou preference právě kombinací vertikálního a horizontálního přístupu k hierarchii. Hovoříme o sdružení více hodnot se shodným nebo podobným obsahovým zaměřením a o dominanci těchto hodnot v systému jedince, bez ohledu na relativní pozici jednotlivých hodnot obsažených v preferenci v rámci žebříčku. Druhým podstatným rysem, který posiluje význam preferencí, je vyšší obecnost strukturálního prvku preference před specifitějším prvkem jednotlivé hodnoty. Obecnější strukturální prvek je z hlediska individuálního i sociálního více žádoucí, a proto je významnější determinantou chování (Cakirpaloglu, 2004). Příkladem hodnotových preferencí mohou být hodnotové motivační typy, jak je uvádí Schwartz a Bilsky (Schwartz & Bilsky, 1987; Bilsky & Schwartz, 1994). Vybíráme například motivační typy Bezpečí, Tradice, Konformita apod.

Vedle systému, hierarchie a preference se setkáváme také s pojmem hodnotová orientace, který považujeme za vyšší stupeň zobecnění, než je tomu u preferencí. Smékal (2002) uvádí, že jde o vysoce zobecněné motivy, které lze rozlišit podle základních směrů orientace. Stern (in Smékal, 2002) rozlišuje hodnotové orientace na autotelické, heterotelické a hypertelické.

Systematizace hodnot ve vybraných teoriích

Přístupy k systematizaci hodnot nacházíme v řadě konkrétních teorií. Předkládáme ty z nich, které ovlivňují náš výzkum, protože definují hodnoty s jednoznačným prosociálním obsahem jako integrální součást systému. V. E. Frankl předpokládá, že existují tři hlavní typy hodnot, prostřednictvím kterých lze naplnit smysl. Tyto typy jsou pevně hierarchicky uspořádané, přičemž na nejnižším stupni se nacházejí hodnoty tvořivé, pak zážitkové a nejvýše stojí hodnoty postojové. Význam seřazení je lidské existenci daný, protože prostřednictvím tvořivé a zážitkové hodnoty bere člověk do rukou vlastní život, zatímco postojovou hodnotou svůj osud přijímá (Tavel, 2007). V rámci jednotlivých tří typů hodnot jsou specifitější hodnoty dále pevně hierarchizovány. Například nejhodnotnější zážitkovou hodnotou je láska (Tavel, 2007). Systém hodnot je v pojetí V. E. Frankla pevně sestavený a jedná se tak o systém založený více na filozofických úvahách o podstatě lidské existence. Do vzájemných vztahů jsou zde uváděny spíše konkrétní obsahy než strukturální charakteristiky. Částečně lze k tomuto druhu systematizace zařadit i přístup uváděný jako další.

Humanistická psychologie v podání A. H. Maslowa předkládá uspořádání, v němž jsou hodnoty na nejobecnější úrovni rozděleny na deficientní (D-hodnoty) a růstové hodnoty (B-hodnoty), které v hierarchickém uspořádání zaujímají vyšší postavení. D-hodnoty lze chápat jako víceméně pevně hierarchicky uspořádané vzhledem k deficientním potřebám, které stojí v jejich základu. Pořadí je ovlivněno silou a prioritou potřeb. Zatímco bezpečí

⁵¹ Nadto je nutné hierarchii hodnot přiznat určitou proměnlivost v čase (Cakirpaloglu, 2004). Hodnotové hierarchie lidí se mění vlivem zrání a sebeaktualizace, stejně jako vlivem získávání nových hodnot nebo přetvářením stávajících na základě nových informací. Hierarchie se mění, jako se mění celkový systém.

je mnohem silnější a vitálnější než láska, potřeba jídla je obvykle silnější než oboje předtím uvedené (Maslow, 1999). Obecné charakteristiky jsou však pro tyto hodnoty shodné (Maslow, 1999, str. 168):

- Deprivovaná osoba touží po jejich uspokojení nepřetržitě.
- Jejich deprivace vede k onemocnění a chřadnutí osoby.
- Jejich uspokojení je léčebné, řeší onemocnění z nedostatku.
- Dostatečné sycení chrání před onemocněním.
- Zdraví (uspokojení) lidé neprojevují tyto nedostatky.

B-hodnoty mezi sebou naopak nemají hierarchický vztah. Nejsou od sebe zcela odlišené, ale naopak se vzájemně prolínají a překrývají se. Jde spíše o různé pohledy na totéž než části celku, jak je tomu u D-hodnot. Maslow předkládá seznam růstových hodnot a současně uvádí, že B-hodnotou mohou být i D-hodnoty, pokud se osamostatní po uspokojení deficientní potřeby a získají vyšší kvalitu. Přestože nejsou B-hodnoty hierarchicky uspořádány, jak bylo uvedeno výše, zaujímá trojice pravda, dobrota a krása specifické postavení. Vzájemný těsný vztah těchto hodnot je typický jen pro rozvinutou a sebeaktualizovanou osobnost⁵² (Maslow, 1999).

Tabulka č. 1
Deficientní a růstové hodnoty

Typ hodnoty	Hodnoty (příklady z hierarchie)
B-hodnoty	Pravda – Dobrota – Krása Prostota – Bohatost – Nenucenost – Živost – Láska
D-hodnoty	Sebeúcta – Úcta druhých Domov – Láska Bezpečí Jídlo – Teplo – Nepřítomnost bolesti

(volně dle Říčan, 2002; Maslow, 1959; Maslow, 1999)

Další dva přístupy k systematizaci hodnot jsou zaměřeny především na funkční vztahy mezi hodnotami s menším důrazem na jejich obsah. Hlavním autorem prvního systému je M. Rokeach, zatímco druhého systému S. Schwartz, který bezprostředně navázal na práci prvního z uvedených autorů. Část této geneze se odráží i v naší výzkumné studii.

Základy strukturální teorie hodnot vycházejí z předpokladu, že hodnoty lze považovat za obecné koncepty žádoucích prostředků a výsledků aktivit a jsou tak používány jako standardy a kritéria pro lidskou aktivitu (Rokeach & Regan, 1980). Hodnoty stojí na vrcholu funkčního systému dále složeného z méně obecných postojů a nejméně obecných přesvědčení, která jsou nejbližší determinantám chování a jednání v konkrétních situacích. Celý systém poskytuje člověku všeprostupující standardy, které provázejí všechny

⁵² Příčinou výsadního postavení pravdy, dobroty a krásy je pravděpodobně i umístění estetické růstové potřeby na samý vrchol sebeaktualizace. Přestože je řazení potřeb v sebeaktualizaci volné, potřeba estetických prožitků je umístěna nejvýše (Říčan, 2002).

oblasti lidského chování⁵³ (Rokeach & Regan, 1980). Odkazují se tak na jednu z hlavních, obecně uváděných funkcí hodnot, kterou je orientace jedince v jeho prostředí, při jeho činnosti a při setkání s novými objekty, událostmi a jevy. Systém umožní jedinci rychlé vyhodnocení aktuálního stavu a zvolení odpovídající odpovědi. Jinými slovy, systém nám umožňuje hodnocení. Hodnoty nacházející se na vrcholu celého systému jsou rozděleny na instrumentální a terminální. Druhé jmenované lze nejvíce přiblížit sebeaktualizačním cílům, které jsou obvykle nedosažitelné a můžeme je zažívat ve vrcholných okamžicích, kdy náš prožitek splňuje kritéria spojená s touto hodnotou. Obecně jsou terminální hodnoty formulovány jako konečné stavy existence, po kterých lze toužit.⁵⁴ Instrumentální hodnoty pak představují preferované způsoby jednání k dosažení terminálních hodnot.⁵⁵ V řadě případů je však vhodnější definice, která neurčuje instrumentální hodnoty prostřednictvím terminálních. Instrumentální hodnoty jsou zde chápány jako přesvědčení, že určité způsoby jednání jsou z hlediska osobního i sociálního těmi nejvhodnějšími pro interakci s jakýmkoli objektem (Rokeach, 1970). Instrumentálnost konkrétní hodnoty a z ní vycházejícího jednání se zde stabilizuje na základě zkušenosti o účinnosti při interakci s objektem. Rozdělení hodnot na dva výše uvedené typy ale odráží především teoretický pohled na strukturu a jeho funkční opodstatnění je v navazujících systémech zpochybňováno (Schusterová, 2008). Systém tvořený hodnotami, postoji a přesvědčeními lze nahlížet z několika úhlů pohledu. Předně jde o míru obecnosti jednotlivých složek, která je určena počtem položek jednotlivých konstitučních prvků v systému jedince. Nejvyšší míru obecnosti a nejmenší počet vykazují terminální hodnoty. Vyšší počet je pak charakteristický pro instrumentální hodnoty a následně pro postoje a přesvědčení. S vyšším počtem položek konstitučních prvků se také zvyšuje vztah položek ke konkrétním projevům chování. Jiným úhlem pohledu je otázka centrálnosti položky nebo také těsnost vazby k self (Rokeach, 1985). V dřívějších pracích Rokeach (1968) uvádí, že hodnoty jsou uspořádány do hierarchických struktur nebo substruktur na kontinuu podle důležitosti v rámci jednotlivých konstitučních prvků systému. Centrálnost postavení hodnoty je zde těsně spjata s její pozicí v hierarchii. Později, když Rokeach rozvinul svůj přístup k ovlivnění hodnot prostřednictvím celého systému, zdůrazňuje vnitřní provázanost systému a současně vztah tohoto systému k sebeobrazu jedince a jeho představě o kompetentní morální osobě (Rokeach, 1985). Centrálnost hodnoty není nově určena pouze její pozicí v hierarchii, ale především také vazbami na ostatní hodnoty a sebepojetí jedince. V Rokeachově teorii je ústředním bodem provázanost celého systému. To však neznamená jeho vnitřní jednoznačný soulad. Ten je spíše cílem terapeutického nebo poradenského působení. Vazby v systému jsou složité, nejedná se tak o jednoznačnou hierarchickou strukturu, ve které z nadřazeného konstitučního prvku vycházejí podřízené konstituční prvky, konkrétnější a současně neztrácející nic z vyšších charakteristik. Ve skutečnosti si

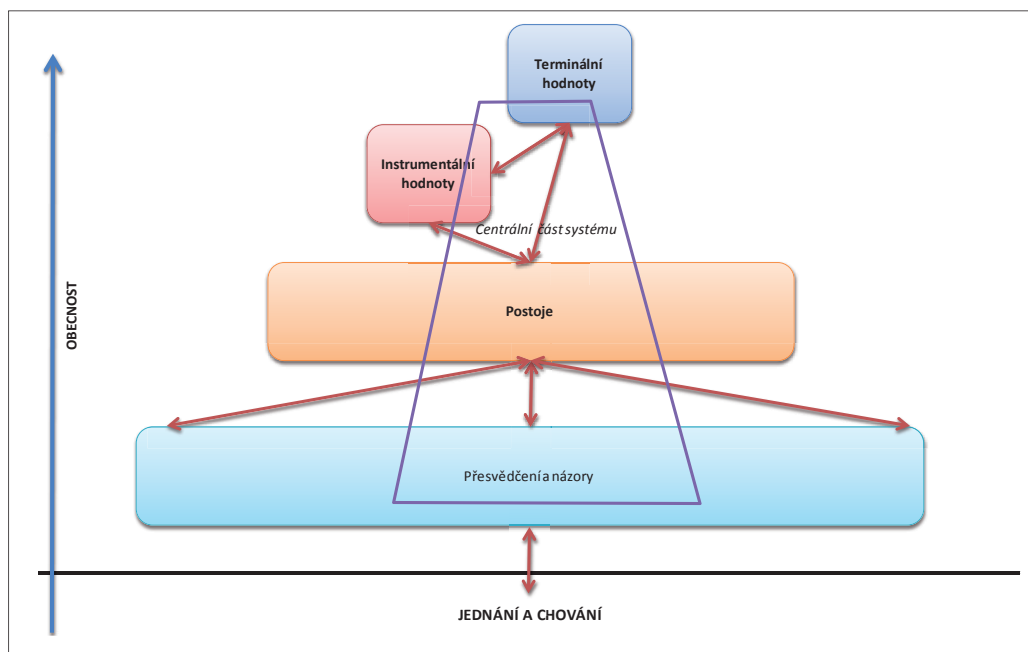
⁵³ Řízení sebe a interakce s druhými; způsoby posuzování sebe a druhých; zdůvodňování, prezentování a obhajování sebe; srovnávání sebe a ostatních; řízení našich příležitostí a zájmů; pozice zastávaná ke konkrétním sociálním otázkám; pozice zastávaná obecně k politice, náboženství a vědě atd.

⁵⁴ Předkládaná struktura systému nám naznačuje způsob, jak se sebeaktualizační cíle dostávají z vysoké míry abstrakce do konkrétních fragmentů jednání a chování – přes vzájemně provázanou strukturu instrumentálních hodnot, postojů a názorů.

⁵⁵ Je zde tedy nutné striktní oddělení od pojetí instrumentálních hodnot jako objektů, které slouží k naplnění potřeby ve smyslu psychického nebo fyzického deficitu.

řada jedinců neuvědomuje svoji⁵⁶ hodnotovou hierarchii⁵⁷ a jejich chování není s touto hierarchií kongruentní. V jednom okamžiku se mohou uplatňovat vazby se stejnou silou nebo kontaktem na centrální položky systému s rozdílným výsledkem působení.

Obrázek č. 1
Rokeachův systém – zjednodušené grafické znázornění

Shalom Schwartz a jeho kolegové navázali ve svém díle bezprostředně na M. Rokeache.⁵⁸ Pro výzkum hodnot použili nástroj vytvořený Rokeachem (The Value Survey) a vymezují hodnoty v podobných intencích. Svoji pozornost však zaměřili především na hodnoty místo na celý systém hodnoty-postoje-přesvědčení. Zásadním rozšířením původního konceptu je odlišné strukturování hodnot podle typu cíle a jejich rozmístění do kruhového uspořádání, které je podloženo dvěma dimenzemi.

Ve své úvodní práci k tomuto tématu S. Schwartz a W. Bilsky (1987) definují hodnoty jedince jako individuální koncepty nadsituačních cílů,⁵⁹ které vyjadřují zájmy⁶⁰ vztažené k motivačním oblastem a jsou hodnocené v rozsahu důležitosti jako řídicí principy jeho života. V centru jejich zájmu stojí právě motivační oblasti. Při vytvoření motivačních oblastí vycházeli autoři ze tří univerzálních typů požadavků, které existují v každém jedinci a pri-

⁵⁶ Taktéž referenční skupiny jedince.

⁵⁷ Nebo lépe hodnotovou preferenci.

⁵⁸ Nacházíme zde však řadu dalších vlivů, zejména z přístupů orientovaných na kulturní odlišnosti v hodnotách.

⁵⁹ Druhy cílů rozlišují autoři shodně s dělením hodnot podle Rokeacha – instrumentální a terminální.

⁶⁰ V definici zájmů můžeme sledovat vliv kulturně zaměřených teorií – zájmy jsou individualistické, kolektivistické nebo oboje.

ori: biologické potřeby s původem v organismu, požadavky na sociální interakci k zajištění interpersonální koordinace a instituční požadavky pro blaho a přežití skupiny (Schwartz & Bilsky, 1987). Univerzální požadavky se projevují v několika obsahově rozdílných zaměřeních, které Schwartz a Bilsky označili jako motivační oblasti. Každá z motivačních oblastí má jiný typ cíle, který lze charakterizovat určitou skupinou hodnot. Autoři definovali 8 rozdílných motivačních oblastí⁶¹ a popsali je prostřednictvím hodnot z Rokeachovy škály.⁶² Například motivační oblast Úspěch byla popsána hodnotami Schopnost, Ctižádostivost a Společenské uznání. Autoři tak kombinují terminální a instrumentální hodnoty, jejichž rozdělení na dvě oblasti ve svém výzkumu sice potvrdili, ale ustupují od nich, protože se nepodílejí vhodně na vysvětlení lidské aktivity. Současně na základě svých zjištění ustupují od interpretace jednotlivých hodnot a uvádějí tři základní okruhy, pro které je vhodnější pracovat s oblastmi namísto s jednotlivými hodnotami. S těmito závěry se ztotožňujeme a využíváme jich v rámci našeho výzkumného projektu. Uvádíme první dva, třetí se vztahuje k interkulturním výzkumům (Schwartz & Bilsky, 1987, str. 550-551):

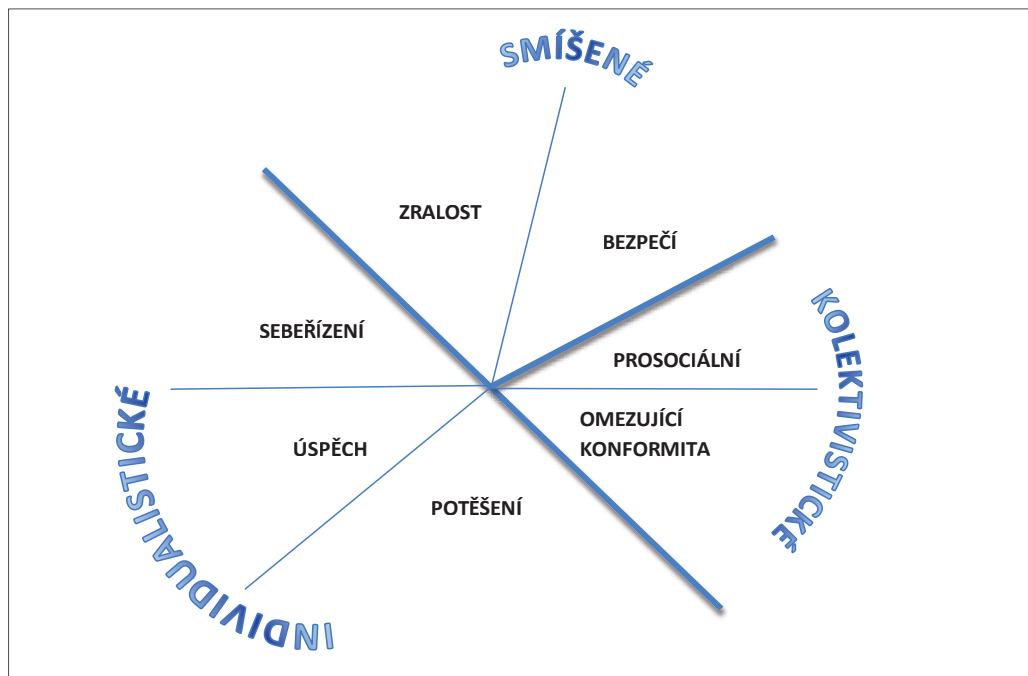
1. Vliv hodnot jako nezávislých proměnných na postoje i jednání může být předpovězen, identifikován a interpretován efektivněji užitím indexů důležitosti hodnotové oblasti než užitím jednotlivých hodnot.
2. Efekt rozdílných sociálních proměnných (ekonomické, sociální, náboženské,...) na hodnoty jako závislé proměnné může být předpovězen, identifikován a interpretován efektivněji při použití motivačních oblastí než při použití jednotlivých hodnot.

Schwartz a Bilsky tak nejenže ustupují od původního rozdělení hodnot na instrumentální a terminální, ale současně doplňují vertikální hierarchii hodnot horizontálním pojetím... Hodnoty nezaujímají své místo v pořadí pouze podle důležitosti, ale jsou součástí tematicky shodné skupiny, která je vnitřně spjata vztahy. Vertikální hierarchie je tak relativizována vztahy hodnot v rámci oblastí i mezi oblastmi. Motivační oblasti jsou v tomto prvním pojetí uspořádány do kruhového zobrazení, přičemž na podkladě jsou tři možné varianty zájmů lidí: kolektivistické, individualistické a smíšené.

⁶¹ Oblasti: Potěšení, Bezpečí, Úspěch, Sebeřízení, Omezující konformita, Prosociální, Sociální moc, Zralost.

⁶² Kromě oblasti Sociální moc, pro kterou nenalezli ve škále dostatečnou oporu.

Obrázek č. 2
Motivační oblasti a zájmy

(dle Schwartz & Bilsky, Toward A Universal Psychological Structure of Human Values, 1987)

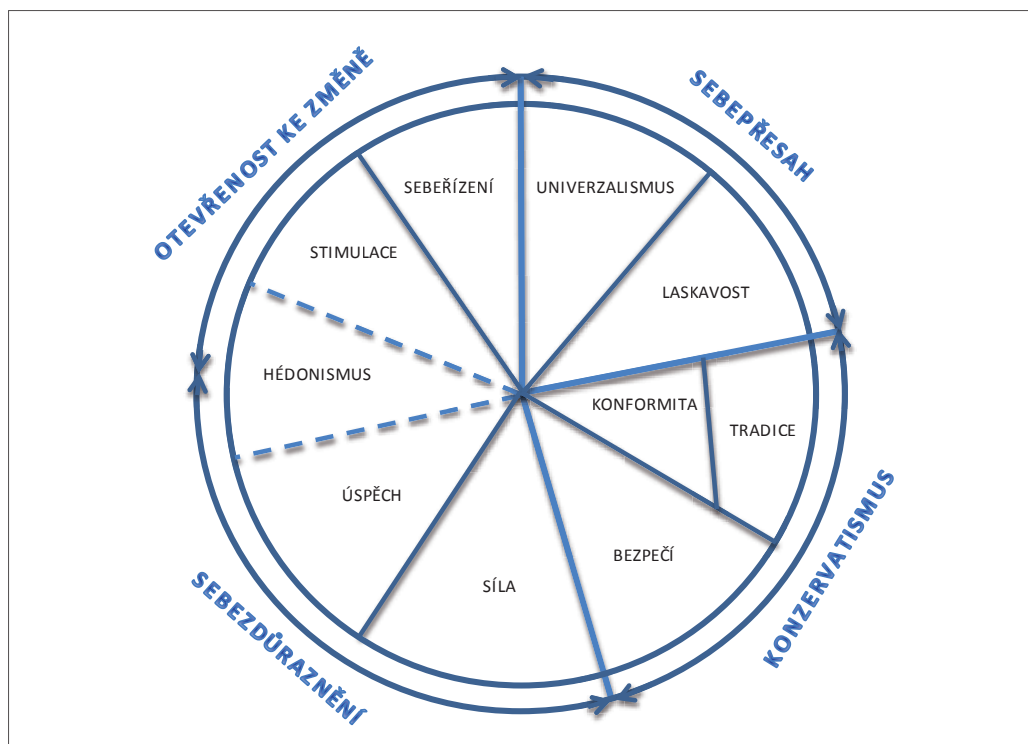
V pozdějších úpravách nacházíme oproti prvním závěrům určité změny. Počet motivačních oblastí byl rozšířen na 10,⁶³ některé z původních byly přejmenovány a nově jsou oblasti označovány jako motivační typy (Bilsky & Schwartz, 1994). Současně autoři zdůrazňují vztahy mezi motivačními typy a uvádějí v tomto směru, že akce podniknuté ve prospěch každého typu jsou z psychologického a sociálního pohledu ve stabilní shodě nebo v konfliktu s akcemi podniknutými ve prospěch jiného typu.⁶⁴ Schwartz realizoval také výzkumy hlubší struktury hodnot ve 41 zemích a potvrdil, že na pozadí kruhového uspořádání je složitější struktura než jen kolektivistické a individualistické zájmy. Tato struktura je dána dvěma na sebe kolmými dimenzemi, které současně dobře vysvětlují příčiny vzájemné shody nebo konfliktu mezi hodnotami z rozdílných motivačních typů. První dimenze je tvořena póly Otevřenost ke změně versus Konzervatismus. Jako protikladné jsou zde hodnoty zdůrazňující nezávislost a změnu vůči hodnotám zdůrazňujícím podřízenost, sebeomezení, zachování tradic a stabilitu. Druhá dimenze je tvořena póly Sebeposílení versus Sebeopřesah. V protikladu jsou zde hodnoty zdůrazňující vlastní prospěch a dominanci nad druhými vůči hodnotám zdůrazňujícím přijetí druhých, rovnost a zájem o blaho druhých. Autoři sami nacházejí koncepční blízkost s pojetím Sprangera, rozpracované Allportem a Vernonem (Bilsky & Schwartz, 1994). Získáváme tak kruhové

⁶³ Síla, Úspěch, Hédonismus, Stimulace, Sebeřízení, Univerzalizmus, Laskavost, Tradice, Konformita, Bezpečí.

⁶⁴ Motivační typy, které spolu v kruhu sousedí, se obsahově doplňují. Motivační typy, které jsou v kruhovém uspořádání na opačné straně kruhu, jsou ve vzájemném konfliktu.

uspořádání hodnot, kde jsou jednotlivé motivační typy uspořádány podle blízkosti obsažených hodnot k vzájemně kolmým dimenzím:

Obrázek č. 3
Motivační typy a dimenze

(Dle Bilsky & Schwartz, 1994)

Všechny výše uvedené systémy hodnot poskytly naší práci podstatné impulzy z obsahového nebo systémového hlediska. Pro metodologii našeho výzkumného projektu adoptujeme zejména pojetí o motivačních typech, pro které existuje opora v Rokeachově škále hodnot. Jednotlivé hodnoty tak mají menší význam než celkové skóry motivačních typů, které lépe odrážejí zaměřené jednání.

2.4 Teorie hodnot z hlediska sociálního obsahu

Značná část teorií hodnot je primárně zaměřená na obsahy jednotlivých hodnot nebo skupin hodnot. Pokud se nejedná o primární zaměření teorie, nacházíme alespoň různé příklady a seznamy hodnot jako přidruženou část. Tato skutečnost vychází z kognitivní podstaty hodnoty. Jednotlivá hodnota je spojena bez ohledu na svoji obecnost s informacemi vztaženými k určité třídě objektů, událostí nebo jevů. Pravděpodobně každá z teorií věnujících se obsahovému vymezení hodnot také zahrnuje hodnoty, které se vážou

k mezilidské interakci, nebo přesněji ke vztahům s druhými lidmi. Nacházíme konkrétní vymezení vztahu hodnot k sociální oblasti, prostá pojmenování a krátké definice, které odkazují na lidskou neboli sociální oblast. Setkáváme se s hodnotami vymezenými v této oblasti jako cílový stav existence, stejně jako s hodnotami vymezenými jako způsob jednání, který je vhodný a oceňovaný v sociálním prostředí. Není cílem této práce pátrat po příčinách způsobujících, že se lidé vzájemně považují za důležité, protože tyto příčiny dalece přesahují hranice psychologie směrem k evoluční biologii, kulturní antropologii, stejně jako filozofii. Základní otázky na poli psychologie nás obracejí alespoň směrem k adaptaci na prostředí. Jedním z výchozích bodů je zde nezbytná starost o potomky, která zakládá oboustranný a z biologického pohledu dlouhý vztah mezi rodiči a dětmi, který je ze strany dětí po první roky života charakteristický naprostou závislostí. V rámci adaptace jsou dále rozhodující vztahy související s přístupem ke zdrojům a bezpečím. Adaptace totiž vykazuje těsný vztah k přirozenému výběru, neboť jedinci s dostatečným přístupem ke zdrojům a bezpečí mají obvykle nejvyšší šanci na pokračování rodu. Už jen pro tyto pragmatické důvody lidé vstupují do vztahů od narození a setrvávají v nich po celý život (Hewstone & Stroebe, 2006). Člověk je sociální tvor, a proto projevuje zájem o své sociální okolí. Tento zájem se odráží v procesu, prostřednictvím kterého přisuzuje hodnotu sociálním objektům, jevům nebo událostem. Právě z těchto principů těží řada psychologických teorií hodnot, které řadí sociální hodnoty mezi ty, které jsou člověku dány jeho přirozeností nebo v jeho velmi raném věku. Dále uvádíme přehled teorií hodnot zaměřených na obsah s důrazem na sociální oblast. Přehled není zajisté zdaleka vyčerpávající, ale odráží základní východiska podstatná pro pochopení role sociálních hodnot.

Individualismus a kolektivismus podle G. Hofstedeho

S individualismem a kolektivismem se setkáváme v řadě kulturně orientovaných teorií. Zaměřujeme se především na teorii autora, který zahájil pravděpodobně nejrozsáhlejší soubor výzkumů realizovaných na tomto poli.

Výsledkem dlouholeté výzkumné práce Geerta Hofstedeho a později jeho syna Gerta J. Hofstedeho se stalo pět bipolárních dimenzí národních kultur, prostřednictvím kterých lze jednotlivé národní kultury vzájemně odlišovat. Póly jednotlivých dimenzí jsou charakterizovány základními tendencemi nebo také kulturními hodnotami, které vyjadřují způsob přístupu k řešení základních otázek lidské aktivity. Každou národní kulturu lze charakterizovat pěti skóry, přičemž každý skór vyjadřuje relativní pozici národa na bipolárním kontinuu, ze kterého lze odvodit příklon k hodnotám jednoho nebo druhého pólu. Jak jsme uvedli již výše, kulturní hodnoty odrážejí tendence, které tvoří součást před-socializačních a socializačních činitelů ovlivňujících vývoj hodnot individuálních. Podstatným rysem teorie je skutečnost, že relativní pozice národní kultury v rámci pěti dimenzí ukazuje naměřený národní výsledek, nikoliv výsledky jednotlivců. Jednotlivci se v rámci jedné kultury více či méně odlišují od výsledků svého národa a tato odlišnost je dána individuální a jedinečnou modifikací jedince, stejně jako dalšími proměnnými typu příslušnost k sociální třídě, regionu, náboženství apod. Přestože se jednotlivci liší, vycházíme ve shodě s autory (Hofstede & Hofstede, 2007) z předpokladu, že při dostatečném

množství zástupců kultury se jednotlivé rozdíly vyrovnají.⁶⁵ Uvádíme tedy pět dimenzí a jejich stručnou definici (Hofstede & Hofstede, 2007; Průcha, 2007):

1. Vzdálenost moci (Power distance index)

Definuje rozsah, v němž méně mocní členové institucí a organizací v dané zemi předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělena nerovnoměrně. Informuje o vzájemné závislosti a emocionální vzdálenosti lidí na odlišném stupni hierarchie.

2. Individualismus (Individualism index)

Vyjadřuje míru závislosti jedince na kolektivu a rozsah, v jakém má jedinec prostor pro vlastní iniciativu a volnost v činech i myšlení.

3. Maskulinita (Masculinity index)

Definuje kulturně shodnou tendenci k distribuci nebo překrývání rodových rolí. Distribuce rolí je charakteristická pro pól maskulinity, překrývání je typické pro pól feminity.

4. Vyhýbání se nejistotě (Uncertainty avoidance index)

Formuluje stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi. Souvisí spíše s nejednoznačností situace než se sníženou ochotou podstupovat riziko.

5. Dlouhodobá orientace (Long term orientation index)

Formuluje míru zaměřenosti na odložení bezprostředního uspokojení ve prospěch odměny v dlouhodobé časové perspektivě.

Z výše uvedených pěti dimenzí mají těsný vztah k základním otázkám lidské interakce tři z nich: Vzdálenost moci, Individualismus a Maskulinita. Naši pozornost zaměříme na Individualismus, jehož druhý pól je tvořen Kolektivismem. Jde o dimenzi nejčastěji replikovanou a nejvíce potvrzenou následnými výzkumy dalších autorů (Hofstede & Hofstede, 2007; Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002).

Individualismus se vyznačuje volnými svazky mezi jedinci. Hlavní zájem jednotlivců je směřován na ně samotné a jejich nejbližší rodinu. Prospěch jednotlivce převládá nad prospěchem skupiny. U jedinců v individualistických kulturách se předpokládá menší ochota přispívat zdroji ostatním ve vlastní skupině (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002). Zdůrazňována je svoboda jedince, značná volnost v jeho volbách zájmů a cílů. Cílem výchovy je samostatnost a dítě opouští rodiče, jakmile je to možné z hlediska jeho soběstačnosti. Jejich styky se následně významně omezují. Individualistické kultury preferují sdělování skutečných názorů, konfrontace a střet názorů jsou považovány za pozitivní cestu k většímu poznání. Dopad sdělení je zvažován z hlediska účinku na ostatní, ale neopravňuje to ke změně faktů. Soulad tak není vnímán jako rozhodující hodnota. Setkáváme se také více se slabě kontextuální komunikací, která je typická nutností explicitního vyjádření řady informací, které by mohly být považovány za samozřejmé. Vedle toho se u členů individualistických kultur setkáváme s vinou a sebeúctou. Vina je pocítována na základě svědomí, soukromě vyvinuté kontroly, při porušení nějakých pravidel, aniž by někdo další porušení pravidel zaznamenal. Sebeúcta je spojena s vnímáním sebe sama vzhledem k objektivním danostem prostředí. Sebeúcta si jedinec buduje sám na základě schopnosti dostát požadavkům prostředí a vlastním záměrům (Hofstede & Hofstede, 2007). V indivi-

⁶⁵ Proto je důležité kontrolovat, odkud jsou zástupci kultury získáváni. Z hlediska výzkumného vzorku v naší studii jsme přesvědčení, že může být přítomna diference od národních výsledků České republiky.

dualistických kulturách se také setkáváme častěji s dispoziční atribucí (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002). Jen skromná menšina národů na světě se řadí k individualistickým. Z pohledu počtu obyvatel jde jen o zlomek ze všech obyvatel Země. Mezi národní kultury s nejvyšším indexem individualismu lze zařadit Spojené státy americké, Austrálii nebo Velkou Británii. Česká republika podle dosavadních zjištění také tenduje spíše k individualistickému pólu (Hofstede & Hofstede, 2007).

Ke kolektivistickým kulturám se řadí větší část zemí světa a rozhodující počet obyvatel. Charakteristická je silná integrace jedince do soudržných skupin po celou délku jeho života. Skupiny jedince chrání výměnou za jeho věrnost. Dítě vyrůstá v širší rodině a je učeno přemýšlet o sobě jako o části „my“. Skupina je zdrojem identity každého jejího jedince a v popředí stojí loajalita jedince ke skupině, která může být prakticky vyjádřena ochotou jedince sdílet maximální množství svých zdrojů. Ve vzdělávání jsou ve skupině upřednostňováni jedinci s nejvyšší pravděpodobností úspěchu. Vzdělání vybraných zvýší pravděpodobnost dobrého zaměstnání s následným finančním prospěchem celé skupiny. Kolektivistické kultury jsou typické vysoce kontextuální komunikací. Řada informací vyplývá ze situace a sděleno tak musí být méně informací. S tím je spojena častější situační atribuce (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002). V kolektivistických kulturách se setkáváme s pojmy soulad, hanba a tvář. Soulad je základním požadavkem skupinového uspořádání. Členové skupiny se vyhýbají konfrontaci, a pokud je nutné odmítnutí, je vyjádřeno s nejvyšší mírou zdvořilosti. Vyhnutí se konfrontaci má vyšší prioritu i za cenu změny faktů. Hanba, která je svou povahou skupinová, je ekvivalentem individualistické viny. Členové skupiny pocítují hanbu za přestupek svého člena a závažnější je tak skutečnost, že se o přestupku ví, než skutečnost, že se přestupek stal (Hofstede & Hofstede, 2007). Tvář je kolektivistickým protipólem sebeúcty. Člen kolektivistické kultury se vnímá skrze své činy nebo činy ostatních členů vlastní skupiny vzhledem k plnění požadavků zastávaných rolí se sociálním dopadem. Mezi národní kultury s nejvyšším příklonem ke kolektivismu patří Panama a Guatemala. V Evropě má nejvyšší index kolektivismu Srbsko.

Dimenze individualismus–kolektivismus byla podrobena řadě kritik, ale současně patří mezi nejpotvrzenější. Výsledné skóry indexu byly úspěšně korelovány s mnoha zjištěními z oblasti práce, vzdělávání nebo rodinného života.⁶⁶ Významné zjištění v oblasti psychologie osobnosti a psychodiagnostiky ukazuje, že se příslušníci kolektivistických kultur častěji v osobnostních dotaznících posuzují jako introverzivní a naopak příslušníci individualistických kultur jako extratenzivní.

Kulturně předávané vzorce vztahování se ke skupině považujeme za jeden z rozhodujících faktorů, který se významně podílí na vývoji hodnotového systému jedince z pohledu preference sociálních hodnot. Jak je uvedeno výše, vztahování se ke skupině taktéž může ovlivnit chápání sebeobrazu a jeho charakteristik (extraverze vs. introverze), jak je popisujeme v individualistických kulturách prostřednictvím osobnostních rysů. Na podkladě těchto zjištění lze předpokládat, že sociální hodnoty jedinců individualisticky založených národů se budou v hierarchii hodnot nacházet níže, než by bylo možné podle některých

⁶⁶ Mimo jiné vztahy ke kolegům a nadřízenému, pracovnímu úkolu a úspěchu, výchově, preferovaným zdrojům informací, volbě životního partnera a mnoha dalším.

apriorních teorií vývoje předpokládat.⁶⁷ Na druhou stranu je nutné zvážit jednu z kritik dimenze, která přiměla i autory původního konceptu revidovat její jednotnost. Řada nových studií přinesla zjištění, že kolektivismus a individualismus nejsou póly jedné dimenze, ale ve skutečnosti se jedná o dvě vzájemně nezávislé unipolární dimenze (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002), které se u příslušníků jednotlivých kultur více či méně zdůrazňují. Variantou je také pohlížet na kolektivismus a individualismus jako na jednu bipolární dimenzi, když zkoumáme kulturu, a jako na dvě nezávislé unipolární dimenze, když zkoumáme hodnotový systém jednotlivců (Hofstede & Hofstede, 2007). Nejnovější studie však přináší i další variantu, kde je vnímán individualismus a kolektivismus jako dvě nezávislé dimenze dvakrát, jednou jako vertikální a podruhé jako horizontální⁶⁸ (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002).

Láska podle teorie A. H. Maslowa

Teorii hodnot představitele americké humanistické psychologie jsme uváděli již opakovaně v jiném kontextu dříve. Hodnoty odrážejí celkovou teorii vývoje osobnosti prostřednictvím uspokojování hierarchicky uspořádaných potřeb (motivů) až na jejich hranice a pak dále za hranice „na minulost orientovaných“ potřeb směrem k růstu, aktualizaci osobnosti, jejím potenciálům a budoucnosti. Celkově k růstu založenému na motivaci autor uvádí: „...*zdraví lidé mají dostatečně uspokojené základní potřeby po bezpečí, sounáležitosti, lásce, respektu a sebeúctě tak, že jsou především motivováni sklony k sebeaktualizaci (definované jako trvalá aktualizace potenciálů, schopností a talentů; jako naplnění mise /nebo poslání, osudu/).*“ (Maslow, 1999, str. 31). Uspokojování základních potřeb je spojeno s D-hodnotami různého zaměření a obsahu, jako je domov, uznání, bezpečí nebo láska. Jsou-li základní potřeby naplněny,⁶⁹ postačuje jejich průběžné drobné uspokojování a v některých případech mohou být běžná i období, kdy nejsou základní potřeby syceny vůbec. Naplnění základních potřeb umožňuje, aby si jedinec uvědomil své potřeby, potenciály a možnosti skryté v blízké i nedosažitelné budoucnosti. Růstové potřeby, potenciály a možnosti se vyjevují obvykle postupně a jsou provázeny touhou po jejich dosažení, i když se může jednat o nedosažitelné cíle.⁷⁰ Růst je provázen poznáváním skutečných hodnot, které nemají gratifikační funkci, ale vyjevují se jako vzájemně se překrývající vlastnosti skutečného světa, který není zatížen nedostatkovým vnímáním jedince. Tyto B-hodnoty nejsou prostředkem, ale vlastností světa. Maslow mezi B-hodnoty, se zvláštním postavením prvních tří, řadí níže uvedené. V závorkách jsou uvedeny varianty hodnot,⁷¹ se kterými se první uvedená hodnota překrývá nebo které ji doprovázejí a charakterizují (Maslow, 1999):

⁶⁷ Nacházíme zde zajímavý koncepční rozpor. Sebeaktualizace popisovaná humanistickou psychologií je svým založením individualistická, zdůrazňující rozvoj jedince, jeho svobodu a roli prostředí v naplňování jeho možností. Na druhou stranu interpersonalita a láska zaujímají vysokou pozici v rámci vývoje k sebeaktualizaci.

⁶⁸ Příklad pro individualismus vertikální: „Je důležité, že dělám svoji práci lépe než ostatní.“; příklad pro individualismus horizontální: „Byl bych raději závislý na sobě než na ostatních.“

⁶⁹ Především v období dětství, jak sám autor podotýká (Maslow, 1959). Nacházíme zde určitou paralelu k přístupu Z. Matějčka a J. Langmajera o časně deprivaci.

⁷⁰ Jejich nedosažitelnost však není vnímána jako strast nebo deficit, jako je tomu v případě základních potřeb. Naplnění růstových potřeb je provázené spíše pozitivní prožíváním.

⁷¹ Nebo také prožitků.

1. **Krása** (oprávněnost, výkonnost, živost, jednoduchost, bohatost, celistvost, dokonalost, úplnost, jedinečnost, čestnost),
2. **Dobrota** (oprávněnost, žádostivost, spravedlnost, laskavost, čestnost),
3. **Pravda** (nahota, jednoduchost, bohatost, krása, ryzost, čistota a pravost, úplnost, nepostradatelnost),
4. **Celost**⁷² (jednota, zapojení, tendence ke shodnosti, propojení, jednoduchost, organizace, struktura, přesah ohraničení, řád),
5. **Dokonalost** (nutnost, aktuálnost, nevyhnutelnost, vhodnost, spravedlnost, úplnost),
6. **Završení**⁷³ (zakončení, definitivnost, spravedlnost, naplnění, osud, konec),
7. **Spravedlnost** (pocitivost, uspořádanost, legitimnost),
8. **Živost** (průběh, nemrtvost, přirozenost, sebeřízení, plná zapojenost),
9. **Bohatost** (odlišení, složitost, komplikovanost),
10. **Prostota** (čestnost, nahota, podstatnost, shrnutí, základní, vnitřní struktura),
11. **Jedinečnost** (osobní zvláštnost, jedinečnost, nesrovnatelnost, novost),
12. **Lehkost**⁷⁴ (snadný, bez napětí, toužící po složitosti, nadhled, dokonalý, nádherně pracující),
13. **Hravost** (zábava, radost, veselost, humor, nevázanost, lehkost),
14. **Soběstačnost** (autonomie, nezávislost, nepotřebující ostatní více než sebe k bytí svému, sebeurčující, přesahující prostředí, oddělený, žijící podle vlastních zákonů).

Cakirpaloglu (2004) uvádí B-hodnotu přidanou autorem ještě v pozdější publikaci: Smysluplnost. Překvapivě se však ve výčtu B-hodnot neseťkáváme s láskou. Na tento rozpor upozorňuje i autor, který lásku řadí mezi D-hodnoty a klade si otázku, jak je možné, že se u sebeaktualizovaných lidí setkáváme s láskou. Vysvětlení nachází ve skutečnosti, že sebeaktualizovaní lásku mnohem méně přijímají (uspokojování nedostatku) a mnohem více dávají. V tomto smyslu jsou mnohem více milující lidé (Maslow, 1999). Láska tak může nabývat dvou odlišných forem. Potřeba lásky jakožto základní potřeba vyžaduje D-hodnotu lásku, což je láska přijímající, která musí být uspokojena, nebo jedinec onemocní. Tento stav je typický dychtěním po lásce. Je-li potřeba naplněna a jedinec se vydá na cestu růstu,⁷⁵ dostává láska rozměr metamotivu neboli B-hodnoty. Jedinec pak lásku dává ostatním, aniž by ji nutně sám musel přijímat. Považujeme zde za vhodné zkráceně uvést rozdíl mezi láskou jako D-hodnotou a B-hodnotou. Láska se v těchto dvou definicích značně odlišuje a vystavuje otázce některé obecně formulované hodnoty ve škálách hodnot: B-láska je vědomá a plně prožívaná, není „vlastněná“ a je více obdivující než žádaná. Díky tomu dává vždy potěšení. Nikdy nemůže být uspokojena, je koncem, nikoliv prostředkem. Lze ji přirovnat k mystickému prožitku. B-láska je bohatší a vyšší.⁷⁶ Neobsahuje úzkost ani zlost, je nezávislá, nevyžadovaná, jedinečná bez cíleného zájmu, altruistická, produktivní a posilující. Milující B-láskou vnímá druhé jako celé a umožňuje tak vytvořit skutečné

⁷² Nebo též Celistvost (Cakirpaloglu, 2004).

⁷³ Nebo též Dokončení (Cakirpaloglu, 2004).

⁷⁴ Nebo též Nenucenost (Cakirpaloglu, 2004).

⁷⁵ Maslow se taktéž rozsáhle věnuje problematice strachu z růstu, který můžeme nacházet u jedinců, kteří neprocházejí sebeaktualizačním procesem, i když pro něj mají předpoklady.

⁷⁶ Což dle Maslowa dokládají sebeaktualizovaní jedinci, kteří D-lásku zažili v době uspokojování potřeb také.

partnerství.⁷⁷ Naopak D-láska může být uspokojena. Je to láska obdivující, spojená s určitou mírou úzkosti a zloby. Je vždy prožívána jako závislá a žádaná (Maslow, 1999).

Výše uvedené rozlišení umožňuje pochopit velmi odlišnou podstatu D-hodnot a B-hodnot, a to i v případech, kdy je hodnota pojmenována stejným názvem. Při pohledu zpět na teorii implicitních a explicitních motivů lze uvést následující paralelu, která rozšiřuje naše chápání různých úrovní téže hodnoty o vývojově-energetický aspekt: z implicitních motivů intimity a afiliace dochází k přenosu části energie na explicitní sociální motivy, které lze chápat taktéž jako D-hodnoty. Jakmile jsou tyto motivy dosaženy, otevírá se jedinci přístup k vnímání a prožívání původních implicitních zdrojů, lásce jako B-hodnotě. Problém zde však vzniká při pokusu o operacionalizaci. U hodnoty jde toliko o vnitřní subjektivní prožitek, pro jehož poznání druhým je pravděpodobně jedinou možností longitudinální kvalitativní výzkum, podobný tomu, který autor používal při svém výzkumu sebeaktualizovaných osobností. Při použití škál není dle našeho názoru možné odlišit, zda je jedincem prožívaná hodnota, reportovaná ve škále, charakteru gratifikačního (D-hodnota), nebo charakteru celostního, vyššího (B-hodnota). Dokládá to naše omezené možnosti poznávat hodnotový systém jedince.

Sociální hodnoty a motivační typy S. Schwartze a W. Bilského

Zdrojem pro popis motivačních typů, učiněný autory v názvu kapitoly, se staly hodnoty formulované Miltonem Rokeachem jako terminální a instrumentální. Systému hodnot jsme věnovali důkladnou pozornost výše, zde se zaměříme na původní seznamy hodnot, jejich definici a následný vznik motivačních typů s ohledem na sociální hodnoty.

Vývoj seznamu hodnot prošel několika stadii, v prvním stadiu bylo uvedeno jen po 12 hodnotách pro terminální i instrumentální skupinu. Rokeach blíže neuvádí, jak dospěl právě k prvním uvedeným hodnotám, v popředí ale stálo studium literatury a předcházejících výzkumů hodnot. Původní celkový počet 24 hodnot rozšířil autor na základě výzkumných studií realizovaných v rámci středních a vyšších škol, různých typů profesí, náboženských a politických skupin na konečný počet 36 (18 terminální a 18 instrumentálních). Cílem Rokeacha bylo sestavit seznam hodnot, který bude využitelný napříč kulturami a respondenty bez ohledu na vzdělání. Seznam měl být použitelný pro národní výzkumy hodnot stejně jako pro klinickou klientelu v terapii a poradenství a měl umožňovat samostatnou administraci. Požadavek byl také na srozumitelnost výsledků pro profesionály i laickou veřejnost (Rokeach, 1968; Rokeach, 1970; Rokeach & Regan, 1980). Snad právě proto se stal Rokeachův seznam hodnot jedním z nejvyužívanějších ve 2. pol. 20. stol. Autor seřadil oba seznamy podle abecedy a doplnil bližším popisem v závorkách, jak je uvádíme níže. Formulace v závorkách objasňují nebo rozvádějí význam jednotlivých hodnot (Schwartz & Bilsky, 1987). Tímto vznikla jeho škála hodnot neboli The Value Survey. V některých výzkumech bývá seznam využíván bez upřesnění v závorkách. Je tomu především tam, kde je cílem i bližší seznámení se s interpretací hodnoty v jedinečném systému jedince.

⁷⁷ Maslow zde odmítá přísloví, že „láska dělá lidi slepými“. Slepí jsou lidé milující D-láskou. B-láska umožňuje čisté vnímání a prožívání druhých jako celých, jedinečných a samostatných bytostí.

Tabulka č. 2
Rokeachova škála hodnot (The Value Survey)

	Terminální hodnoty	Instrumentální hodnoty
1.	Pohodlný život (úspěšný život)	Ctižádostivost (tvrdě pracující, snaživý)
2.	Vzrušující život (stimulující, aktivní život)	Svobodomyšlnost (nezaujatý)
3.	Pocit úspěšnosti (trvalý)	Schopnost (kompetentní, efektivní)
4.	Mír ve světě (bez války a konfliktů)	Veselost (veselý, radostný)
5.	Krása (krása přírody a umění)	Čistota (pořádný, pořádkumilovný)
6.	Rovnost (bratrství, rovné příležitosti pro všechny)	Odvaha (obstát ve svých přesvědčeních)
7.	Rodinné bezpečí (starost o milované)	Smířlivost (ochotný odpustit ostatním)
8.	Svoboda (nezávislost, svobodná volba)	Ochota (úsilí pro blaho ostatních)
9.	Štěstí (spokojenost)	Poctivost (upřímný, pravdomluvný)
10.	Vnitřní harmonie (osvobozený od vnitřních konfliktů)	Fantazie (smělý, tvořivý)
11.	Zralá láska (sexuální a duchovní intimita)	Nezávislost (samostatný, soběstačný)
12.	Bezpečnost národa (obrana před útokem)	Intelekt (bystrý, hloubavý)
13.	Spokojenost (příjemný a klidný život)	Logika (neodporující si, rozumový)
14.	Spása (uchráněný další život)	Láskyplnost (milující, starostlivý)
15.	Sebeúcta (hrdost)	Poslušnost (svědomitý, uctivý)
16.	Společenské uznání (respekt, obdiv)	Zdvořilost (galantní, dobře vychovaný)
17.	Pravé přátelství (uzavřené společenství)	Zodpovědnost (spolehlivý, hodnověrný)
18.	Moudrost (zralé porozumění životu)	Sebekontrola (zdrženlivý, sebeukázněný)

(Rokeach & Regan, The role of values in the counseling situation, 1980)

Rokeach svůj seznam dále nečlenil na obsahově spjaté skupiny, k tomu přistoupili až autoři S. Schwartz a W. Bilsky, kteří použili Rokeachův seznam nejprve při formulaci osmi motivačních oblastí, později při jejich rozšíření na 10 motivačních typů. I přesto se u jiných

autorů používajících Rokeachovu škálu setkáváme s určitým seskupováním hodnot do tematických celků. Obvykle se nejedná o komplexní rozdělení hodnot a některé z hodnot se vyskytují ve více kategoriích. Například Sikula (1973a) zařazuje mezi bezúhonné hodnoty Poctivost, Zodpovědnost a Schopnost; mezi hodnoty kompetentnosti Moudrost, Logiku a Intelekt; mezi hodnoty iniciativy Fantazii, Odvahu a Pocit úspěšnosti; mezi hodnoty bezpečnosti Rodinné bezpečí, Bezpečnost národa a Pohodlný život. V dalším výzkumu (Sikula, 1973b) označuje Smířlivost a Vnitřní harmonii jako hodnoty sepnuté se sociální oblastí. Falta (2008) pak jako sociabilní označuje Schopnost, Odvahu, Poctivost, Veselost a Zodpovědnost.

Ve směru našeho výzkumu uvádíme především práci Schwartz a Bilského z roku 1987, kde autoři vycházeli při konstrukci osmi oblastí beze zbytku z Rokeachovy škály. Potvrdili přitom prostřednictvím statistického výpočtu,⁷⁸ že lidé mají tendenci seskupovat hodnoty do obsahově vymezených skupin, ale že se zařazení některých hodnot interkulturně liší podle toho, jaký specifický význam zde hodnota nabývá.⁷⁹ Autoři při vytváření oblastí opustili rozdělení na instrumentální a terminální. I tak se nepodařilo do oblastí zařadit všechny hodnoty. Stanoveno a ověřeno bylo osm motivačních oblastí (Schwartz & Bilsky, 1987):

- Potěšení
- Bezpečí
- Úspěch
- Sebeřízení
- Omezující konformita
- Prosociální oblast
- Sociální moc⁸⁰
- Zralost

Všechny uvedené oblasti mají v určitém smyslu vztah k mezilidské interakci. V centru našeho zájmu však stojí hlavně oblast bezpečí, prosociální oblast a oblast zralosti, které nejvíce odrážejí pozitivní zájem o mezilidskou interakci, sociální prostředí a chápou druhé lidi jako hodnotu. Oblast bezpečí vychází koncepčně ze základní potřeby zajistit fyzické přežití. Postupně byla rozšířena o oblast psychického zdraví a bezpečí jakožto ukazatelů přežití po psychické stránce. Autoři uvádějí (Schwartz & Bilsky, 1987), že problematické je shrnutí bezpečnosti jednotlivce a skupiny do jedné oblasti, ale Rokeachův seznam neumožňuje rozlišení, a tak vymezují oblast souhrnně hodnotami Rodinné bezpečí a Bezpečnost národa. Na základě výsledků výzkumu přidávají k oblasti bezpečnosti také hodnotu Zodpovědnost. Prosociální oblast tvoří jádrový prvek sociálních hodnot, definovaný jako aktivní zájem o blaho druhých. Tyto sociální požadavky jsou obvykle zabudovány také do morálních systémů a projevují se jako altruismus, laskavost, vlídnost nebo láska. Paralely jsou zde nacházeny s potřebami afiliace (viz implicitní motivy) a sounáležitosti. V Rokeachově škále nacházíme pro tuto oblast oporu v hodnotách Ochota, Smířlivost, Láskyplnost, Mír ve světě a Rovnost. Výsledky výzkumu umožnily do této oblasti zařadit

⁷⁸ Smallest space analysis.

⁷⁹ Například Svoboda se lišila významem ve výběrovém souboru z Německa a ve výběrovém souboru z Izraele.

⁸⁰ Tuto oblast autoři pouze teoreticky předpokládají. V Rokeachově škále pro ni nenacházejí oporu v konkrétních hodnotách.

navíc hodnoty Spása a Poctivost (Schwartz & Bilsky, 1987). Oblast zralosti odráží dlouhodobé a nedosažitelné cíle, které je možné vnímat a prožívat pouze prostřednictvím určitých fází života. Jedinec se stává zralým prostřednictvím porozumění, usmíření a oceněním sociální i tělesné skutečnosti. Oblast zralosti je nejbližší k tomu, co Maslow vymezuje jako sebeaktualizující se nebo sebeaktualizovanou osobnost (viz výše). V Rokeachově škále zralost nachází oporu v hodnotách Moudrost, Vnitřní harmonie, Svobodomyslnost, Zralá láska, Krása a Odvaha (Schwartz & Bilsky, 1987). Znovu zde však upozorňujeme na popsanou problematičnost rozlišení D-hodnot a B-hodnot. V kruhovém uspořádání stojí v opozici vůči bezpečí, prosociální oblasti a zralosti nejvíce oblasti úspěch a potěšení.

V pozdějších výzkumech rozšířili autoři počet oblastí na deset pod názvem motivační typy. V těchto pracích se již nedrží pouze hodnot v Rokeachově škále, ale doplňují hodnoty další, které chyběly v původním konceptu, z hlediska jejich teoretického přístupu i výzkumných zjištění. Tabulka níže uvádí deset motivačních typů a jejich stručné vymezení (Bilsky & Schwartz, 1994):

Tabulka č. 3
Motivační typy

Motivační typ	Vymezení
1. Moc	Sociální status a prestiž, kontrola a nadvláda nad ostatními lidmi a zdroji. Hodnoty: Sociální moc, Autorita, Bohatství, Zachování tváře.
2. Úspěch	Osobní úspěch prostřednictvím předvedené schopnosti v souladu se sociálními standardy. Hodnoty: Úspěšnost, Schopnost, Ctižádostivost.
3. Hédonismus	Potěšení a smyslový prožitek pro sebe. Hodnoty: Potěšení, Požitek.
4. Stimulace	Vzrušení, novost a výzva v životě. Hodnoty: Smělost, Rozmanitost, Vzrušující život.
5. Samostatnost	Nezávislost v myšlení a aktivitě. Hodnoty: Tvořivost, Svoboda, Zvědavost, Nezávislost, Volba vlastních cílů.
6. Univerzalizmus	Porozumění, uznání, tolerance a ochrana blaha lidí a přírody. Hodnoty: Sociální spravedlnost, Svobodomyslnost, Mír ve světě, Moudrost, Krása, Jednota s přírodou, Ochrana prostředí a Rovnost.
7. Laskavost	Ochrana a posílení blaha lidí, se kterými je jedinec v častém kontaktu. Hodnoty: Ochota, Smířlivost, Poctivost, Loajalita.
8. Tradice	Úcta, oddanost a přijetí zvyků a myšlenek zahrnutých v tradičních kulturách a náboženství. Hodnoty: Zbožnost, Pokornost, Respekt k tradicím, Umírněnost.
9. Konformita	Omezení aktivity, sklonů a impulzů, které pravděpodobně zneklidňují nebo zraňují ostatní a které porušují sociální očekávání nebo normy. Hodnoty: Poslušnost, Sebeovládání, Zdvořilost, Ctění starších a rodičů.

Motivační typ	Vymezení
10. Bezpečí	Bezpečí, rovnováha a stabilita společnosti, vztahů a jednotlivců. Hodnoty: Rodinné bezpečí, Bezpečí národa, Sociální řád, Čistota, Opětování přízně, Pocit sounáležitosti).

Autoři se přiklonili k ponechání bezpečí jako jedné skupiny hodnot i přes původní koncepční rozpor. Naopak došlo ke vzniku dvou prosociálních uskupení (Univerzalizmus a Laskavost), ve kterých došlo k promísení původní prosociální oblasti a zralosti. Z původní prosociální oblasti se také částečně vydělila tradice. Určité prosociální charakteristiky lze spatřovat také v konformitě. Nové strukturování má rozhodující dopad v kruhovém uspořádání.⁸¹ Jednoznačný prosociální směr vykazují typy Univerzalizmus a Laskavost. Sousedem laskavosti jsou konformita a tradice, zatímcoousedem univerzalizmu je překvapivě samostatnost. Poslední jmenované je v rozporu s konceptem individualismus versus kolektivismus jako jedné bipolární dimenze, který byl použit také v prvním výzkumu z roku 1987. Hodnoty související s vlastním sebeurčením⁸² se zde částečně nacházejí, a jsou tak považovány za kompatibilní s hodnotami spjatými více s kolektivismem.⁸³ Oblast bezpečí se tak posunula více do opozice vůči prosociálním hodnotám. Zcela v opozici se nacházejí typy moc, úspěch a hédonismus. Výzkumná ověření zjistila, že jsou promíseny hodnoty typů bezpečí a konformita. Celkově však bylo uspořádání potvrzeno (Bilsky & Schwartz, 1994).

2.5 Design výzkumu hodnot

Pro poznávání osobnosti prostřednictvím hodnot a následné hledání souvislostí mezi hodnotami a dalšími konstrukty určenými pro popis osobnosti je nutné nejprve zvolit vhodnou diagnostickou metodu a typ práce s ní. Operacionalizace hodnot je, jak bylo uvedeno už dříve, ale jedním z nesložitějších bodů. Převést kognitivně-afektivní psychické struktury s vysoce subjektivními vlastnostmi do podoby, která umožňuje jejich poznání výzkumníkem a následné srovnání s výsledky dalších subjektů, je komplikované právě pro prožitkový charakter hodnoty. Za první cíl výzkumné studie jsme proto stanovili operacionalizaci hodnot prostřednictvím nadřazených celků, tak jak ji poprvé navrhli a dále rozvinuli na základě Rokeachovy škály hodnot a metody SSA autoři S. Schwartz a W. Bilsky (1987). Předpokládáme, že posun na vyšší úroveň obecnosti sníží individuální variabilitu významu jednotlivých hodnot. Tento postup otevírá cestu pro pochopení individuální i skupinové preference cílových stavů nebo forem chování, které lze srovnávat s popisnými konstrukty, jako jsou rysy a dispozice. Provedení takové operacionalizace předpokládá, že se v hodnotové hierarchii jedince vyšší úroveň obecnosti hodnot nachází. Z toho vycházíme při stanovení hypotézy:

⁸¹ Viz kapitola Systematizace hodnot ve vybraných teoriích – Obrázek č. 3.

⁸² Svoboda, Nezávislost, Volba vlastních cílů.

⁸³ Sociální spravedlnost a Rovnost.

- H1: Vertikální hierarchické uspořádání hodnot, měřené Rokeachovou škálou hodnot, obsahuje u sledovaného výběrového souboru hlubší strukturální celky složené z hodnot blízkého obsahového významu a založené na prostorové blízkosti graficky vyjádřených korelačních vztahů.

Výzkumná data byla získávána v letech 2009–2011 prostřednictvím tří metod: Rokeachovy škály hodnot, inventáře NEO-PI-R a Rorschachovy metody. Otázkám hodnot byla z této trojice věnována výhradně Rokeachova škála hodnot. Přestože obě další metody obsahují škály nebo proměnné, které mají obecně k hodnotám vztah, nejde o obsahové zaměření klíčové pro naši studii. Všechny tři metody byly administrovány u každého respondenta maximálně v rozpětí jednoho měsíce. Pokud byly metody administrovány v jedné baterii, jednalo se o následující sekvenci: krátký rozhovor, Rorschachova metoda, inventář NEO-PI-R, Rokeachova škála hodnot. U několika respondentů nebyla data ze všech tří metod použitelná. V několika případech byla u Rokeachovy škály zjištěna opakující se hodnota, což vedlo k vyřazení respondenta z výběrového souboru. Způsob zpracování dat získaných z uvedených metod je primárně kvantitativní, i když byl doplněn i některými kvalitativními postupy, které jsou zařazeny v závěru do diskuse.

Výběrový soubor⁸⁴ je tvořen 112 respondenty běžné populace ve věku 20 až 58 let. V souboru je 53 mužů a 59 žen se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním. Zastoupení obou typů dosaženého vzdělání je rovnoměrné. Dobrovolný souhlas se zařazením svých dat do výzkumu potvrdili respondenti prostřednictvím informovaného souhlasu.

Rokeachova škála hodnot – výzkumný postup

Metoda je sestavena ze dvou sad 18 hodnot (terminální a instrumentální, viz kapitola 1.4), které se respondentovi předkládají v předem definovaném vertikálním pořadí na jednom listu papíru. Hodnoty ve dvou sloupcích nejsou z hlediska pořadí dopředu označeny čísly ani písmeny, přičemž součástí listu s hodnotami je instrukce, aby respondent hodnoty očísloval do závorek uvedených před každou z nich tak, že číslo jedna v každém ze sloupců obdrží hodnota, která má pro něj nejvyšší význam, číslo dvě hodnota s druhým nejvyšším významem a tak dále až po hodnotu s nejnižším významem, která obdrží číslo osmnáct. V našem výzkumu nadto každý respondent při zadávání metody obdržel slovní instrukci, aby hodnoty seřadil podle důležitosti, kterou pro něj zaujímají jako řídicí principy v jeho životě. Čas určený na seřazení hodnot nebyl stanoven, obvykle se administrace pohybovala v relativně velkém rozpětí 10–25 minut.

Metoda byla jako nástroj ke zjišťování hodnotové hierarchie do výzkumného designu zařazena z důvodu jejího širokého rozšíření ve výzkumu hodnot ve světě i ČR. Na základě těchto výzkumů existuje řada referenčních výsledků a alternativních aplikací, které přinesly

⁸⁴ Základní populací našeho výzkumu jsou ekonomicky aktivní obyvatelé běžné populace, kteří působí v oblasti průmyslu a obchodu na specializovaných pozicích. Právě u zástupců této základní populace jsme se setkávali s praktickými otázkami osobnostních rysů a hodnotových preferencí v rámci jejich výběru a rozvoje v letech 2009–2011. S vazbami mezi hodnotami a rysy osobnosti jsme pracovali při výběrových řízeních, vyhodnocování výběrových řízení a zejména při rozvojové diagnostice a vzdělávání. Otázky vzájemného ovlivňování dvou typů psychologických konstruktů byly v těchto situacích velmi aktuální, a proto jsme se rozhodli aplikovat výzkumný design na uvedenou populaci k dosažení výše uvedených cílů disertační práce.

zjištění o výhodách a nevýhodách metody, stejně jako o vhodných způsobech zpracování dat. Do našeho výzkumu jsme zařadili českou modifikaci škály, která se drobně odlišuje od autorem publikovaného originálu. Tuto variantu jsme zvolili především z důvodu možnosti srovnat výsledky s předcházejícími výzkumy v ČR. Předcházející výzkumné závěry naznačují, že se hodnotové preference interkulturně liší, což často způsobuje rozdílná interpretace významu jednotlivých hodnot v seznamu (Schwartz & Bilsky, 1987; Schwartz, Struch, & Bilsky, 1990; Bilsky & Schwartz, 1994).

Při práci s daty získanými z Rokeachovy škály bylo zařazeno několik statistických postupů s ohledem na konkrétní výzkumný záměr. Prvořadě z předcházejících výzkumů vyplývá, že určité stratifikační údaje výzkumného souboru mohou ovlivňovat preferenci hodnot a související fenomény (např. Baštecká & Reiterová, 2005; Gyuránová, 2008). Mezi hlavními figurují věk a pohlaví. Přestože se nejedná o cíl práce, považujeme za podstatné zjistit, zda se respondenti výběrového souboru liší v preferenci hodnot na základě uvedených stratifikačních údajů, protože jde o významné intervenující faktory. Ke srovnávání hodnotových preferencí skupin bylo navrženo M. Rokeachem tzv. kompozitní pořadí hodnot, které bylo úspěšně využito v navazujících výzkumech i dalšími autory (např. Schwartz, Struch, & Bilsky, 1990).

Druhý statistický postup byl použit k identifikaci hlubších strukturálních celků. Základní metodické řešení jsme převzali od Schwartze a Bilského (1987), kteří použili metodu SSA (Smallest Space Analysis) právě ve spojení s Rokeachovou škálou hodnot. SSA byla poprvé publikována Louisem Guttmanem v roce 1968. James C. Lingoes metodu následně upravil pro počítačové zpracování. Metoda byla poté úspěšně využita v řadě výzkumů rozdílných vědních oborů, ale zvláštní význam získala ve výzkumech zaměřených na sociální jevy, protože umožňuje intuitivní interpretaci vzájemných vztahů proměnných (Bloombaum, 1970). Výchozím bodem analýzy je korelační matice vypočtená na základě Pearsonova korelačního koeficientu. Principiálně je tak korelována každá proměnná s každou a matice pak definuje míru pozitivního nebo negativního vztahu každé dvojice proměnných v intervalu $\langle -1; 1 \rangle$. Z korelační matice umožní SSA grafické zobrazení, které umístí proměnné s pozitivní korelací blízko sebe a naopak s negativní korelací dále od sebe. Vzájemná vzdálenost každé dvojice proměnných odpovídá jejich výslednému korelačnímu koeficientu. Při grafickém znázornění však dochází v různé míře k narušení věrnosti původních korelací, což odráží koeficient odcizení (coefficient of alienation), který nabývá hodnotu v intervalu $\langle 0; 1 \rangle$. Čím je hodnota bližší 0, tím je grafické zobrazení bližší komplexnímu vyjádření vzájemných korelací. Výsledný koeficient odcizení lze ovlivnit prostřednictvím dimenzí zobrazení, přičemž současně lze promítnout tři (standardní 3D zobrazení). Koeficient odcizení se teoreticky snižuje přidáváním dimenzí, ale při vyšším počtu dimenzí než tři lze zobrazit maximálně vždy pouze zvolenou kombinaci tří z nich, čímž je výsledné zobrazení opět deformováno. Bez ohledu na riziko deformace při zobrazení je vhodný počet výpočtových dimenzí konkrétní SSA definován charakterem poklesu koeficientu odcizení. Zjednodušeně řečeno je počet dimenzí pro výpočet konkrétní SSA přiměřeně vhodný, jakmile se přidáním poslední z nich odcizení významně sníží a přidáváním dalších dimenzí se snižuje již nepatrně. SSA umožňuje zobrazení, které v našem případě identifikuje hlubší strukturální celky v preferencích hodnot výzkumného souboru.

V grafickém zobrazení tak lze intuitivně označit skupiny blízkých hodnot v kombinaci s jejich významem, čímž vznikají skupiny obsahově příbuzných hodnot.

Výše uvedené skupiny hodnot, identifikované na základě SSA, je však nutné pro další výpočty opět reprezentovat nějakým číselným údajem. K tomuto účelu je vhodný například vážený průměr, vypočítaný z pořadových hodnot ve skupině obsažených proměnných, a to pro každého respondenta, kde je váha jednotlivých pořadových hodnot určena na základě vzdálenosti hodnoty od těžiště skupiny v grafickém zobrazení SSA. Vážené průměry skupin proměnných lze opět seřadit od nejvyššího po nejnižší a přiřadit pořadová čísla. V případě 36 hodnot Rokeachovy škály tak vznikne pro každého respondenta hodnotová preference, reprezentovaná vertikální hierarchií určitého počtu skupin (v případě výzkumů Schwartze a Bilského se jednalo obvykle o 7 skupin). Popsané preference hodnotových skupin pak vypovídají o hodnotových preferencích na vyšším stupni obecnosti, ve kterém jednotlivé hodnoty ztrácejí část svého významu ve prospěch skupinového významu. Chceme-li následně srovnávat skupiny respondentů rozdělené podle další proměnné (např. interpersonálního stylu), srovnáváme jejich hierarchie skupin hodnot.

2.6 Výsledky výzkumu hodnot a jejich interpretace

Analýza získaných dat je provedena v jednotlivých krocích, které vyplývají z předcházejícího textu. Ke každému kroku současně uvádíme interpretaci, kterou považujeme za nezbytnou pro návaznost dalších operací. Pro statistické zpracování je využit program Statistica 10 (StatSoft, 2011) a pro pomocné výpočty program Microsoft Office Excel 2010 (Microsoft Corporation, 2010). Všechny relevantní statistické výpočty jsou provedeny na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Hodnoty – od jedné množiny ke skupinám a struktuře

Před samotnou sekvencí statistických operací s hodnotami považujeme za důležité krátce uvést charakteristiky hierarchie jednotlivých hodnot výběrového souboru jako celku.

Tabulka č. 4
Kompozitní mediánové pořadí terminálních
a instrumentálních hodnot výběrového souboru

N = 112

Terminální hodnoty	Kompozitní mediánové pořadí	Instrumentální hodnoty	Kompozitní mediánové pořadí
<i>Pohodlný život</i>	17	<i>Ctižádostivost</i>	12,5
<i>Vzrušující život</i>	15	<i>Svobodomyšlnost</i>	15,5
<i>Pocit úspěšnosti</i>	10	<i>Schopnost</i>	3,5
<i>Rodinné bezpečí</i>	1	<i>Veselost</i>	7,5
<i>Svoboda</i>	6,5	<i>Čistota</i>	14
<i>Štěstí</i>	8,5	<i>Odvaha</i>	5,5
<i>Vnitřní harmonie</i>	4	<i>Smířlivost</i>	17
<i>Zralá láska</i>	8,5	<i>Ochota</i>	5,5
<i>Bezpečnost národa</i>	14	<i>Poctivost</i>	1,5
<i>Mír ve světě</i>	11	<i>Fantazie</i>	15,5
<i>Krása</i>	16	<i>Nezávislost</i>	10,5
<i>Rovnost</i>	13	<i>Intelekt</i>	3,5
<i>Spokojenost</i>	4	<i>Logika</i>	9
<i>Spása duše</i>	18	<i>Laskavost</i>	7,5
<i>Sebeúcta</i>	6,5	<i>Poslušnost</i>	18
<i>Společenské uznání</i>	12	<i>Přívětivost</i>	12,5
<i>Upřímné přátelství</i>	2	<i>Zodpovědnost</i>	1,5
<i>Moudrost</i>	4	<i>Sebekontrola</i>	10,5

Z terminálních hodnot výběrový soubor nejvíce preferuje hodnoty Rodinné bezpečí, Upřímné přátelství, Vnitřní harmonii, Moudrost a Spokojenost. Naopak nejméně preferuje z terminálních hodnot Spásu duše, Pohodlný život, Krásu a Vzrušující život. Z instrumentálních hodnot výběrový soubor nejvíce preferuje Zodpovědnost, Poctivost, Schopnost a Intelekt. Nejméně preferuje z instrumentálních hodnot výběrový soubor Poslušnost, Smířlivost, Fantazii a Svobodomyšlnost.

Intervenující proměnné

Pro ověření vlivu pohlaví na hodnotovou preferenci bylo sestaveno mediánové kompozitní pořadí zvláště pro muže a pro ženy. V tomto bodě bylo ponecháno původní Rokeachovo rozdělení na terminální a instrumentální pořadí, protože v této podobě respondenti škálu vyplňovali. K výpočtu souvislosti mezi kompozitními pořadími byl využit Spearmanův korelační koeficient (r_s). Byly zjištěny následující výsledky:

- Kompozitní pořadí terminálních hodnot muži vs. ženy $r_s = 0,9$ na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

- Kompozitní pořadí instrumentálních hodnot muži vs. ženy $r_s = 0,8$ na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Z uvedených výsledků vyzovujeme vysokou statistickou souvislost mezi pořadím terminálních i instrumentálních hodnot mužů a žen. Byť stále vysoká, je menší souvislost mezi pořadími instrumentálních hodnot. Lze předpokládat, že k dosažení svých hodnotových cílů preferují muži a ženy nepatrně odlišné způsoby jednání. Celkově uzavíráme, že přes možnou odlišnost v pořadovém čísle dílčích hodnot nemá podíl mužů a žen v následných výpočtech zásadní vliv na výsledky. Preference hodnot mužů a žen ve výběrovém souboru je velmi blízká.

Druhým významným intervenujícím faktorem může být dle literatury věk (Rokeach, 1985; Gyuránová, 2008). K ověření této proměnné jsme převedli věk respondentů na pořadové hodnoty a vypočítali souvislost pro každou jednotlivou hodnotu Spearmanovým korelačním koeficientem.

Tabulka č. 5
Korelace věku a hodnotové hierarchie

N = 112

Terminální hodnoty	r_s ($\alpha = 0,05$)	Instrumentální hodnoty	r_s ($\alpha = 0,05$)
<i>Pohodlný život</i>	0,135	<i>Ctížádostivost</i>	0,126
<i>Vzrušující život</i>	-0,004	<i>Svobodomyšlnost</i>	0,071
<i>Pocit úspěšnosti</i>	0,017	<i>Schopnost</i>	0,011
<i>Rodinné bezpečí</i>	-0,068	<i>Veselost</i>	0,042
<i>Svoboda</i>	-0,004	<i>Čistota</i>	0,063
<i>Štěstí</i>	-0,106	<i>Odvaha</i>	-0,120
<i>Vnitřní harmonie</i>	0,110	<i>Smířlivost</i>	-0,066
<i>Zralá láska</i>	0,084	<i>Ochota</i>	0,082
<i>Bezpečnost národa</i>	-0,067	<i>Poctivost</i>	-0,091
<i>Mír ve světě</i>	-0,008	<i>Fantazie</i>	-0,112
<i>Krása</i>	-0,230	<i>Nezávislost</i>	0,041
<i>Rovnost</i>	0,098	<i>Intelekt</i>	0,067
<i>Spokojenost</i>	0,007	<i>Logika</i>	-0,189
<i>Spása duše</i>	0,081	<i>Laskavost</i>	-0,111
<i>Sebeúcta</i>	0,195	<i>Poslušnost</i>	0,109
<i>Společenské uznání</i>	-0,124	<i>Přívětivost</i>	-0,166
<i>Upřímné přátelství</i>	0,115	<i>Zodpovědnost</i>	-0,053
<i>Moudrost</i>	-0,056	<i>Sebekontrola</i>	0,084

Byla identifikována nízká, ale statisticky významná souvislost mezi věkem a pořadovým číslem hodnoty v hierarchii pro terminální hodnoty Krása a Sebeúcta a instrumentální hodnotu Logika. Pro Krásu a Logiku je korelace negativní, tj. se vzrůstajícím věkem klesá pořadové číslo hodnoty v hierarchii. Protože nižší číslo v hierarchii odpovídá vyšší prefe-

renci této hodnoty, můžeme usuzovat, že si respondenti s věkem více cení Krásy a Logiky. Opačný vztah platí pro věk a Sebeúctu. S věkem respondenti umísťují sebeúctu na méně významných pozicích hierarchie. Přestože jsme podle literatury očekávali výraznější vliv věku na hodnotovou preferenci, musíme konstatovat velmi slabý vztah u tří hodnot z 36. Zbývajících 33 hodnot v hierarchii je z hlediska preference zcela nebo téměř zcela nezávislých na věku respondentů.

U obou statisticky testovaných intervenujících proměnných konstatujeme minimální vliv na další analýzu dat.

Hodnoty v SSA

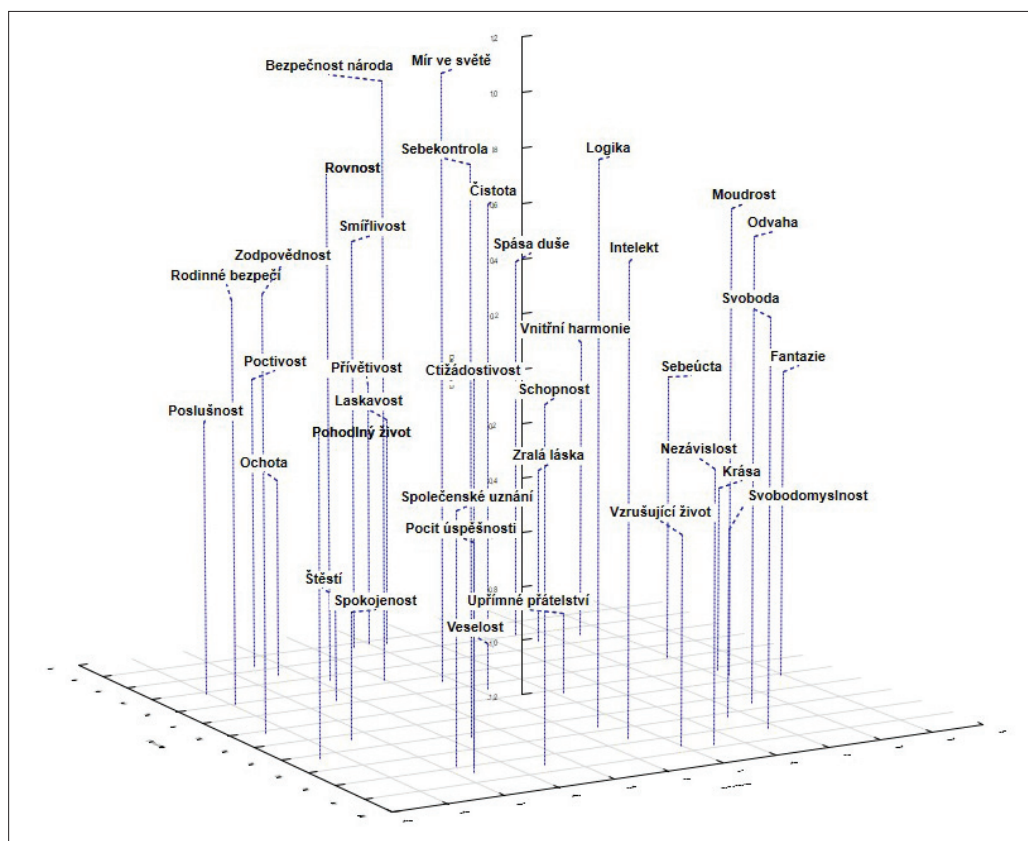
Pro identifikaci vyšší struktury v hodnotových preferencích podle Rokeachovy škály hodnot jsme v souladu s literaturou a předcházejícími výzkumy (Schwartz & Bilsky, 1987; Bilsky & Schwartz, 1994; Schwartz, 1996) opustili rozdělení na terminální a instrumentální hodnoty. Aplikace SSA vyžadovala operace s hodnotami jako jedním pořadím. Nejprve jsme testovali vhodný počet dimenzí pro optimální koeficient odcizení.

Tabulka č. 6
Koeficient odcizení

Počet dimenzí SSA (m)	Koeficient odcizení	Rozdíl (dvou po sobě jdoucích odcizení)
1 dimenze	0,5031	–
2 dimenze	0,3356	0,1675
3 dimenze	0,2151	0,1205
4 dimenze	0,1606	0,0545
5 dimenzí	0,1239	0,0366

Pro stanovení vhodného počtu dimenzí se vychází z přiměřeně nízkého koeficientu odcizení v souvislosti s věrností zobrazení. Z výše uvedené tabulky je patrné, že k poslednímu významnému poklesu koeficientu odcizení došlo po přidání 3. dimenze (pokles odcizení o 0,1205). Vzhledem k tomu, že 3 dimenze jsou právě posledním možným počtem, který lze zobrazit v prostoru bez ztráty věrnosti, rozhodli jsme se pro výpočet SSA se třemi dimenzemi. Přidáváním dalších dimenzí lze sice koeficient odcizení snížit limitně k nule, ale deformace zobrazení následně svým vlivem převyšuje zisk z tohoto postupu.

Níže uvádíme výsledek SSA v trojdimenzionálním zobrazení, které reprezentuje vzájemné korelační vztahy hierarchie hodnot výběrového souboru při koeficientu odcizení 0,2151.

Graf č. 1

Na základě rotace s krychlí jsme v souladu s naším hypotetickým předpokladem identifikovali sedm strukturálních oblastí, které jsou věrnějším odrazem skupinového uspořádání než kruhové zobrazení publikované v předcházejících výzkumech. Trojrozměrné zobrazení předkládá plnější znázornění vztahů na rozdíl od dvojdimenzionálních zobrazení SSA, vypočítaných na základě čtyř dimenzí. Při identifikaci oblastí se nelze vyhnout určité míře subjektivity, protože některé hodnoty na opačné straně hranice dvou sousedících oblastí jsou si vzájemně blíže, než jaká je jejich vzdálenost k těžišti vlastní oblasti. Při zařazování hraničních hodnot do příslušných skupin jsme proto vycházeli nejen z jejich prostorového umístění, ale také z logické návaznosti a dříve publikovaných výzkumů (Schwartz & Bilsky, 1987; Schwartz, 1992; Bilsky & Schwartz, 1994).

- **Potěšení.** Skupina hodnot Štěstí, Spokojenost, Uprímné přátelství a Veselost. Vztahuje se k preferovaným stavům a způsobům chování, které souvisejí s příjemnými pocity. V některých případech jsou příjemné pocity deriváty uspokojení základních potřeb. Kromě Uprímného přátelství se skupina shoduje se závěry Schwartze a Bilského (1987). Předpokládáme, že umístění Uprímného přátelství do relativně centrální pozice skupiny souvisí s typem základní populace, která se pohybuje v konkurenčním prostředí. Přátelství tak může být spojeno s vysokou subjektivní spokojeností.

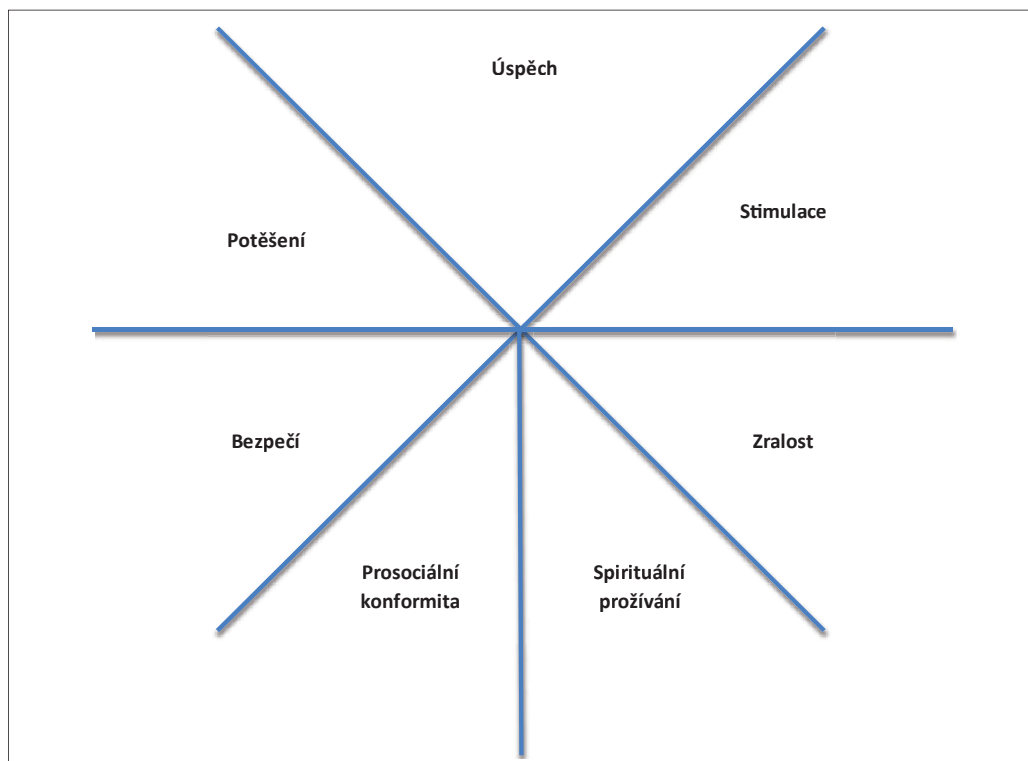
- **Spirituální prožívání.** Skupina hodnot souvisejících s oceňováním duchovních stavů a prožitků jako určujících principů nejen v náboženském směru. Tvořena je Spásou duše, Vnitřní harmonií, Zralou láskou a Čistotou. Umístění Zralé lásky ve skupině duchovních hodnot je překvapivé, ale lze je interpretovat prostřednictvím B-lásky A. H. Maslowa jako vysoce nezávislý a nevyžadovaný prožitek vycházející ze vztahu s blízkým druhým. Přestože se skupina spirituálních hodnot objevila jen v některých předcházejících výzkumech (Schwartz, 1992), právě Zralá láska bývá součástí skupiny hodnot Zralost, která je úzce spjata se sebeaktualizací. Pokud vezmeme v potaz Maslowem popisované prožitky sebeaktualizace, lze považovat umístění Zralé lásky v prožívání hlubokých obsahů za jasné a oprávněné. Celá skupina se váže k subjektivně založeným vnitřním prožitkům.
- **Bezpečí.** Seskupení hodnot s jednoznačným obsahem: Bezpečnost národa, Mír ve světě, Zodpovědnost a Rodinné bezpečí. Uvedené hodnoty se objevují v jedné skupině i ve výzkumu Schwartze a Bilského (1987, 1994) v různých typech základních populací. Hodnoty představují celkovou preferenci bezpečí a jistoty v prostředí. Lze je považovat za určitou formu vyjádření základní potřeby stability prostředí. Zodpovědnost figuruje mezi ostatními jako vyšší předpoklad bezpečí a stability, stejně jako prostředek aktivního přístupu k vytváření bezpečného prostředí.
- **Zralost.** Větší oblast reprezentovaná hodnotami Odvaha, Svobodomyslnost, Moudrost, Sebeúcta, Krása a Fantazie. Skupina se částečně překrývá s hodnotami identifikovanými Schwartzem a Bilským (1987). Obsažené hodnoty nabývají své důležitosti s životními zkušenostmi na základě hlubšího porozumění světu. Obecně lze upřednostňování uvedených stavů a způsobů chování vnímat jako paralelu k B-hodnotám podle A. H. Maslowa. Vedle toho definujeme Zralost jako oblast úzce spojenou s prosociální orientací člověka, která je více nezávislá a poskytující než vyžadovaná a přijímající. Na rozdíl od Spirituálního prožívání směřuje Zralost více do vnějšího prostředí.
- **Úspěch.** Preference stavů a způsobů chování, které jsou obvykle dávány do opozice vůči prosociálním hodnotám a zralosti. Přestože je totiž zdar v sociální sféře často předpokladem úspěšnosti, sociální rozměr zde nemá podobu abstraktní hodnoty, ale instrumentu. SSA výběrového souboru identifikovala uskupení v následující sestavě: Pohodlný život, Ctižádostivost, Pocit úspěšnosti, Společenské uznání, Schopnost a Sebekontrola. Úspěch v našem případě obsahuje jak cesty k jeho dosažení, tak stavy spojené s jeho dosažením. Oblast je možné chápat také jako vyjádření potřeby dobrého výkonu.
- **Prosociální konformita.** Uskupení hodnot, ve kterém se mísí jinak oddělené oblasti prosociální a konformita. SSA identifikovala oblast jako homogenně seskupenou, nelze tedy obsažené položky uspokojivě oddělit. Ve skupině se nacházejí hodnoty Smířlivost, Ochota, Poctivost, Laskavost, Poslušnost, Přívětivost a Rovnost. Uspořádání interpretujeme jako prosociální orientaci, chápanou současně jako preferenci nekonfliktního a neambiciózního jednání spojeného s přizpůsobením se. Jinými slovy je oblast spojena se skupinou, rovností a prosociální orientací, přičemž sebeprosazení jedince je potlačeno. V tomto pojetí reprezentuje skupina sociální orientaci založenou více na D-hodnotách, tedy na závislém a žádoucím prožívání obsahů hodnot. Celkově jde o skupinu hodnot s nejsilnějším interpersonálním a sociálním obsahem.

- **Stimulace.** Prostřednictvím SSA jsme identifikovali v blízkém vztahu hodnoty Vzrušující život, Svoboda, Nezávislost, Intelekt a Logika. V předcházejících pracích bývá někdy oblast označovaná jako Sebeřízení, ale v našich výsledcích zde nenacházíme klíčové hodnoty. Skupinu chápeme jako vyjádření preference ovládat prostředí a rozumět mu bez ohledu na výstupy, což odlišuje rozhodujícím způsobem Stimulaci od Úspěchu. V případě Stimulace opět nacházíme paralelu k B-hodnotám, tedy růstovým prožitkům nezávislým na prostředí, protože v popředí zde stojí neomezené nazírání a pochopení reality.

Skupiny je možné interpretovat ze dvou základních úhlů pohledu – strukturálního a vertikálně hierarchického. Strukturální interpretace rozšiřuje původní kruhové uspořádání skupin hodnot z výzkumů Schwartze a Bilského o třetí rozměr (1987, 1992, 1994). Rozpoznatelné jsou přímé souvislosti, které se však obtížně graficky znázorňují, protože oblasti nelze jednoduše zakreslit do trojdimenzionálního prostoru. Ve prospěch prezentace tedy převádíme strukturu do dvojdimenzionálního zobrazení. V případě podrobné analýzy je možné počítat vzdálenosti jednotlivých hodnot od těžiště vlastní a sousedící skupiny.

Obrázek č. 4

Strukturální uspořádání hodnot výběrového souboru podle SSA

Ve zjednodušeném zobrazení konstatujeme negativní vztah mezi Prosociální konformitou a Spirituálním prožíváním na jedné straně a Úspěchem na straně druhé. Za klíčové považujeme zjištění, že skupiny interpretované jako růstové se nacházejí vedle sebe, což

znamená, že obsažené hodnoty mají různou míru souhlasného vztahu. Stejně tak se vedle sebe nacházejí skupiny související převážně s uspokojováním základních potřeb (Bezpečí, Potěšení), přičemž Úspěch a Prosociální konformita tvoří přechodové oblasti k růstovým skupinám. Dvojdímenzionální zobrazení představuje ztrátu řady údajů v případě jednotlivých hodnot, pro obecnou strukturální interpretaci celých skupin se však jeví jako vhodné.

Za účelem vertikálně hierarchické interpretace jsme u identifikovaných oblastí provedli výpočet jejich těžišť v trojdimenzionálním prostoru. Následně byla určena vzdálenost jednotlivých hodnot každé skupiny od příslušného těžiště, což umožnilo stanovit váhu pro výpočet průměru skupiny k identifikaci jejího relativního umístění v hierarchii skupin jednotlivých respondentů. Níže uvádíme přehled souřadnic skupin v prostoru a vypočítané váhy.

Tabulka č. 7
Souřadnice hodnot 3D a váhy

Skupiny	Hodnoty	X	Y	Z	Váhy pro výpočet průměru
Potěšení	<i>Štěstí</i>	-0,47	0,26	-0,82	0,21
	<i>Spokojenost</i>	-0,68	-0,27	-0,74	0,33
	<i>Upřímné přátelství</i>	0,23	-0,06	-0,91	0,27
	<i>Veselost</i>	0,03	0,13	-1,03	0,19
Spirituální prožívání	<i>Spása duše</i>	0,51	0,82	0,23	0,31
	<i>Vnitřní harmonie</i>	0,70	0,69	-0,08	0,18
	<i>Zralá láska</i>	0,52	0,68	-0,55	0,08
	<i>Čistota</i>	0,41	0,85	0,44	0,42
Bezpečí	<i>Bezpečnost národa</i>	-0,21	0,43	1,01	0,21
	<i>Mír ve světě</i>	-0,05	0,31	1,04	0,27
	<i>Zodpovědnost</i>	-0,88	-0,04	0,38	0,28
	<i>Rodinné bezpečí</i>	-0,79	0,39	0,27	0,24
Zralost	<i>Odvaha</i>	0,69	-0,53	0,50	0,20
	<i>Svobodomyslnost</i>	0,53	-0,65	-0,52	0,22
	<i>Moudrost</i>	0,83	-0,13	0,53	0,19
	<i>Sebeúcta</i>	0,79	0,22	-0,14	0,15
	<i>Krása</i>	0,84	-0,04	-0,52	0,17
	<i>Fantazie</i>	0,99	-0,22	-0,07	0,07
Úspěch	<i>Pohodlný život</i>	-0,88	-0,45	-0,04	0,17
	<i>Ctižádostivost</i>	-0,54	-0,88	0,17	0,08
	<i>Pocit úspěšnosti</i>	-0,50	-0,81	-0,41	0,18
	<i>Společenské uznání</i>	-0,56	-0,78	-0,29	0,14
	<i>Schopnost</i>	-0,30	-0,91	0,07	0,11
	<i>Sebekontrola</i>	-0,33	-0,45	0,84	0,32

Skupiny	Hodnoty	X	Y	Z	Váhy pro výpočet průměru
Prosociální konformita	<i>Smířlivost</i>	-0,07	0,94	0,34	0,14
	<i>Ochota</i>	-0,48	0,70	-0,47	0,14
	<i>Poctivost</i>	-0,49	0,87	-0,12	0,06
	<i>Laskavost</i>	0,06	0,94	-0,35	0,15
	<i>Poslušnost</i>	-0,80	0,58	-0,20	0,17
	<i>Přívětivost</i>	0,00	0,96	-0,22	0,12
	<i>Rovnost</i>	-0,36	0,54	0,67	0,23
Stimulace	<i>Vzrušující život</i>	0,20	-0,93	-0,44	0,26
	<i>Svoboda</i>	0,56	-0,88	0,28	0,13
	<i>Nezávislost</i>	0,30	-0,97	-0,21	0,18
	<i>Intelekt</i>	0,10	-0,74	0,50	0,14
	<i>Logika</i>	0,09	-0,55	0,84	0,29

Na základě získaných vah je možné stanovit pořadové pozice skupin hodnot v hierarchii celého výběrového souboru, libovolných skupin respondentů i jednotlivých respondentů. Pro celý výběrový soubor uvádíme vertikální hierarchii níže. Jde o průměrové kompozitní pořadí, které je pro malé množství prvků vhodnější než mediánové kompozitní pořadí.

Tabulka č. 8

Skupinová vertikální hierarchie výběrového souboru

Oblast	Pořadí
<i>Prosociální konformita</i>	1
<i>Zralost</i>	2
<i>Potěšení</i>	3
<i>Úspěch</i>	4
<i>Bezpečí</i>	5
<i>Stimulace</i>	6
<i>Spirituální prožívání</i>	7

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že výběrový soubor celkově nejvíce preferuje hodnoty náležející do skupiny Prosociální konformity a nejméně hodnoty náležející do skupiny Spirituální prožívání. Na vrcholu hierarchie se umístily obě skupiny s nejvyšší sociální interpretací, protože Zralost figuruje jako druhá. Zajímavou skutečností je umístění Stimulace a Spirituálního prožívání na konci hierarchie, protože obě skupiny jsou řazeny spíše k sebeaktualizačním. Celkově tak jsou spíše preferovány oblasti spojené s naplňováním základních potřeb. Výjimkou je pouze Zralost.

Přehled výsledků výzkumu hodnot

V souladu s hypotézou H1 uvádíme, že jsme prostřednictvím metody SSA identifikovali skupiny obsahově příbuzných hodnot Spirituální prožívání, Prosociální konformita, Bezpečí, Úspěch, Zralost, Potěšení a Stimulace.

3 Interpersonální vztahy

„Proč, pane Andersone? Proč? Proč? Proč to děláte? Proč? Proč vstáváte, proč dál bojujete? Věříte, že teď za něco bojujete? Za víc než svoje přežití? Můžete mi říct, co to je? Víte to vůbec? Je to svoboda, nebo pravda, anebo mír, nebo snad láska? Iluze, pane Andersone, šálení smyslů. Provizorní konstrukce ubohého lidského intelektu, který se zoufale snaží ospravedlnit existenci, která nemá význam ani účel.“

Agent Smith – Matrix Revolutions⁸⁵

3.1 Základní otázky mezilidských vztahů

Široké pole problematiky mezilidských vztahů⁸⁶ patří mezi základní a hlavní zájmy oboru psychologie. Přes odlišné perspektivy stojí v základech sociální psychologie, pedagogické psychologie, klinické psychologie, vývojové psychologie, psychologie osobnosti, psychologie práce a řady aplikovaných psychologických disciplín. Otázka začlenění jedince do sociálních struktur a kvalita těchto struktur je, nebo by být měla, součástí každé práce psychologa s klientem. Jednou z příčin jsou závěry řady úspěšně replikovaných výzkumů, uvádějící mezilidské vztahy, jejich formu a kvalitu do těsného propojení s psychickým i fyzickým zdravím jedince.⁸⁷ Podobně zdůrazňují vliv vztahů na vývoj a formu sebepojetí jedince (např.: Berscheid, 1994; Hazan & Shaver, 1994). Samotná osobnost jedince je pak z velké části popisována v relaci k sociálnímu prostředí, protože se řada rysů osobnosti nebo její celkové strukturální charakteristiky, jako je charakter, projevují především v sociální interakci. Svým způsobem to dokládá i osobnostní psychopatologie. V základním vymezení jednotlivých poruch osobnosti nacházíme nezdědka právě narušený vztah ke druhým lidem⁸⁸ jako jedno z klíčových kritérií vymezení poruchy

⁸⁵ (Wachowski & Wachowski, 2003).

⁸⁶ S vymezením vztahu se v psychologickém pojetí setkáváme ve dvou základních směrech. První z nich definuje vztah jako specifickou entitu, která má své charakteristiky bez ohledu nebo s malým ohledem na charakteristiky jedinců, kteří vztah vytvářejí. Vztah existuje jako něco samo o sobě. S takovým vymezením se setkáváme například v teorii vzájemné závislosti a jejích navazujících rozšířeních (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998). Druhé vymezení zdůrazňuje vliv osobností jedinců utvářejících vztah, jak to vyjadřuje například V. Smékal (2002, str. 54): „*Je to potenciální a dispoziční aspekt psychických procesů, jimiž se realizuje aktivita osobnosti.*“ Směr založený na osobnosti je klíčový pro naši výzkumnou studii, ale nelze k němu přistoupit bez alespoň základního vymezení přístupu chápajícího vztah jako samostatnou entitu.

⁸⁷ Zjištěna byla řada pozitivních korelací. Mezi mnoha dalšími mají sociální vztahy dopad na výskyt kardiovaskulárních poruch, délku života, odolnost vůči zátěži a depresivní stavy (Berscheid, 1994).

⁸⁸ Například poruchy: paranoidní, schizoidní, disociální, histrionská, vyhubávací, závislá, pasivně-agresivní (viz Praško et al., 2009).

(Praško et al., 2009). Ve výše popsaných bodech se hypoteticky setkávají interpersonální vztahy s hodnotami, kterým byla věnována předcházející část. Interpersonální vztahy a hodnoty jsou skrze sebepojetí a rysy součástí jednoty osobnosti projevující se ve své dynamice v sociálním prostoru.

Přesto není ani tentokrát uváděná oblast výlučným zájmem psychologie. Zásadní poznatky nebo otázky zde přináší filozofie, antropologie a sociologie, které rozvíjejí vědecké poznání „člověka ve vztahu“ nejen pro své vlastní obory, ale přispívají vlivným způsobem i do psychologických teorií. Zaznamenáváme tak značnou pluralitu přístupů, v rámci kterých existuje množství rozdílných pojmů, ale překvapivě také množství shodných závěrů.⁸⁹ Přehled poznatků o interpersonálních vztazích tak začínáme obecnými a vesměs shodnými charakteristikami vztahů, přičemž jednotlivé teorie jsou uvedeny dále.

Setkání a interakce

S určitou mírou jistoty lze prohlásit, že každý vztah začíná setkáním, ať už je reálné, virtuální, nebo i představované. Vztah je zde nutné odlišit od postoje, což bývá v hovorové řeči někdy zaměňováno. Pro vztah je nutné setkání se samostatnou entitou, přičemž na základě tohoto setkání se utváří forma vztahu a případně také postoj. Obráceně to však v pravém slova smyslu neplatí.⁹⁰ K setkání je člověk tlačěn svou přirozeností, u které se obvykle setkáváme s pojmem afiliace. Jak bylo uvedeno v kapitole o hodnotách, autoři se zcela neshodují na tom, zda jde o zcela vrozenou tendenci z evolučního i filozofického hlediska, nebo získanou v rámci raného vývoje. Panuje ale shoda v názoru, že pro zdravého lidského jedince je tendence k setkávání přirozená, a to bez ohledu na vztah ke konkrétním jedincům (Slaměník, 2011; Hewstone & Stroebe, 2006; Leary, 2004). Člověk je na základě těchto poznatků považován za sociální bytost.

K setkání neodmyslitelně patří interakce, protože člověk při setkání vždy komunikuje bez ohledu na konkrétní typ komunikace. Setkání a interakce tak tvoří nerozlučnou dvojici, která zakládá vztah. Nazírat je lze ze dvou základních úhlů pohledu. První z nich je založený na vědeckém pozorování a následném popisu jevů. Setkání a interakci je tak možné klasifikovat v kategoriích verbální a neverbální komunikace, exprese emocí, behaviorálních důsledků interakce apod. Výstupem jsou mimo jiné poznatky o funkcích setkání, například v podobě sociálního srovnávání, vyhledávání informací nebo redukce úzkosti (Hewstone & Stroebe, 2006). Druhý pohled zdůrazňuje prožitek ze setkání, který je přístupný poznání pouze prostřednictvím introspekce a její následnou reprodukci. Prožitek ze setkání obsahuje nebo zanechává určitou stopu, která je představována příjemným nebo nepříjemným dojmem, porozuměním nebo neporozuměním apod. (Slaměník, 2011). Komponenta prožitku a její význam ve vztahu celkově komplikuje jeho vědecké poznání, protože odkazuje na subjektivní povahu vztahu, která nejenže pravděpodobně tvoří větší část samotného fenoménu, ale která také znemožňuje jedinci, který se vztahu účastní, objektivně přistoupit

⁸⁹ Například dále diskutovaná role úzkosti nebo bezpečí.

⁹⁰ Postoj lze podle klasické trojsložkové teorie chápat jako kognitivně-emocionálně-behaviorální strukturu. Rozhodující je zde kognitivní složka, která se na základě informací může utvářet i bez setkání s druhým člověkem. Zastáváme názor, že v takovém případě není vhodná formulace, že jedinec „si vytvořil vztah“ k druhému jedinci. Vhodnější je „zaujal postoj“, neboť z postoje vztah nevzniká.

k ostatním komponentám. Problematika vztahu se tak nachází v určitém směru skutečně na pomezí filozofie a psychologie, přičemž její poznání je vyhrazeno toliko lidské bytosti.⁹¹ Výstižně se prožitkové komponentě věnuje filozof Martin Buber: „*Člověk, jemuž říkám ‚Ty‘, není předmětem mé zkušenosti. Ocitám se ve vztahu k němu, ve svatém základním slově. Teprve když z něho vystoupím, je tento člověk znovu předmětem mé zkušenosti. Zkušenost mě vzdaluje mému ‚Ty‘.*“ (Buber, 2005, str. 42). Pro setkání a interakci je v prožitkové rovině podstatná komponenta přítomnosti. Setkání, interakce a z nich vyvstávající prožitek je otázkou okamžiku, kdy se odehrávají. Martin Buber k tomu poznamenává: „*Přítomnost – a tou není míněn bod, kterým v myšlenkách vždy označujeme jen závěrečnou vteřinu ‚proběhlého času‘, jen zdání zachyceného ukončení, nýbrž skutečná a naplněná přítomnost – existuje jenom potud, pokud existuje setkání a vztah. Přítomnost povstává jen proto, že se zpřítomňuje ‚Ty‘.*“ (Buber, 2005, str. 45). Roli přítomnosti v setkání využívá v rámci svých technik psychoterapie a její encounter skupiny navazující na humanistickou psychologii, kde můžeme sledovat vliv intenzivního působení daného okamžiku na konkrétní osobnost jedince (Kratochvíl, 2002).

Integrace obou pohledů na setkání a interakci je pro poznání vztahu podstatná, i když data mohou plynout ve smyslu Learyho funkční teorie z různých zdrojů a naprosto celé poznání ve vědeckém smyslu je pravděpodobně nemožné. Kombinace zdrojů informací však přináší klíčové poznatky o tom, zda na základě setkání vzniká vztah, nebo nikoliv. Některá interpersonální schémata založená na setkání totiž postrádají úroveň prožitkové komponenty, která je nezbytná pro vznik vztahu. Interpersonálním schématem nazýváme způsob, jakým lidé organizují informace o sobě a ostatních do podoby mentálních reprezentací (Berscheid, 1994). Schéma obsahuje informace o očekávaném chování nositele schématu a chování druhého člověka při setkání, povaze setkání a jeho předpokládaných důsledcích. Informace se organizují specificky podle situací nebo osob, ke kterým se vztahují, přičemž vznik schématu je podle předpokladů založen na generalizaci zážitků self při setkání a modelů interakce v předcházejících případech (Berscheid, 1994). Vytváření schémat je přirozené, a jak uvádí Berné (2011), člověk je provázen hladem po takové struktuře.⁹² Lidé disponují interpersonálními schématy pro běžná společenská setkání,⁹³ pro pracovní jednání s trvalými kolegy, pro setkání s přáteli nebo pro setkání s blízkým partnerem. Utvořené struktury pak vykazují různou míru bohatosti a specifčnosti. Například bohatá schémata pro interakci s životními partnery obsahují častěji zmatené nebo nejasné atributy (Sedikides et al., 1993, in Berscheid, 1994). Postupem času se také část z nich automatizuje a vytváří určité stabilní vzorce fungování, které se opakují situačně nebo při setkání s konkrétní osobou, velmi často pak s nejbližšími osobami. Schémata v těchto případech těsně souvisejí s procesy atribuce. Gilbert (1991, in Berscheid, 1994) uvádí tři kroky automatického atribučního procesu s důrazem na vztahovou rovinu:

⁹¹ Což ilustruje citace z filmu *Matrix Revolutions* v úvodu kapitoly. Pojem láska je v lidském poznání a chápání sebedokonalejším programům nepřístupný.

⁹² Člověk je puzen ke strukturování času, ve kterém se v sociálním a individuálním programování odrážejí mezilidské transakce (Berne, 2011).

⁹³ Právě při běžných společenských setkáních se vyskytují situace, kdy jsou některé projevy interakce použity jednou nebo oběma stranami utilitárně, aniž by šlo o setkání ve smyslu úvah M. Bubera. Setkávající se lidé se na sebe vřele usmějí, pozdraví se, projeví zájem jeden o druhého. Jakmile ale interakce skončí a její účastníci se minou, nezůstává výše uvedená „stopa“ setkání. Nevznikl vztah.

1. chování druhého je automaticky bezprostředně posouzeno jako založené na rysech,
2. závěr o chování je přesunut z rysu na povahu,
3. jsou zváženy možné situační vlivy kauzálně působící na vznik chování druhého a dojde případně k úpravě závěru založeného na povaze.

Ke třetímu bodu však mnohdy nedojde, ať už je to z důvodu automatizace procesu, nebo z důvodu kognitivního zatížení jinými podněty.⁹⁴ Paralelu k automatickým schématům zde nacházím v mezilidských hrách, jak je definuje transakční analýza. Projevují se v nich jak ustálené vzorce po sobě jdoucích transakcí, tak atribuce, přičemž se zdůrazňuje podvědomost hry a převažující negativní vliv pro vztah⁹⁵ (Berne, 2011).

Faktory ovlivňující utváření vztahu

Sociální psychologie nabízí řadu poznatků o faktorech, které se podílejí na vzniku, podpoře a utváření vztahů. Nehovoříme v tomto případě o vztahu dvou lidí ve výše popsaném filozoficko-psychologickém pohledu, ale zaměřujeme se na jednotlivé komponenty ovlivňující vznik vztahu, který délkou trvání překračuje setkání. Takový vztah je spojením více setkání v minulosti, které ovlivňují budoucí interakce (Blumstein & Kollock, 1988).

Předpokladem vzniku vztahu s trváním přesahujícím jednotlivá setkání je přitažlivost, kterou lze vymezit jako pozitivní tendence směřované ke druhé osobě včetně vyhledávání její přítomnosti (Hewstone & Stroebe, 2006). První faktor ovlivňující, mezi kterými lidmi může vzniknout přitažlivost, je blízkost. Význam prostorové blízkosti byl opakovaně potvrzen a vychází z prosté příležitosti k setkávání. Vliv blízkosti je značný i z hlediska nepatrných rozdílů, protože vyšší naděje na vznik vztahu je mezi lidmi žijícími na témže patře než mezi lidmi žijícími v rozdílných, byť sousedních patrech téhož domu. Vznik přitažlivosti podporuje již pouhá expozice (Hewstone & Stroebe, 2006). Jedinec i po přesunutí do nového bydliště velmi záhy vytváří ve svém nejbližším okolí vztahy v rozsahu, v jakém je měl ve svém původním bydlišti (Berscheid, 1994). Dalším podstatným faktorem je podobnost postojů. Mezi lidmi, kteří percipují vzájemnou podobnost postojů, vznikne přitažlivost s vyšší pravděpodobností v intencích teorie sociálního srovnávání než mezi jedinci s percipovanými opačnými postoji. Zvláštní roli hrají zejména postoje, které jedinci v interakci považují za oboustranně podstatné. V případě, že o sobě jedinci v interakci mají málo informací, předpokládají spíše shodnost postojů⁹⁶ (Hewstone & Stroebe, 2006).

S přitažlivostí těsně souvisí také poznatky evolučních teorií, a to zejména s přitažlivostí u partnerských vztahů. Zjištěny byly genderové rozdíly ovlivňující percepci druhé osoby jako přitažlivé a atraktivní. Pro muže jsou při percepci žen významné vzhledové

⁹⁴ Negativní (v tomto směru dispoziční) atribuce se zesiluje také na základě percipované nespokojenosti ve vztahu (Hewstone & Stroebe, 2006).

⁹⁵ Berne (2011) definuje pět možností strukturace času (a transakcí): 1. obřady, 2. zábavy, 3. hry, 4. vztahy a 5. činnosti. Zábavy a hry jsou náhražkou za skutečné důvěrné vztahy.

⁹⁶ Tento poznatek je nutné přijmout s určitými omezeními. Při setkání se uplatňuje řada bazálních procesů formování dojmu, které následně ovlivňují vývoj přitažlivosti. Některé z nich působí na podprahové úrovni („pocit“) a v konečném důsledku se budou spolupodílet na rozhodnutí, zda budeme anticipovat shodnost postojů s člověkem, o kterém máme málo informací.

charakteristiky indikující mimo jiné mládí a zdraví. Pro ženy mají při percepci mužů význam sociální status a přístup ke zdrojům, nebo jejich indikátory (Buss, 1985, in Hazan & Shaver, 1994). Při vzniku vzájemné přitažlivosti se uplatňuje teorie spravedlnosti, ze které vyplývá, že jedinci percipují jako atraktivní jedince opačného pohlaví, pokud jsou přibližně stejně atraktivní jako oni. Pokud není shoda přiměřená, dochází v některých případech ke kompenzaci deficitu jinými charakteristikami podporujícími přitažlivost (Hewstone & Stroebe, 2006).

V neposlední řadě je nutné zmínit vliv osobnosti jedinců. Osobnost v řadě případů neovlivňuje toliko samotnou přitažlivost ve smyslu výše uvedených faktorů, ale reálnou schopnost do vztahu vstoupit a při oboustranné spokojenosti jej udržet. Hovoříme zde o interpersonálních charakteristikách nebo rysech osobnosti, které podporují vznik vztahu a jeho udržení⁹⁷ a které jsou současně námětem významné části výzkumu této práce. Řešen je tak problém s operacionalizací subjektivní prožitkové komponenty vztahu. Interpersonální charakteristiky osobnosti zde nevnímáme na úrovni poruch osobnosti, ale zejména na úrovni běžných individuálních rozdílů. Ilustrativní zde může být to, co analyticky orientovaný Riemann (2010) nazývá schizoidním typem neurotické struktury osobnosti. Jedinci s touto strukturou jsou zaměřeni na udržení soběstačnosti a nezávislosti. Jejich největší obava plyne z nutnosti odevzdání se druhému člověku (Riemann, 2010). Osobnostní uspořádání těchto lidí komplikuje udržení vztahu v okamžiku, kdy se vztah začíná prohlubovat a vyvíjí se intimita, vzájemná závislost a oddanost.

V obecné rovině považuje část autorů věnujících se interpersonálním vztahům vliv osobnostních charakteristik spíše za minoritní nebo nepodstatný. Jde zejména o autory navazující na Harolda H. Kelleyho a jeho teorii vzájemné závislosti, jako jsou Caryl E. Rusbult nebo Ellen Berscheid. Naopak další autoři, nezřídka analyticky orientovaní nebo navazující v různé míře na analytické školy a evoluční teorie, vliv osobnostních faktorů na vznik, utváření a udržení vztahu zdůrazňují. Mezi jinými uvádíme Harryho S. Sullivana, Timothy Learyho, Jerryho S. Wiggins, Cindy Hazan nebo Phillipa R. Shavera.

Typy vztahů a jejich charakteristiky

V literatuře se setkáváme s různým dělením vztahů. Dělení často odráží perspektivu teorie, ze které autor vychází, ale obecně lze vztahy v rámci konkrétních dělení vnímat jako typy. Obvykle se setkáváme s dělením vztahů na romantické (manželské, heterosexuálně partnerské a homosexuálně partnerské), přátelské a pracovní (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998), přičemž značná pozornost je věnována zejména prvním jmenovaným. Někteří autoři však rozpracovávají dělení také na typ pracovních vztahů a jeho různé variace (Hazan & Shaver, 1990). V dělení nacházíme vedle výše uvedeného také typ rodinných vztahů a také vztahy dětských vrstevníků, které jsou pojímány zvlášť, mimo přátelství (Berscheid, 1994). Pro popis a klasifikaci charakteristik je dle našeho názoru vhodnou variantou dělení na povrchní a osobní neboli těsné vztahy. Přestože někteří autoři navazující na dále

⁹⁷ Jsou to tedy faktory nebo proměnné působící na vztah bez ohledu na přítomnost přitažlivosti. Jedinci se mohou i percipovat jako vzájemně přitažliví, ale v důsledku osobnostních charakteristik jednoho nebo obou z nich nedojde ke vzniku vztahu, případně není vztah udržen.

uvedené dělení ve skutečnosti princip typologie vztahů odmítají, jde o vhodné uvedení problematiky. Dělení vychází z Kelleyho teorie a předpokládá, že:

- **Povrchní vztahy** jsou reprezentovány náhodnými, společenskými a pracovními setkáními v rovině sociálního statusu, místa bydliště a profese bez vzájemné závislosti lidí ve vztahu.
- **Těsné vztahy** se vyznačují vzájemnou závislostí⁹⁸ (Slaměník, 2011).

Vzájemná závislost účastníků těsných vztahů vzniká jako důsledek každodenních společných aktivit a je typická čtyřmi předpoklady (Berscheid, Snyder, & Omoto, 1989):

- Jedinci mají častý vliv jeden na druhého.
- Stupeň dopadu vlivu při každé příležitosti je silný.
- Vliv se uplatňuje skrze různé druhy aktivit, které mohou být pro jedince odlišné.
- Povaha výše uvedených předpokladů je dlouhodobá.

Těsným vztahům je věnována pozornost také proto, že obecné vymezení otevřelo prostor pro popis jejich charakteristik, jako je blízkost, důvěra nebo trvání, bez ohledu na to, zda jde o manželský nebo přátelský vztah. Důraz je v návaznosti na teorii vzájemné závislosti věnován zejména charakteristice blízkosti. Závislost dvou lidí totiž nelze přímo vědecky zkoumat,⁹⁹ a i když se jedná pouze o stín vzájemné závislosti, je blízkost chápána jako pojem, který je s ní nejtěsněji spjatý (Blumstein & Kollock, 1988; Berscheid, Snyder, & Omoto, 1989; Berscheid, 1994). V důsledku toho je i blízkost ve vztahu operacionalizována v těsné paralele ke čtyřem výše uvedeným předpokladům závislosti: častost, různost, síla a trvání. Předpokladem trvání zde není míněna časová délka vztahu sama o sobě. Jde spíše o charakteristiku prvních tří předpokladů.¹⁰⁰ Hovoříme tak například o dlouhém trvání malé frekvence a síly. Délka vztahu sama o sobě není informačně přínosná pro zjišťování blízkosti a v přeneseném významu vzájemné závislosti. I dlouhotrvající vztahy mohou vykazovat stabilně nízkou blízkost (Berscheid, Snyder, & Omoto, 1989). Příkladem metody k měření blízkosti vztahu je inventář RCI (Relationship Closeness Inventory) autorů E. Berscheidové, M. Snydera a A. M. Omota z roku 1989. Inventář disponuje škálami pro častost, různost a sílu. Celkový výsledek je pak tvořen indexem blízkosti vztahu (Berscheid, Snyder, & Omoto, 1989).

S ohledem na teorii vzájemné závislosti byl však věnován zájem i délce trvání vztahu samotného, a to zejména za účelem možností predikce rozpadu vztahu. V popředí stály otázky, proč dochází k rozpadu vztahů lidí, které vykazují vysokou vzájemnou závislost, zatímco řada vztahů s nízkou závislostí je dlouhodobě stabilní. Hledání odpovědi se striktně drží vztahu samotného, který je zde v duchu Kelleyho teorie považován za samostatnou entitu, na kterou působí osobnostní rysy lidí zapojených do vztahu minoritně (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998). Na setrvání lidí ve vztahu má vliv samotná úroveň závislosti, která

⁹⁸ Je nezbytné uvést, že závislost je zde pojímána jako neutrálně formulovaný pojem, bez konotací k závislé osobnosti. Závislost lze v češtině nejlépe spojit s blízkostí.

⁹⁹ Viz výše pojednání o setkání a interakci.

¹⁰⁰ V angličtině jsou pojmy rozlišovány. Pojem „duration“ je určen pro označení vlastnosti frekvence, různosti a síly. Pojem „longevity“ je určen pro označení trvání samotného vztahu bez ohledu na míru blízkosti lidí v něm zapojených.

je vyjádřena mírou preferování shodných potřeb, souladem v jejich vzájemném uspokojování, vědomím odpovědnosti za potřeby partnera, porozuměním a pomocí partnerovi (Slaměnik, 2011). Vedle blízkosti je úroveň závislosti ovlivňována dvěma proměnnými:

- **Stupeň uspokojení.** Vypovídá o pozitivních a negativních prožitcích ve vztahu především v relaci k uspokojování jedincových klíčových potřeb partnerem.
- **Kvalita alternativ.** Vypovídá o vnímaných a žádoucích alternativách vztahu.

Obecně se vychází z předpokladu, že samotný stupeň uspokojení je pro udržení vzájemné závislosti nedostačující. Rozhodující je vnímaná přítomnost potenciálního alternativního vztahu, který by mohl pomoci uspokojovat jiné potřeby nebo stejné potřeby na vyšší úrovni (Hofstede & Hofstede, 2007). Uvedený koncept však nevysvětloval situace, kdy vztah přetrvával, přestože uspokojení potřeb bylo nízké a byly přítomny alternativní možnosti. V těchto situacích je oddanost¹⁰¹ jedinců jejich vztahům vysvětlována na základě rozšíření teorie vzájemné závislosti o třetí proměnnou, kterou je velikost investice (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998). Velikost investice vyjadřuje závažnost a důležitost nákladů, které partneři vložili do vzájemného vztahu. Investice jsou chápány jako přímé¹⁰² a nepřímé¹⁰³ s tím, že platí přímá úměra s jejich zvyšováním k narůstající oddanosti.¹⁰⁴ Rozšířením o třetí proměnnou je model nazýván jako investiční (Hewstone & Stroebe, 2006) se zvláštním důrazem na oddanost, která je čtvrtou a současně specifickou proměnnou. Autoři definují oddanost jako záměr setrvat ve vztahu včetně dlouhodobé orientace na angažovanost, stejně jako pocit psychického připoutání (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998). Oddanost je jako teoretický konstrukt nadřazená stupni uspokojení, alternativám i investicím, a přesto se liší od závislosti. Lze ji chápat jako vědomý smysl pro věrnost, která je jedním ze zdrojů závislosti a která skrze každodenní jednání ovlivňuje setrvání ve vztahu. Oddanost tak přenáší vliv uspokojení, alternativ a investic v kombinaci s vlastní kvalitou na závislost a s ní spojenou tendenci zůstat ve vztahu (Rusbult, Martz, & Agnew, 1998). S podobným vlivem oddanosti se podle autorů lze setkat i v neromantických vztazích, jako je přátelství¹⁰⁵ nebo dlouhodobé pracovní vztahy. Na následujícím obrázku je znázorněno působení jednotlivých proměnných na tendenci k setrvání ve vztahu.

¹⁰¹ „Commitment“.

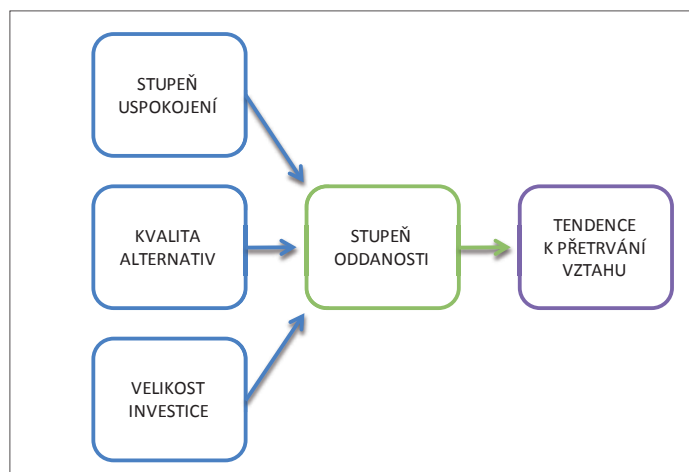
¹⁰² Například psychická energie, myšlenky, city a čas.

¹⁰³ Například společní přátelé, osobní identita, děti, majetek.

¹⁰⁴ Identity partnerů se časem začínají překrývat, čímž se posiluje vliv investic. Investice partnera jsou chápány jako investice vlastní.

¹⁰⁵ U přátelství se setkáváme s pojmem reciprocita, vzájemnost, která je podstatnou charakteristikou vzájemné závislosti přátel. Reciprocita zde souvisí s investiční proměnnou (Hewstone & Stroebe, 2006).

Obrázek č. 5
Investiční model procesu oddanosti

(Rusbult, Martz, & Agnew, 1998)

Charakteristika délky trvání vztahu je úzce spojována se spokojeností ve vztahu i z hlediska dílčích konceptů.¹⁰⁶ Uváděna jsou například zjištění o sociálním srovnávání párů nebo spravedlnosti ve směru uspokojování potřeb partnera (Hewstone & Stroebe, 2006). Uvedená zjištění je však nutné chápat jako dílčí jak v relaci ke spokojenosti, tak v relaci k délce trvání interpersonálního vztahu.

V závěru části věnované typům vztahů považujeme za důležité uvést dvě alternativní klasifikace, které se také přiklání ke kategorizaci na základě obecných charakteristik, tj. umožňují třídit interpersonální vztahy na základě společných znaků. První z nich uvedli autoři Blumstein a Kollock (1988), kteří klasifikují vztahy na základě pěti dimenzí, které označují jako povaha prostoru:

- příbuzenské versus nepříbuzenské,
- sexuálně romantické versus nesexuálně romantické,
- společně žijící versus nežijící společně,
- hierarchické versus rovnostářské
- složené z jedinců stejného pohlaví versus složené z jedinců různého pohlaví.

Druhá klasifikace předpokládá, že existují čtyři různé základní vztahové modely a v interakci s druhými jsme vždy řízení převážně jedním z nich. Autor klasifikace Fiske (1992) k tomu uvádí, že lidé komunikují s ostatními, aby vytvořili a účastnili se jednoho ze čtyř typů vztahů. Teorie předpokládá, že sociální interakce je celkově tvořená procesem hledání, vytváření, přispívání, opravování, přizpůsobování, souzení a trestání vztahů v jednom ze čtyř níže uvedených modelů (Fiske, 1992):

- **Obecné sdílení.** Všichni členové skupiny jsou považováni za rovné a sdílejí společnou identitu.
- **Rozdělení pravomocí.** Lidé se zajímají o status druhých v hierarchickém uspořádání.

¹⁰⁶ Jak bylo uvedeno výše, spokojenost a délka trvání vztahu nejsou kauzálně spojené proměnné.

- **Odpovídající rovnost.** Převládá behaviorální princip něco za něco.
- **Tržní cena.** Lidé vědomě zvažují užitečnost svého jednání ve prospěch žádoucích výstupů a interakce s druhými.

Intimita

Intimita bezesporu náleží mezi obecné vztahové charakteristiky uvedené v předcházející kapitole, zvláště pak mezi charakteristiky těsných vztahů. Nacházíme však různá pojetí intimity, která se vždy nepřekrývají, a proto bývá intimita uváděna odděleně od ostatních charakteristik blízkých vztahů. Intimita je stavem důvěrnosti nebo mimořádným láskyplným stavem,¹⁰⁷ ve kterém není jedinci nepříjemné narušení osobního fyzického i psychického prostoru druhým člověkem (Hartl & Hartlová, 2010). Současně je intimita spojena s prožíváním výrazných pozitivních emocí, vřelým a silným zájmem o druhého (Slaměník, 2011). Právě i z těchto důvodů je oddělována intimita od blízkých vztahů, protože ty mohou být taktéž negativní nebo dlouhodobě bez výrazných emočních projevů. Nadto pak můžeme popisovat a označovat některá setkání jako intimní, ale v žádném případě je nelze označit za blízká. Intimita psychická a fyzická může zůstat zcela oddělená, což nekoresponduje s pojetím blízkých vztahů (Blumstein & Kollock, 1988). Intimita je v psychologickém významu založená na sdělování a sdílení vysoce osobních informací, které zahrnují nejvíce privátní myšlenky, vzpomínky a prožitky. Intimita není jen stav, ale také proces, ve kterém dochází k postupnému sebeodhalování partnerů. Sebeodhalování je provázené sebestpotvrzením sdělujícího, pochopením a starostí druhého a vyúsťuje do pocitu známosti druhého. Intimita je ve svém vývoji podporována pozitivní reakcí partnera na sebeodhalení a reciprocitou sebeodhalení (Slaměník, 2011). Psychická intimita se stává charakteristikou vztahu a se vztahem se obecně vyvíjí, protože se prohlubuje s časem.¹⁰⁸ Sebeodhalování hraje v intimitě ústřední roli, přičemž posilující je více odhalování emočního prožívání než osobních událostí (Slaměník, 2011). Se sebeodhalováním je nutně spjata také důvěra, že sdělené informace nebudou zneužity. Samotné emoční sebeodhalování v prostředí důvěry však problematiku intimity nevyčerpává. Protože se jedná opět o prožitkovou komponentu, musí být naplněny i další faktory. Mezi tyto faktory náleží tři následující podmínky, které Rais a Patrick (1996, in Hewstone & Stroebe, 2006) považují za základní:

1. **Pečování.** Pocit jedince, že jej má partner rád a že se o něj aktivně zajímá.
2. **Porozumění.** Vědomí jedince, že jej partner zná, ví o jeho přáních, prožitcích a touhách.
3. **Vzájemná úcta.** Projevy uznání a podpory ze strany partnera.

Intimitu tedy považujeme za multifaktoriálně podmíněný stav i proces, doprovázející hlu-boký a vřelý vztah, spojený se vzájemným sebeodhalením a důvěrou. V ideálním případě se vyskytuje jako součást blízkých vztahů, ale není to podmínkou.

¹⁰⁷ Intimita je velmi často uváděna do vztahu s láskou jako jeden z jejích předpokladů (Berscheid, 1994; Slaměník, 2011).

¹⁰⁸ Jak bylo uvedeno výše, prohlubování intimity s časem není ale pravidlem, protože pak by se jednalo o jev pozitivně korelující s blízkostí a vzájemnou závislostí, čemuž výzkumné závěry nenasvědčují.

3.2 Vybrané teorie interpersonality

Teorie zaměřené na interpersonální problematiku jsou rozděleny do několika názorových proudů, z nichž některé jsme již naznačili. Nejvýznamnější je dimenze, která autory koncepčně rozděluje mezi a) orientované na vztah jako samostatnou entitu, b) orientované na vztah jako vznikající a utvářející se na základě osobnostních charakteristik jedinců. První skupina je složena především z autorů řazených obvykle pod sociální psychologii, zatímco druhá skupina má své kořeny v psychologii osobnosti, klinické psychologii a terapii.¹⁰⁹ Teoriím z první skupiny jsme věnovali pozornost v předcházející kapitole. Naopak druhé skupině teorií, která je spjata s metodologií výzkumné části práce, se budeme věnovat nyní. Na úvod je nutné obecně poznamenat, že se tyto teorie vzájemně liší v míře, ve které považují dispozice za determinující. Celkově však nacházíme spíše příklon k významné determinaci chování na základě dispozic, která může podléhat jen částečné změně. Podstatným znakem je i spojitost jednotlivých teorií, autoři na sebe navazují a tuto návaznost často deklarují.

Stručný úvod do obecné teorie osobnosti

Před uvedením samotných teorií interpersonality považujeme za podstatné stručně shrnout základní poznatky obecné teorie osobnosti, které jsou dále používány. Jde zejména o pojmy vlastnost, dispozice a rys, stejně jako o strukturální charakteristiky osobnosti.

Pojmy dispozice, rys nebo vlastnost zavádíme za účelem popisu osobnosti, vysvětlení a predikce budoucího chování. Přes pozitivní přínosy, spočívající v zavedení relativně jednotné terminologie, možnosti srovnávat různé jedince mezi sebou a konkretizaci psychologického poznání osobnosti, dochází k atomizaci její celistvosti prostřednictvím více či méně obecných konstruktů. S popisem dílčích konstruktů získáváme strukturovanější obecnou znalost o osobnosti a naopak obvykle ztrácíme znalost konkrétní osobnosti, protože vzájemná interakce jednotlivých komponent podléhá značným interindividuálním rozdílům, které jsou obecnými konstrukty nepostizitelné. Dosažení cíle v podobě predikce chování tak komplikuje nízká koherence projevů některých vlastností, kterou lze považovat za příčinu situačně podmíněných projevů chování¹¹⁰ (Říčan, 2010). Za nejobecnější popisnou kategorii lze považovat charakteristiku osobnosti, kterou lze označit jakýkoliv její projev. Tento projev může být současně společný všem lidem. Dále pracujeme s pojmem dispozice, k němuž do jedné roviny ve shodě se Smékalem (2002) stavíme pojem rys.¹¹¹ Dispozice nebo rysy jsou konkrétnější popisné kategorie osobnosti, které v naší studii uvádíme ve smyslu vnitřních charakteristik osobnosti, na které lze usuzovat z vnějších projevů jedince. Obě kategorie jsou definovány jako vrozená nebo získaná připravenost

¹⁰⁹ I když nelze říci, že je uvedené rozdělení pravidlem. Teorie attachmentu bývá významnou součástí publikací sociální psychologie (například Hewstone & Stroebe, 2006; Kruglanski & Higgins, 2007). Přesto se jedná spíše o dispozičně zaměřenou teorii.

¹¹⁰ Přestože se spíše příkláníme k tomuto přístupu, nelze považovat otázku spočívající v dispoziční nebo situační příčině jednání a chování za zcela vyřešenou. Existují situace, kde vliv prostředí pravděpodobně převažuje nad vlivy dispozic ve složité interakci ústící do výsledného projevu.

¹¹¹ Smékal (2002) dále vedle rysu uvádí jako dispozice schopnosti a motivy.

jednat určitým ustáleným způsobem v určité situaci (Smékal, 2002). Z hlediska dimenze konkrétnost–obecnost používáme pojmy dispozice a rys na úrovni centrálních a sekundárních dispozic vymezených Allportem, včetně souhlasu s hierarchickým uspořádáním a určitým překryvem mezi jednotlivými kategoriemi na stejné úrovni (Hall & Lindzey, 2002). V případě, že se ale jedná o úžeji a konkrétněji vymezenou kategorii, používáme spíše pojem rys, zatímco u obecněji vymezených kategorií pojem dispozice. Vycházíme u toho z předpokladu, že dispozice a rysy existují v určitém počtu, který se vyskytuje u všech lidí, přičemž se konkrétní jedinci liší v jejich vlastnostech. Kategorie vlastnost má tak specifické postavení, které určuje, že se nenachází v hierarchickém uspořádání. Autoři se shodují na tom, že pojem vlastnost se vztahuje k tomu, v čem se jedinci navzájem odlišují, co je pro ně vlastní (Smékal, 2002; Říčan, 2010). Jde například o vlastnosti výše uvedených kategorií, jako jsou obsah, forma, kvantita a kvalita v projevech chování jedince¹¹² (Smékal, 2002).

Vedle klasifikačních kategorií projevů osobnosti uvádíme její strukturální charakteristiky neboli složky. Do struktury bývají zařazovány klasicky temperament, charakter, schopnosti a motivy.¹¹³ V rámci interpersonálních vztahů a jejich vazeb na osobnost nás zajímají především motivy, které byly přiblíženy v kapitole o hodnotách, temperament a charakter. Poslední dvě jmenované složky mají těsný vztah k výše popsaným dispozicím a rysům, kdy temperament zahrnuje zjednodušeně vrozené tendence a charakter ty získané. Inspirativní a rozšiřující je v tomto směru sedmidimenzionální teorie osobnosti autora C. R. Cloningera, která pracuje se čtyřmi typy temperamentu a třemi typy charakteru (Praško et al., 2009). Tento psychobiologický model předpokládá, že na vývoji obou složek se podílí učení. Temperament jako vývojově starší složka je založen na raném procesuálním učení zahrnujícím dovednosti a návyky. Těsně souvisí s emocemi. Charakter je vývojově mladší struktura, která nesouvisí s temperamentem a je založena na pojmovém učení (Cloninger, 1994). Z pohledu interpersonálních vztahů je pro nás zajímavá především třetí dimenze temperamentu, kterou je závislost na odměně.¹¹⁴ Jde o určitou základnu pro sociálně citlivé jednání a podporu získávanou od druhých. Z charakterových dimenzí chápeme jako klíčovou k našemu tématu spolupráci,¹¹⁵ která je podmínkou pro účast ve společnosti a skupinové práci (Praško et al., 2009).

Analytický přístup k osobnosti a její interpersonalitě

Z analyticky orientovaných autorů se interpersonálním otázkám osobnosti věnovala převážná většina z nich. Kromě osobnosti v počátku tohoto psychologického směru také nelze říci, že by vliv některého z autorů jednoznačně převážil. Proto vybíráme selektivně pouze některé autory, které považujeme za klíčové ve směru naší práce.

¹¹² Smékal (2002) uvádí jako příklad rys družnosti, který je obsažen i v pětifaktorovém modelu. Mezi jeho vlastnosti patří například rychlost vytváření kontaktů, stálost kontaktů a jejich rozsah atd.

¹¹³ Aparát hodnot lze taktéž zařadit mezi složky osobnosti.

¹¹⁴ Dalšími dimenzemi temperamentu je vyhledávání nového, vyhýbání se nebezpečí a odolnost.

¹¹⁵ Dalšími dvěma dimenzemi charakteru jsou sebeovládání a sebetranscendence. Při vymezení obou jmenovaných dimenzí (Praško et al., 2009) nacházíme paralelu ke dvěma částem pětifaktorového modelu (sebeovládání k svědomitosti, sebetranscendence k přívětivosti).

V literatuře se setkáváme s pojmem struktura osobnosti (Kernberg, 1999; Riemann, 2010), který označuje specifické, základní a poměrně trvalé uspořádání myšlení, integrity identity, objektivních vztahů, úzkosti, schopnosti testovat realitu a obranných mechanismů. Koncept původně představili nezávisle na sobě J. Bergeret a O. Kernberg. Později byl přejet a upraven dalšími analytickými autory a školami (Rodriguez & Telerovský, 2007). Vlivnou úlohu zde podle Kernberga hrají obranné mechanismy, které se nevážou pouze k problematice pudů a afektů, ale také k vývoji objektivních vztahů (in Polák, 2007). Každý jedinec prožívá sebe a druhé stabilním způsobem, který lze považovat za bod na vývojové linii,¹¹⁶ přičemž tento bod je určen vývojovým tématem, které se stalo pro jedince ústředním, protože jej nevyřešil odpovídajícím způsobem.¹¹⁷ Obranné mechanismy odrážejí svojí sofistikovaností bod, který reprezentuje ústřední téma vývoje objektivních vztahů, a organizují vnitřní svět stejně jako vztahy s druhými lidmi (Polák, 2007). Jednotlivé body na vývojové linii jsou v podstatě výše uvedenými strukturami, které se projevují v chování mimo jiné právě převahou specifických obranných mechanismů v kontaktu s druhými lidmi. Každá ze struktur disponuje svými silami a slabostmi, které se projevují v adaptaci osobnosti. Současně můžeme každou ze struktur považovat za bipolární kontinuum, kde se na jednom pólu nachází zdravá nebo adaptovaná forma struktury a na druhém pólu charakterová porucha. Struktury se tak mohou projevovat jako běžná varianta osobnostní odlišnosti i jako porucha. Autoři se vzájemně zcela neshodují na počtu, označení a jednoznačném vývojovém zařazení jednotlivých struktur. O. Kernberg ve svém původním konceptu charakterové patologie hovořil o vývojovém kontinuu od psychotické přes hraniční k neurotické struktuře (Rodriguez & Telerovský, 2007). Později se u něj setkáváme také se strukturou narcistickou (Kernberg, 1999). Podle jeho teorie lze jednotlivé struktury charakterové patologie a jejich časové zařazení vymezit následovně (Plháková, 2011):

- **Psychotická struktura.** Jedinci se v prvním roce života nepodařilo dosáhnout diferenciací mezi reprezentacemi self a objektů. Stírání hranic mezi vnitřním a vnějším světem vede ke ztrátě schopnosti testovat realitu.
- **Hraniční struktura.** Hranice mezi self a objekty se vyvinula, ale nedošlo ve druhém a třetím roce života ke vzniku schopnosti integrovat dobré a špatné reprezentace sebe i druhých.
- **Narcistická struktura.** V průběhu třetího roku života se jedinci nepodařilo integrovat dobré a špatné reprezentace sebe sama, v důsledku čehož se vytváří grandiózní self.
- **Neurotická struktura.** Ve čtvrtém stadiu vývoje došlo k rozvoji příliš přísného nadjá.

Vedle výše uvedených vývojových stupňů je nutné uvést také počáteční a konečný bod vývoje objektivních vztahů. Počáteční bod lze označit jako primární narcismus, který předchází otázce integrace reprezentací self a objektů. Dítě je ve stavu nerozlišenosti a prožívá své já bez odlišených hranic s objekty. Nerozlišuje tak vnitřní prožitky a percepce vnějších objektů (Plháková, 2011). Na druhé straně je vývoj ohraničen vznikem zdravého self, které je integrováno do ega a umožňuje empatické prožívání vztahů (Polák, 2007; Plháková, 2011).

¹¹⁶ Vývoj psychosexuální a objektivních vztahů.

¹¹⁷ Fixace na vývojové téma.

Struktury mohou mít různé podstupně, opět seřazené podle vývojového kontinua, jak se s nimi setkáváme u F. Riemanna. Neurotická struktura má čtyři formy: schizoidní, depresivní, obsesivní a hysterickou na kontinuu od nižší po vyšší vývojový stupeň (Riemann, 2010). Autor zde jako podstatnou charakteristiku uvádí, že nevyhnutelnou a nutnou součástí života člověka je strach,¹¹⁸ kterému se jedinec snaží uniknout. Strach provází člověka celý život a řada strachů je přirozenou součástí vývoje, protože se objevují při setkání s něčím novým, co je třeba zvládnout a překonat. Existují však také individuální úzkosti, které nelze spojit s vývojovým tématem a které souvisejí s prostou existencí ve světě. Tyto strachy vyvstávají ze dvou párů protikladů¹¹⁹, a vytvářející proto základní čtveřici strachů. Všechny úzkosti, se kterými se setkáváme, jsou ve skutečnosti variantou těchto čtyř základních strachů (Riemann, 2010):

- strach ze sebeodevzdání
- strach ze sebeuskutečnění
- strach z proměny
- strach z nutnosti

U každého jedince se vyskytují všechny čtyři strachy, obvykle je ale jeden v převaze, čímž je určen podtyp osobnostní struktury s jejími charakteristikami, strachy i silami. Pro schizoidní strukturu¹²⁰ je charakteristický strach ze sebeodevzdání se, pro depresivní strukturu strach ze sebeuskutečnění, pro nutkavou strukturu strach z proměny a pro hysterickou strukturu strach z nutnosti. Strach klíčový pro koncept naší práce je strachem, který vzniká ve vývoji hned jako první. Je to strach z odevzdání se, charakteristický pro schizoidní strukturu. „*Máme se s důvěrou otevřít světu a životu, říci pomyslné ‚ano‘ vlastní existenci. Ale nikdy v životě už nebudeme tak totálně vydáni světu všanc, v naprosté závislosti a bezmocnosti, jako tomu bylo v prvních týdnech našeho života. ... Zážitky nouze a nedostatku v té době vnímáme jako hrozbu pro svoji existenci jako takovou. ... Kdo zakusil svět tak brzy jako cizí nebo nebezpečný, ten si vůči němu bude s obezřetností a nedůvěrou udržovat odstup.*“ (Riemann, 2009, str. 92–93).

Jiný přístup k identifikaci stupně vývoje, kterého jedinec dosáhl v rámci objektivních vztahů, představil Jeffrey Urist v roce 1977 (Berant, 2009). Navázal přitom na dílo Heinze Kohuta a Otto Kernberga s cílem demonstrovat, že jedinci mají tendenci zažívat vztah sebe k ostatním v konzistentních a přetrvávajících vzorcích podle dosaženého stupně na vývojovém kontinuu (Urist, 1977). Autor předložil sedmistupňovou škálu oboustranné autonomie, která sleduje kontinuum vývoje internalizovaných vztahů k objektům a k self. Vývoj se pohybuje od symbiotického splynutí a destruktivního zahalení k empatické a vzájemné vztahovosti (Berant, 2009). Kontinuum tak odráží především postupnou evoluci prožívání dětského self vůči matce z hlediska autonomie. Škála je schopna úspěšně diskriminovat struktury osobnosti popsané Kernbergem. Například projevy na čtvrtém a pátém stupni škály jsou označovány jako self-objektová úroveň, která je typická pro hraniční

¹¹⁸ Strach je používán jako ekvivalent úzkosti, respektive se jedná o mísení obou jinak oddělených pojmů, kde strach má svoji identifikovatelnou příčinu, zatímco úzkost nikoliv.

¹¹⁹ Individualita versus součást celku, změna versus trvání.

¹²⁰ Riemann uvádí pojem schizoidní porucha. Protože se ale nejedná zcela o vymezení schizoidní poruchy jako takové, používáme pojem struktura.

a narcistické struktury (Polák, 2007). Urist ke své škále také předložil výzkumná zjištění, prostřednictvím kterých deklaruje vysokou konzistentnost zjištění při aplikaci škály na více diagnostických postupů (Urist, 1977).

V přímé vazbě na Kernbergovu teorii zahrnující objektvní vztahy, obranné mechanismy a struktury podle charakterové patologie navázal Paul Lerner při formulaci další škály. Dosaženou úroveň vztahu k objektům lze zachytit prostřednictvím obran, které jedinec projevuje. Specifické obrany jsou hierarchicky uspořádány podle své sofistikovanosti v souladu s vývojovým kontinuem objektvních vztahů. Přestože se obrany typické pro danou vývojovou úroveň neprojevují v chování výhradně, lze z jejich převahy identifikovat příslušný stupeň, kterého jedinec dosáhl. Lernerova škála obran určená pro použití s Rorschachovou metodou obsahuje rozpracované obrany štěpení, znehodnocení, idealizace, projektivní identifikace a popření, jejich úrovně a projevy v Rorschachově metodě (Polák, 2007). Uvedené obrany jsou spojeny především s nižšími vývojovými stupni. Podle identifikované úrovně obran tak lze identifikovat například psychotickou nebo hraniční strukturu.

Spatřujeme ve výše uvedeném přístupu cenné přínosy. Přestože jsou struktury dispozičního charakteru, nabízí dynamický pohled na projev v chování a současně jsou opřeny o vývojové hledisko, které nám umožňuje porozumět složitějším procesům uplatňujícího se self v interpersonálních vztazích. K tomuto účelu jsou zpravidla sestavovány a využívány škály, prostřednictvím kterých lze z projevů v chování nebo různých diagnostických situací odvodit stupeň vývoje nebo strukturu osobnosti jedince s ohledem na jeho vztahové charakteristiky.

Attachment

Teorie citového připoutání nachází aktuálně silnou podporu ve výzkumu i aplikaci a projevuje ambici stát se univerzální a souhrnnou teorií vztahů (Hazan & Shaver, 1994). Podobně jako předcházející analytické teorie zdůrazňuje vliv rané zkušenosti, na kterou byla ve svých počátcích zacílena. Práce zaměřené na připoutání u dětí jsou spojeny především se jmény analyticky orientovaného psychologa J. E. M. Bowlbyho a psycholožky M. D. S. Ainsworthové. Později se však teorie vyvinula do výkladového rámce mezilidských vztahů bez ohledu na věk, integrujícího poznatky autorů jiných teoretických konceptů (Hazan & Shaver, 1990).

Teorie citového připoutání má ve svém základu biologicko-evoluční předpoklad, který zdůrazňuje vysokou nezralost lidského novorozence a z něj plynoucí biologicky podmíněnou závislost na pečovateli, jejich ochraně a péči. V rámci evoluce se jak na straně dítěte, tak na straně pečovatele rozvinulo chování, které udržuje blízkost¹²¹ a které je součástí rozsáhlejšího systému chování založeného na genetickém programu, zahrnujícím také tendenci k průzkumu, afilaci a později k péči a sexu. Cílem tohoto systému chování je přežití a reprodukce (Kruglanski & Higgins, 2007). Jakékoli skutečné nebo domnělé narušení blízkosti je u dítěte provázeno vznikem úzkosti a bezprostřední snahou o obnovení blízkosti s pečující osobou, které vede k odstranění nepříjemných pocitů. Udržovaná blízkost je provázena pocitem bezpečí a lásky, zatímco narušení blízkosti je provázeno na-

¹²¹ Například pláč dítěte vyvolává v matce úzkost a následnou odezvu.

růstající úzkostí, zlobou a smutkem. Udržování blízkosti je ale něčím více než jen závislostí na fyziologickém uspokojení potřeb ze strany matky. Bowlby proto označil připoutání za emocionální pouto nebo také citové prožívání (Bowlby, 1958). Skutečnost významu citového připoutání se projevuje v okamžiku, kdy můžeme pozorovat, že jsou uspokojovány fyziologické potřeby, ale pečující osoba, ke které je dítě připoutáno chybí, jako například při hospitalizaci. Citové připoutání je tak od velmi raného vývoje odlišnou otázkou než závislost na uspokojení fyziologických potřeb (Bowlby, 1958). Obvykle je pečující osobou matka, ale citové připoutání může být navázáno i s jinou pečující osobou. Jakmile připoutání proběhne, dítě výběrově vyhledává osobu, se kterou navázalo připoutání.

Citové připoutání se ustanovuje a udržuje ve prospěch evolučních principů přežití a reprodukce, v případě konkrétního jednotlivce za účelem odstranění úzkosti. Tři následující rysy připoutání to reprezentují na funkční úrovni. Ústřední roli v nich hraje pečující osoba, která chrání před fyzickými i psychickými hrozbami:

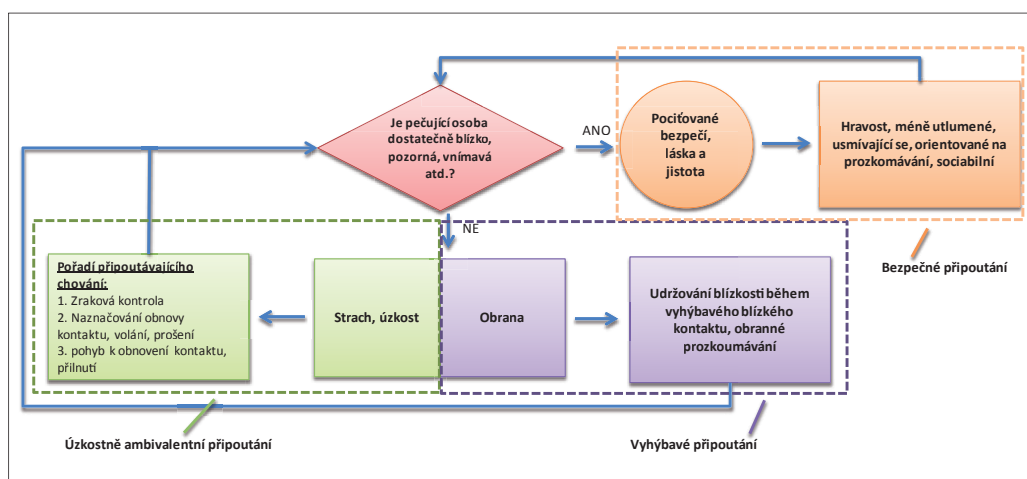
- **Udržování blízkosti.** Setrvání v blízkosti pečující osoby. Zahrnuje aktivní vyhledávání blízkosti pečující osoby a zlostné protesty při její nedostupnosti.
- **Bezpečný přístav.** Dítě prožívá potřebu přítomnosti v různé intenzitě, která se s věkem kvalitativně mění. Potřeba citového připoutání je však trvalá a v okamžiku jejího nárůstu je nutné, aby byla pečující osoba k dispozici a poskytovala pohodlí, podporu, ochranu a bezpečí.
- **Zabezpečená základna.** K dosažení kompetence pro interakci s fyzickým a sociálním prostředím musí dítě poznávat (Hazan & Shaver, 1990). Podmínkou poznávání je však citové připoutání, protože poznávání může být vnímané jako nebezpečné a dítě si potřebuje v přítomnosti pečovatele obnovit jistotu. Dítě tak používá pečující osobu jako zabezpečenou základnu pro své poznávání, kam se může vrátit a znovu načerpat jistotu. Jak bylo uvedeno výše, pro citové připoutání je rozhodující kvalita odpovědi pečující osoby. V popředí stojí především dostupnost pečující osoby, senzitivita, schopnost reakce, vnímavost vůči potřebám blízkosti a pohodlí, stejně jako ochota a schopnost ulehčit od zátěže a poskytnout zabezpečenou základnu pro další aktivity (Kruglanski & Higgins, 2007). Pokud je pečující osoba nedostupná nebo jsou její odpovědi na projevovanou potřebu nestabilní, vzniká nejprve fáze protestu, pak fáze zoufalství a nakonec fáze emoční nezúčastněnosti.¹²² Za předpokladu přetrvávající nedostupnosti nebo nestability odpovědi dochází k proměnám připoutání. Vytvoří se tak tři základní typy citového připoutání:
 - **Bezpečné připoutání.** Pečující osoba je přítomná, když to dítě potřebuje, projevuje se konzistentně. Dítě protestuje, pokud je pečující osoba nedostupná, je rádo, když se vrátí. V době přítomnosti pečující osoby aktivně prozkoumává okolí.
 - **Úzkostně-ambivalentní připoutání.** Vytvoří se v důsledku nekonzistentního chování pečovatele vůči potřebám dítěte nebo krátkodobými nepřítomnostmi pečující osoby. Při odchodu pečující osoby se dítě projevuje zlostně a úzkostně, ale po jejím návratu se k ní chová ambivalentně. Pro dítě je charakteristická fáze zoufalství. V přítomnosti pečující osoby nejsou schopné se soustředit na prozkoumávání. Soustředí se spíše na pečující osobu a její přítomnost.

¹²² Evolučně má tento vývoj opět přímé zdůvodnění. Přetrvávající protest a zoufalství vyčerpávají a snižují šanci na přežití i upozorňováním predátorů.

- **Vyhýbavé připoutání.** Vytváří se zpravidla v důsledku dlouhodobé nepřítomnosti pečující osoby nebo trvalou neochotou uspokojovat potřebu blízkosti a projevuje se emoční nezúčastněností. Dítě nereaguje výrazně na odchod pečující osoby a její nepřítomnost, po návratu se jí spíše vyhýbá. Snížen je také zájem o prozkoumávání okolí. Charakteristická je emoční nezúčastněnost.

Později byl popsán čtvrtý typ připoutání, pojmenovaný jako dezorganizované a dezorientované. Projevuje se chybějící převažující strategií pro zvládnání úzkosti, dítě používá jak strategie ambivalentního, tak vyhýbavého chování (Hazan & Shaver, 1994).

Obrázek č. 6
Model připoutání a dynamika připoutání

(Hazan & Shaver, Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationship, 1994)

V dalším vývoji konceptu byly psychologem Mainem do výše uvedeného modelu zařazeny sekundární strategie připoutání, popsané jako deaktivace a hyperaktivace, které lépe vystihují dynamiku vzniku jednotlivých typů připoutání a současně integrují výkladový rámec charakteristik typických pro oba nezajištěné typy citového připoutání (Kruglanski & Higgins, 2007; Berant, 2009). Zatímco hyperaktivace je dávana do souvislosti s úzkostně-ambivalentním připoutáním, deaktivace je dávana do souvislosti s vyhýbavým připoutáním. Přestože jsou všechny typy připoutání charakteristické jinými strategiemi a projevy, jsou všechny, byť svým vlastním způsobem, zaměřeny na udržení pocitu bezpečí a redukci úzkosti.

Výzkumné výstupy ukazují, že typ citového připoutání přetrvává a determinuje dětskou vztahovost. Navazující výzkumy (Hazan & Shaver, 1987; Hazan & Shaver, 1990) rozšířily platnost teorie attachmentu i na dospělý věk, do kterého podle dosavadních výsledků přetrvává určitý vliv prvotního připoutání. Přestože se pravděpodobně nejedná o definitivní determinaci a typ citového připoutání lze změnit například korektivní zkušeností, vykazují existující schémata relativně vysokou odolnost proti změně (Hazan & Shaver,

1994). Na druhou stranu informace o rozsahu spojitosti mezi typem raného připoutání a typem připoutání identifikovaného u dospělých chybí.

Citové připoutání v dospělosti má přes některé společné znaky řadu rozdílných charakteristik ve srovnání s citovým připoutáním v dětství a jeho význam se částečně posouvá. Na rozdíl od dětského připoutání je to dospělé nejen péči přijímající, ale také péči poskytující. Citové připoutání se mění z vnějších projevů interakce na vnitřní charakteristiky, jako jsou názory a očekávání. Potřeba blízkosti sice zůstává platná po celý život jako obrana proti úzkosti, nemusí být ale uspokojována bezprostředně a často je založena pouze na vědomí, že blízkého člověka můžeme v případě potřeby kontaktovat. Původní blízkost se také rozšiřuje o sexuální motivy. Partnerství dospělých je tak založeno na připoutání, péči a sexuálních motivech. Samotné citové připoutání má pak platnost i pro ostatní vztahy dospělých (Hazan & Shaver, 1994). Blízkost¹²³ mezi dospělými lze chápat v těsné vazbě na typy připoutání a nacházíme ekvivalenty pro bezpečný přístav¹²⁴ i zabezpečenou základnu,¹²⁵ včetně vývoje připoutání od hledání blízkosti po plně funkční tři rysy.¹²⁶ Diskutovány jsou taktéž souvislosti citového připoutání a délky trvání vztahu, atraktivit¹²⁷ apod. Níže uvádíme přehled zjištění pro úzkostně-ambivalentní a vyhýbavý typ připoutání, jak je na základě předchozích výzkumů uvádějí Hazanová a Shaver pro dospělé jedince (1994):

- **Projevy úzkostně-ambivalentního připoutání.** Jedinci s tímto typem citového připoutání jsou popisováni jako nutkavě zaujatí citlivostí partnerů, snadno se zamilovávající, žárliví, strachující se, úzkostní, osamělí,¹²⁸ s nižším sebevědomím a zažívající časté rozpady vztahů. Zvýšeně se sebeodhalují a zdůrazňují své pocity a potřeby bez stejného zřetele k potřebám a citům svých protějšků.
- **Projevy vyhýbavého připoutání.** Strategie jedinců s tímto typem citového připoutání se projevují jako vyhýbání se intimním sociálním kontaktům a kompenzace v nesociálně orientovaných aktivitách. Charakteristický je strach z intimity, vyhýbání se sebeodhalení a vyhýbání se lidem, kteří se sebeodhalují. Ostatními jsou často hodnoceni jako nepřátelští. Častěji se u nich vyskytují náhlá náboženská prozření a setkáváme se s různými náhradami redukce napětí, jako jsou například alkoholové závislosti.

Zajímavá zjištění byla učiněna na poli pracovní problematiky. Dětské prozkoumávání je dáváno do souvislosti s prací u dospělých, protože oboje je zdrojem obdobné kompetence. Jako je rané připoutání hledáním rovnováhy mezi zkoumáním a hledáním blízkosti, je dospělě připoutání hledáním rovnováhy mezi láskou a prací (Hazan & Shaver, 1990). Do práce se tak promítá nejen samotné připoutání, ale také jeho typ ovlivňuje i vztah k práci. U bezpečného připoutání se s prací spojuje pocit bezpečí, spolupráce, pozitivních přínosů, příležitostí, výzvy a celkového uspokojení z práce, včetně ocenění od ostatních. U ambivalentního typu byly nalezeny pocity nejistoty v práci, malého ocenění od ostatních, ale také tendence vyhledávat vztahy na pracovišti. Celkově ambivalentně připoutaní

¹²³ Ve smyslu blízkosti vycházející z Kelleyho teorie vzájemné závislosti.

¹²⁴ Poskytování pohodlí a emocionální podpory.

¹²⁵ V souvislosti s oddaností.

¹²⁶ Udržování blízkosti, bezpečný přístav, zabezpečená základna.

¹²⁷ Vzájemná atraktivita jedinců je posilována percipovanou komplementaritou typu připoutání.

¹²⁸ Ve smyslu pocitu osamělosti bez ohledu na zapojení do blízkého vztahu.

jedinci spojovali větší bolestné pocity se vztahy na pracovišti než s prací samotnou. Vyhýbavě připoutaní jedinci vykazovali malou spokojenost s pracovními vztahy,¹²⁹ ale podobně jako bezpečně připoutaní vyjadřovali uspokojení z práce a výzev, které jim práce nabízí. Celkově pak upřednostňovali práci před vztahy a často se u nich vyskytoval workoholismus (Hazan & Shaver, 1990).

Nacházíme řadu paralel mezi analytickým pojetím struktur osobnosti a typy připoutání. Celkově teorii citového připoutání chápeme jako efektivní výkladový rámec interpersonálních osobnostních dispozic, které souvisejí se způsobem, kterým se jedinec adaptuje ve svém sociálním prostředí.

Od Sullivana k interpersonálním rysům v Big Five

V posledním vymezovaném konceptu se nezaměříme na jednoznačný teoretický přístup, ale spíše na vývoj na první pohled méně sourodých teorií, které jsou však ve skutečnosti provázány společnými pojmy a závěry.

Harry Stack Sullivan náleží do okruhu autorů vycházejících z psychoanalytické teorie, v mnohém však svůj vlastní přístup obohatil a odchýlil se tak od generace zakladatelů směru. Současně se stal prvním americkým autorem rozsáhlejší teorie osobnosti, označované jako interpersonální teorie psychiatrie (Hall & Lindzey, 2002). Setkáváme se u něj s několika podstatnými tvrzeními. Předně je vzájemný vztah dvou lidí jejich integrací. Vztah nelze chápat pouze jako přítomnost dvou nebo více lidí na jednom místě. Ústřední roli v procesech integrace hraje úzkost, která je spolu s osamělostí jediným prožitkem, který člověk nikdy úplně nevyhledává¹³⁰ (Sullivan, 2006). V tomto ohledu se Sullivan shoduje s dvěma předcházejícími teoriemi, které považují úzkost za významný činitel v interpersonálních vztazích. Úzkost je stav, který se jedinec bezprostředně snaží odstranit. V raných stádiích vývoje lze úzkost chápat jako přesné opozitum k euforii, kterou dítě prožívá při propojení se svými blízkými významnými osobami. Pokud klesá euforie, stoupá úzkost. V rámci vývoje dítěte se proto vyvíjí self-systém, jehož operace a aktivity jsou zaměřeny na redukci úzkosti. Tyto aktivity nazývané bezpečnostní operace jsou v dětství zaměřeny na udržení euforie a v dospělosti na ochranu sebeúcty, protože tak, jak vzniká úzkost snížením euforie v dětství, vzniká úzkost snížením sebeúcty v dospělosti (Sullivan, 2006). Snížení sebeúcty jedince druhým člověkem je velmi snadné, a proto se self-systém vyvíjí do velmi citlivého systému, který se uplatňuje téměř v každé interakci a tím i v každém vztahu, přestože si to jedinec neuvědomuje. Zpravidla si jedinec neuvědomuje ani úzkost, která je v interpersonálních situacích vybuzena uvedeným potenciálním nebo skutečným snižováním sebeúcty. Bezpečnostní operace reagující na vznikající a zvyšující se úzkost mohou mít podobu napětí nebo zlosti, které maskují původní úzkost. V chování tak mnohem méně můžeme sledovat úzkost oproti výskytu bezpečnostních operací. Zlost je pak jednou z nejvýznamnějších bezpečnostních operací reagujících na snížení sebeúcty. Bezpečnostní operace lze označit za reakci na základní potřebu, ke které Sullivan uvádí: „...a potřeba v tomto konkrétním smyslu zahrnuje také potřebu pocitu osobní bezpečnosti

¹²⁹ A obráceně byli vyhýbaví jedinci také negativně hodnoceni spolupracovníky.

¹³⁰ Například na rozdíl od strachu, který je v některých případech vyhledáván. Mimo Sullivanovy příklady to lze dokumentovat značnou oblibou amerických zábavních parků Six Flags.

v interpersonálních vztazích, již lze zase nazvat potřebou vyhýbání se úzkosti, zmírnit ji nebo před ní uniknout, neboli potřebu sebeúcty.“ (Sullivan, 2006, str. 149). Zásadním Sullivanovým přínosem je v tomto směru také skutečnost, že psychiatrii označil za studium interpersonálních vztahů. Tímto významně podpořil chápání osobnosti jako interpersonální jednotky, kde podstatným rysem je právě její vztahovost.

Ze Sullivanovy teorie čerpal ve své práci na Interpersonální teorii osobnosti Timothy Leary. Kromě Sullivana vycházel také z dalších zástupců analytické školy, jako byli Karen Horneyová, Erich Fromm a Erik H. Erikson (Leary, 2004). Převzaty byly především závěry o úzkosti a její roli ve vztazích.¹³¹ Autor se také hlásí k závěrům evolučních vědců, že interpersonálnost je klíčová pro přežití lidského jedince jako takového. Závěry svých předchůdců dále výzkumně rozpracoval se svými kolegy¹³² za účelem interpersonální diagnostiky osobnosti. J. Wiggins a D. Trapnell (1997) k tomu uvádějí, že Learymu se podařilo provést operacionalizaci obecných Sullivanových úvah. Leary a jeho kolegové vycházeli především z práce s malými skupinami a z pozorování interpersonálních projevů různých typů respondentů jak z psychiatrické, tak normální populace. Leary pak představil Interpersonální teorii osobnosti, která je založená na devíti principech a definuje pět úrovní osobnosti. Úrovněmi jsou zde myšleny spíše metodologické zdroje informací o jedinci, přičemž se jedná o pomocné konstrukty (Leary, Laforge, Suczek, Kožený, & Ganický, 1976):

- **Pozorovatelné chování.** Chování, které mohou cvičení posuzovatelé sami pozorovat a popsat. Zahrnuje pozorování typu a intenzity interpersonálního působení jedince na ostatní.
- **Vědomé jednání.** Tvrzení jedince o jeho interpersonálním jednání nebo interpersonálním chování jeho druhých blízkých. Výsledkem je popis intenzity interpersonálních rysů.
- **Psychické soukromí.** Informace získané ze snů, fantazií a projektivních metod. Symbolická hodnota je závislá na typu použité metody. Leary identifikoval dva aspekty, a to symbolickou představu sebe samého a symbolickou představu jedinceva okolí.
- **Nevyjadřovaná úroveň.** Obsahuje interpersonální projevy, které se snaží jedinec neprojevovat a které konzistentně chybí v jeho projevu.
- **Hodnoty.** Poslední úroveň je vyjádřena charakteristikami, které sám subjekt považuje za ideální, tedy určitým ideálním sebeobrazem. Úroveň není poslední, nejméně přístupnou částí, ale lze ji spíše zařadit po bok druhé úrovně, protože se obvykle jedná o vědomé a deklarované ideály, které jedinec považuje za hodné svého snažení nebo přibližování se. Do značné míry se zde přibližujeme k hodnotám popsaným v první části práce, i když zde jsou chápány úžeji, jako interpersonální projevy, které jedinec zdůrazňuje jako dobré.

První z devíti principů představuje definici osobnosti, která vymezuje základní Learyho pohled: „Osobnost je víceúrovňový model interpersonálních reakcí (veřejných, vědomých nebo niterných) projevovaných jedincem. Interpersonální chování je zacíleno na redukci úzkosti. Všem sociálním, emocionálním a interpersonálním aktivitám jedince může být

¹³¹ Leary (2004) uvádí, že je současně nutné počítat s tím, že část jakékoliv populace používá jako bezpečnostní operace aktivity, které snižují sebeúctu druhých (zvyšují jejich úzkost) k tomu, aby ochránili sebeúctu svoji.

¹³² Freedmen, Laforge, Suczek (Leary, Laforge, Suczek, Kožený, & Ganický, 1976).

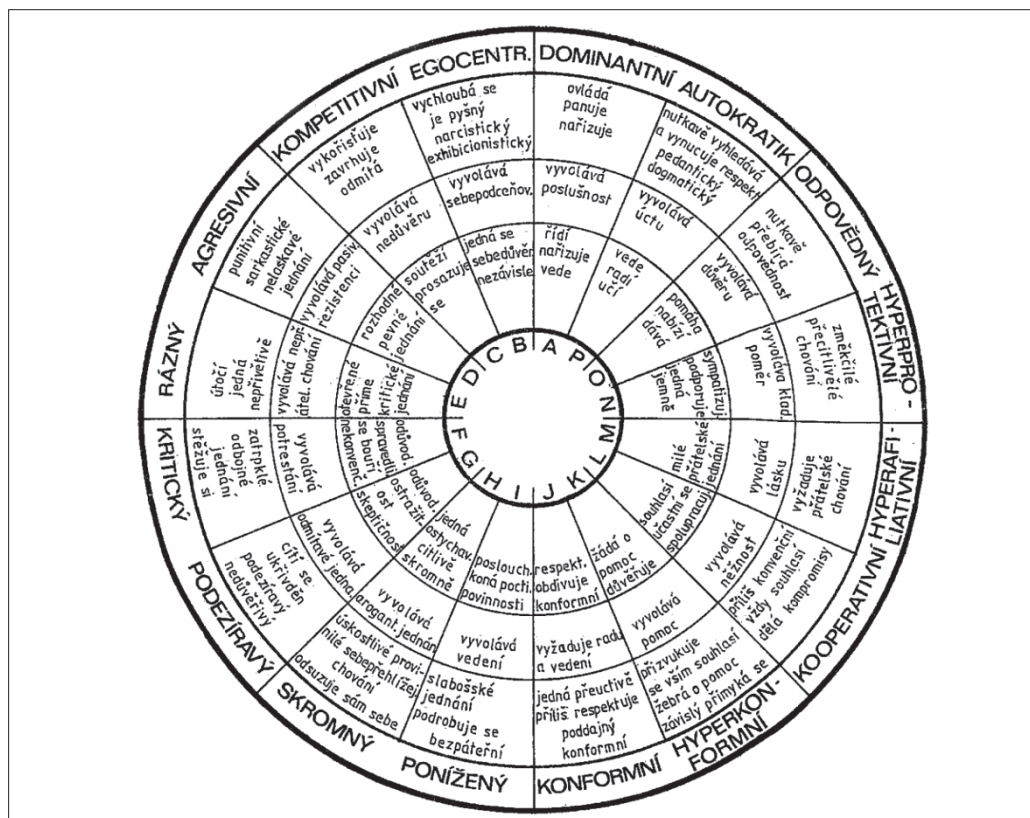
porozuměno jako pokusům vyhnout se úzkosti nebo vytvořit a udržet sebeúctu.“ (Leary, 2004, str. 15–16). Ostatní principy teorie, jak je uvádíme podle Learyho (2004) dále, se nevztahují pouze k samotné otázce osobnosti, ale také k metodologii jejího zkoumání, popisování a interpretování. Koncept tak není možné chápat pouze jako výklad osobnosti, ale jako způsob vědeckého přístupu.

2. Proměnné systému osobnosti by měly být konstruované a měřitelné pro adaptivní i abnormální projevy na jednom kontinuu. Autor v tomto směru předpokládá, že abnormální projevy jsou vystupňovanou formou jinak běžné dispozice.
3. Měření interpersonálního chování vyžaduje širokou množinu srozumitelných a specifických proměnných, které jsou ve vzájemném vztahu a jsou použitelné jak pro popis adaptivních, tak maladaptivních forem chování. Za vzájemné vztahy se zde především považuje skutečnost, že jednotlivé proměnné jsou k sobě v různém vztahu od velmi vysoké pozitivní korelace po velmi negativní korelaci.
4. Pro každou proměnnou nebo systém proměnných, kterým měříme chování jedince, musíme zařadit ekvivalentní měření chování důležitých druhých, se kterými je jedinec v interakci na všech úrovních osobnosti. Interpersonalita se vždy odehrává minimálně mezi dvěma jedinci, proto se zdůrazňuje začleněnost individua do vztahové, vzájemně propojené sítě. Abychom rozuměli jedinci, musíme mít také informace o jeho blízkých významných osobách.
5. Ke každému prohlášení o osobnosti musí být uvedeno, ke které úrovni se vztahuje. Jinými slovy, jaký je zdroj poznatku o osobnosti.
6. Úroveň osobnosti zahrnutá do jakéhokoli teoretického systému musí být jednoznačně definována. Vztahy mezi jednotlivými úrovněmi musí být popsány. Jakmile je jednou systém úrovní s jejich vzájemnými vazbami definován, nemůže být některá část změněna bez celkové rekonstrukce systému. Autor tak jednoznačně definuje, že teorie osobnosti je těsně spjata s definicí toho, co z osobnosti je veřejné a co soukromé, co je vědomé a nevědomé atd., aby bylo možné o osobnosti činit nějaké prohlášení.
7. Stejný systém proměnných by měl být použit při popisu osobnosti na všech úrovních. Uvedený požadavek je v psychologii přísným a obvykle nedosažitelným imperativem. Obvykle je využíván odlišný výkladový rámec pro zjištění ze sebeposouzení a jiný například pro zjištění z projektivních metod.¹³³
8. Náš popis interpersonálního chování musí být přístupný a ověřitelný. Naše závěry o lidské povaze by neměly být prezentovány jako absolutní fakt, ale jako tvrzení o pravděpodobnosti.
9. Teorie osobnosti by měla být vytvořena k měření chování ve funkčním kontextu. Jazyk, proměnné a diagnostické kategorie by měly být přímo vztažené k projevům chování nebo praktickému a funkčnímu rozhodování. Leary zde zdůrazňuje účelnost výkladového rámce osobnosti.

¹³³ Nejinak je tomu i v naší práci. Přijímáme Learyho požadavek na popis osobnosti ve více úrovních, ale nepoužíváme pro všechny úrovně shodný výkladový rámec.

Uvedené principy předkládají řadu pravidel, která stojí v základech současné diagnostiky osobnosti nebo která stojí v základech některých diagnostických metod.¹³⁴ Na těchto základech vybudoval Leary s kolegy také metodu vlastní – Dotazník interpersonální diagnózy (Leary, Laforge, Suczek, Kožený, & Ganický, 1976). Dotazník byl vytvořen po sestavení obsáhlého seznamu popisných charakteristik interpersonálních projevů chování, které byly následně transformovány¹³⁵ do obecných interpersonálních motivů. Výsledkem se stalo 16 základních interpersonálních témat nebo dispozic, kterými lidé čelí úzkosti v interpersonálních situacích. Dispozice jsou uspořádány kruhově, jak je uvádíme na následujícím obrázku. Sousedící dispozice spolu korelují kladně, zatímco protilehlé korelují záporně. Intenzita projevu se zvyšuje od středu kruhu, ve středu jsou adaptivní formy dispozice a na obvodu kruhu jsou jejich maladaptivní formy. Formulace v prostřední kružnici se vztahují k chování, které jedinec s touto dispozicí vyvolává obvykle u druhých lidí.

Obrázek č. 7
Klasifikace interpersonálního chování

Na podkladu kruhového uspořádání jsou dvě klíčové dimenze. Leary (2004) uvádí, že při práci s popisnými charakteristikami osobnosti bylo zřetelné, že všechny mají určitý vztah k moci a/nebo afiliaci. Pokud je dominance versus submise vertikální osou dvojdimenzionálního zobrazení na podkladu kruhu a nenávisť versus láska horizontální osou, lze 16 dispozic vyjádřit po obvodu kruhu tak, že vyjadřují vztah ke čtyřem bodům dvojdimenzionálního zobrazení. Nadto lze dvě sousedící dispozice sdružit, čímž je kruh rozdělen na 8 obecnějších dispozic nebo interpersonálních tendencí.

Learyho přístup se stal významným až později, ale postupně našel výzkumné i aplikační uplatnění a odkazují se na něj další přístupy k osobnosti jedince. Přímo z práce Learyho vyšel Jerry S. Wiggins, který zdůrazňoval hodnotu kruhového uspořádání zejména v psychodiagnostice a psychoterapii ve srovnání s běžnými faktorovými modely nezávislých dispozic (McCrae & Costa Jr., 1989; Wiggins & Trapnell, 1997). Podle Wigginsse umožňuje kruhové uspořádání funkčnější závěry odvozené nejen z intenzity dispozic, ale také z hlediska jejich vztahu k základním proměnným,¹³⁶ což rozšiřuje popisné možnosti. Výsledky při interpretaci osobnosti také opíral více o kvadranty zobrazení než o jednotlivé dispozice a označil kvadranty jako přátelská dominance, nepřátelská dominance, nepřátelská submise a přátelská submise (McCrae & Costa Jr., 1989). Wiggins chápe interpersonální chování jako dyadickou interakci,¹³⁷ která má důsledky vždy pro obě strany¹³⁸ (Hřebíčková, 2011). V tomto směru dále rozpracoval metodu ICL do nové podoby s názvem Škála interpersonálních adjektiv (IAS) a na základě výzkumů s dalšími metodami¹³⁹ pak metodu rozšířil o přídavná jména určená k diagnostice dalších dispozic. (Wiggins & Trapnell, 1997). Kruhové uspořádání rysů se stalo platnou silou v psychologii osobnosti, i když nedosáhlo popularity dále uváděného pětifaktorového modelu osobnosti. Přes uvedený interpretační rámec, zahrnující vzájemné vztahy dispozic i vztahy dispozic k základním dimenzím, bylo kruhovému uspořádání již v době jeho vývoje vytýkáno, že nepostihuje skutečnou povahu osobnosti (např. Jackson & Helmes, 1979).

Po zcela odlišné linii se vyvíjel pětifaktorový model osobnosti, který má však v konečném důsledku řadu společných charakteristik a aplikací s interpersonální teorií osobnosti. Přístup k osobnosti založený na faktorové analýze výstupů z lexikálních studií v podobě popisných charakteristik projevů lidské osobnosti má v psychologii bohatou tradici, kterou lze úspěšně sledovat od 30. let 20. století. Od práce J. Thurstona, G. Allporta, H. S. Odberta, R. B. Cattela a D. Fiskeho po dílo W. Normena, který je považován za zakladatele pětifaktorového pojetí, byly položeny základy jednoho z hlavních proudů psychologie osobnosti (Hřebíčková, 2011). Po odmlce v 60. a 70. letech 20. století byl model znovu objeven a rozvinut především v dílech L. Goldberga, P. Costy a R. McCraeho nejprve v podobě tří a později pěti faktorů. Model byl opakovaně úspěšně ověřen prostřednictvím nástrojů dalších teorií osobnosti,¹⁴⁰ a protože vychází z analýz přirozených deskriptorů, je považován za ateoretický (Wiggins & Trapnell, 1997; Hřebíčková, 2011). Zásadním vkladem modelu je

¹³⁶ Wiggins označuje hlavní proměnné více pojmy. Dominanci taktéž jako sílu a status. Lásku taktéž jako péči a sdílení (Wiggins & Trapnell, 1997).

¹³⁷ Přístup J. S. Wigginsse je označován jako dyadicko-interakční (Wiggins & Trapnell, 1997).

¹³⁸ V čemž Wiggins přímo navázal na Learyho Interpersonální teorii a na jeho postulát formulovaný ve čtvrtém principu.

¹³⁹ Například NEO-PI-R nebo Hoganovy dotazníky.

¹⁴⁰ Cattellův 16 PF, Eysenckovy osobnostní dotazníky, ale také Wigginsův IAS.

jeho souhrnnost s ambicí umožnit na základě pěti faktorů, z nichž každý je podložen šesti subškálami, celkový popis základních charakteristik každé osobnosti¹⁴¹ prostřednictvím rysů, které jsou svojí povahou blízko Allportovu pojetí.¹⁴² Tendence k souhrnnosti vedla autory ke studiím s řadou dalších parciálních nebo celkových výkladů osobnosti, z nichž některé přinesly překvapivá zjištění. Tímto případem byla i studie s modelem kruhového uspořádání interpersonálních rysů osobnosti, který vychází z odlišných teoretických principů. Kruhové uspořádání je charakteristické vzrůstající a klesající závislostí mezi jednotlivými proměnnými, přičemž vhodné je zejména v případech, kdy jsou proměnné rozmístěny rovnoměrně po obvodu kruhu a každý bod v kruhu lze vysvětlit na základě dvou vzájemně kolmých podkladových dimenzí.¹⁴³ Naproti tomu faktorový model vychází spíše z dimenzionálního pojetí, ve kterém je každá proměnná charakteristická obvykle pro jednu dimenzi a dimenze jsou na sobě víceméně nezávislé (McCrae & Costa Jr., 1989).

Při výzkumu interpersonálních dispozic P. Costa a R. McCrae (1989) uvádějí, že v zásadě každou z pěti dimenzí pětifaktorového modelu lze v určitém slova smyslu chápat jako interpersonální, protože každá ovlivňuje způsob, jakým jedinec prochází interakcí s ostatními. Přesto jsou dvě z nich více interpersonálně zaměřené než ostatní. Jsou jimi Extraverze a Přívětivost. Ovlivňují sociální stimulaci a kvalitu interakce. Vyčlenění dvou z pěti dimenzí vedlo k otázce, zda lze tyto dvě jinak nezávislé proměnné promítnout do dvojdimenzionálního prostoru jako alternativu k dimenzím láska a dominance publikovaným v Learyho a později Wigginsově pojetí. Výstupem studie se stalo zjištění, že Extraverze a Přívětivost pětifaktorového modelu mohou být skutečně dvěma podkladovými dimenzemi kruhového uspořádání interpersonálních rysů osobnosti (McCrae & Costa Jr., 1989).

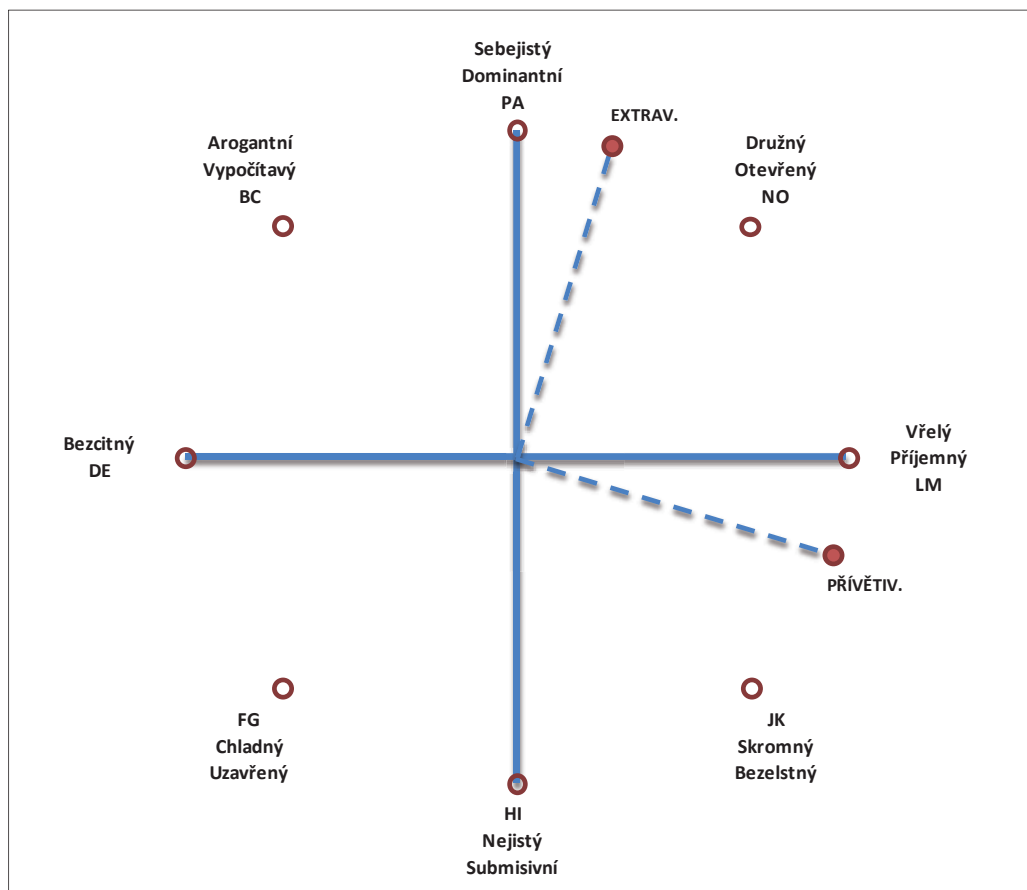
Předpokladem je připuštění rotace původních dvou podkladových os o 30 až 45°. Posun podkladových os samozřejmě mění výkladový rámec, což zakládá určitý prostor pro spor mezi interpersonálně a faktorově orientovanými psychology osobnosti. Na druhou stranu však lze výše uvedené zjištění interpretovat ve smyslu komplementarity obou modelů osobnosti v oblasti interpersonality s výhodami pro oba z nich (Wiggins & Trapnell, 1997). Varianta podkladových os lásky a dominance je pak autory pětifaktorového modelu navrhována jako vhodná pro práci se skupinami a varianta os Extraverze a Přívětivosti jako vhodná pro práci s jednotlivci (McCrae & Costa Jr., 1989).

¹⁴¹ Především v intencích normality.

¹⁴² Pojetí rysů v pětifaktorové teorii osobnosti se podrobně věnují J. S. Wiggins a P. D. Trapnell v kapitole Personality Structure: The Return of Big Five publikace Handbook of Personality Psychology (Wiggins & Trapnell, 1997).

¹⁴³ Láska a dominance, které jsou klíčové pro porozumění sociální interakci (McCrae & Costa Jr., 1989).

Obrázek č. 8
Komplementarita kruhového uspořádání interpersonálních rysů
a Pětifaktorového modelu osobnosti

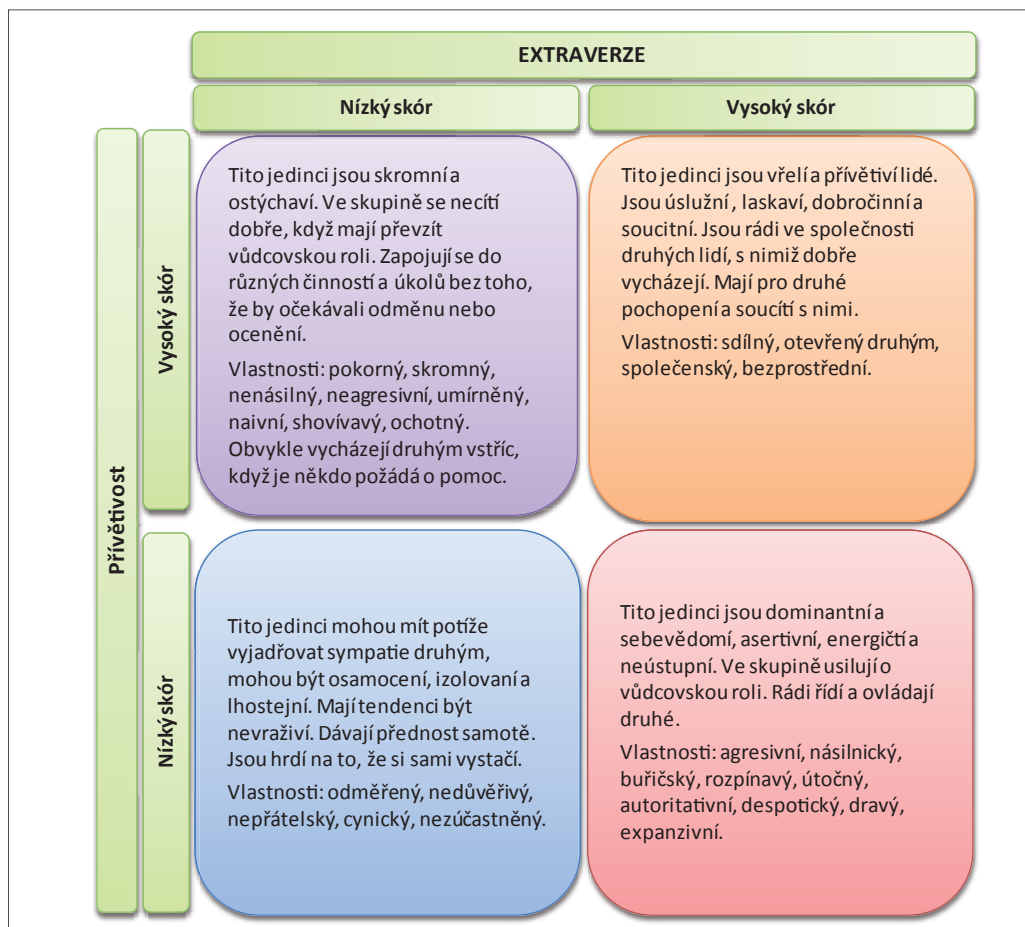
(Wiggins & Trapnell, 1997)

Kombinace dvou dimenzí umožňující kruhové zobrazení v rámci pětifaktorového modelu byly následně využity i dále. Pravděpodobně nejrozsáhlejšího úspěchu zde dosáhli W. K. B. Hofstee, D. de Raad a L. R. Goldberg (in Piedmont, 1998), kteří vytvořili prostřednictvím desíti kombinací model AB5C. Zdůrazňují, že zatímco jednotlivé dimenze mají vysokou konstruktovou validitu a reprezentují jasnou psychickou charakteristiku, kombinace jednotlivých škál otevírají cenné možnosti k popisu jedince. Přístup převzal a rozvinul pro metodu NEO-PI-R americký psycholog R. L. Piedmont, který z desíti dvojic vybral 5 (Piedmont, 1998):

- Interpersonální styl
- Well-being
- Soutěživý výkon
- Charakter
- Odezva na terapeutickou léčbu

Autor uvádí, že jednotlivé dvojice nelze chápat zcela jako kruhové uspořádání, protože představený model interpretace různých dispozic osobnosti neobsahuje vždy proměnné rozložené na obvodu kruhu. V řadě případů tak jde spíše o matici 2 x 2, kde dimenze tvoří dvě vnitřní vzájemné kolmé úsečky. Na základě matice vznikají čtyři typy, a proto lze označit Piedmontův přístup za určitou formu typologie se svými výhodami i nevýhodami. Níže uvádíme charakteristiky čtyř typů podle překladu M. Hřebíčkové (2004), které reprezentují nejlépe jedince, kteří na obou osách dosahují jednoznačných hodnot. Čím méně jednoznačný je výsledek jedince v dotazníku NEO-PI-R pro jednu nebo obě dimenze, tím více se relativizují uvedené charakteristiky. Na druhou stranu typologie umožňuje efektivně zacházet s větší skupinou respondentů při jejich vzájemném srovnávání, přesahujícím možnosti jedné samostatné dimenze. Interpersonální styl, který je pro naši práci určující, disponuje výhodou, založenou na jeho prokázané vazbě k interpersonálním dispozicím v kruhovém uspořádání. Typologii tak lze využít s přesahem do Learyho původních rozsáhlejších interpretací.

Obrázek č. 9
Interpersonální styly osobnosti

(volně dle Hřebíčková, 2004, str. 37)

Významný je z našeho pohledu metodologický přístup R. L. Piedmonta k řešení otázky číselných hodnot na pomezí os oddělujících jednotlivé typy. Navrženo je zařazení kritické hodnoty T-skóru 45 a 55 pro oddělení nevyhraněných jedinců. Za interpretačně významné tak lze považovat pouze hodnoty nižší než T-skór 45 a vyšší než T-skór 55. Pokud je v intervalu se sníženou interpretační hodnotou pouze jeden z výsledků,¹⁴⁴ je rozhodnuto podle dimenze druhé v opačném směru. Pokud je tedy například výsledek jedince ve škále Extraverze T-skór 74¹⁴⁵ a ve škále Přívětivost T-skór 49,¹⁴⁶ je výsledek Přívětivosti posuzován v opačném směru jako výsledek Extraverze, tedy nižší než T-skór 45.

3.3 Emoce a agrese v interpersonálním vztahu

Vedle výše uvedených poznatků a teorií o interpersonálních vztazích je nutné alespoň ve stručnosti zmínit dvě vybrané otázky, které mají těsný vztah k sociální interakci a bývají v různých souvislostech uváděny jako jejich významná determinanta. První jsou obecně emoce a druhou zvláště agresivita.

Emoce

Přestože jsme dříve neuváděli emoce zvlášť, autoři věnující se vztahům přisuzují emocím významnou roli při vzniku, udržování a rozpadu vztahu nebo definují emoce jako součást determinace celkové vztahové adjustace (Hazan & Shaver, 1994; Rusbult, Martz, & Agnew, 1998; Slaměník, 2011). Emoce a sociální interakce jsou těsně provázány, protože exprese emocí ovlivňuje vztahy mezi lidmi a obráceně vztahy regulují vznik a způsob projevení emocí. Emoce jsou prostředkem vrozených forem komunikace ve vztazích a můžeme je díky tomu nalézt v každém vztahu. Komunikační význam je zde značný, protože řada emocí vyžaduje odpověď od druhého velmi intenzivně s minimální možností jejich ignorování. Vedle toho jsou emoce nástrojem kontrolované komunikace a slouží k podpoře, udržení nebo přerušování sociální interakce pouze na základě své exprese bez doprovodného prožitku.¹⁴⁷ Přestože je prožitek emocí pravděpodobně nezávislý na bezprostřední přítomnosti druhých, uvažujeme o emocích díky jejich sociální funkci jako o sociálních jevech (Slaměník, 2011).¹⁴⁸ Emoce hrají významnou roli při utváření prvních vztahů mezi dítětem a pečující osobou a podle teorie citového připoutání se významně podílejí na vzniku způsobu, kterým jedinec následně vytváří vztahy. Emoční vazba mezi dítětem a pečovatelem, později mezi dvěma dospělými, bezprostředně souvisí s prožitky emocí, jako je například strach (Hazan & Shaver, 1994). Při sociální interakci, ať už mezi dospělými, nebo dětmi, byl pak potvrzen nejen komunikační, ale i přenosový efekt. Vyjadřovaný prožitek emoce jednou osobou podporuje vznik obdobné nebo komplementární emoce u ostatních, zvláště

¹⁴⁴ Jedna dimenze.

¹⁴⁵ Interpretačně významný výsledek.

¹⁴⁶ Interpretačně nevýznamný výsledek.

¹⁴⁷ Například hraná radost při setkání, smutek při loučení apod.

¹⁴⁸ „Jiní lidé jsou nejčastější příčinou emocí, ať už v reálných, očekávaných nebo představovaných situacích.“ (Slaměník, 2011, str. 80).

pak jedná-li se o osobu, která je pro ostatní důležitá (Hewstone & Stroebe, 2006). Na tomto podkladě se emoce rozhodujícím způsobem podílejí na vztahové atmosféře, blízkosti a intimitě, čímž ovlivňují míru spokojenosti ve vztahu a délku jeho trvání.

Slaměník (2011) rozlišuje dva druhy emocí:

- **Jednoduché emoce.** Jsou obvykle lépe kontrolovány¹⁴⁹ a mají situační charakter, protože vyjadřují význam dávaný konkrétní situaci.
- **Pevnější a trvalejší citové vazby.** Emoce jsou projevovány spontánně a vyjadřují nejen stav vysílatele, ale také reflexi příjemce. Rozhodující je zde přesvědčení, že druhý emocím rozumí a přijme je, protože projevovány jsou i negativní emoce.

Pozornost je věnována roli pozitivních a negativních emocí v celkové interakci. Projevení jedné negativní emoce má ve vztahu výrazně vyšší dopad než projevení jedné pozitivní emoce. Společně s intenzitou projevené negativní emoce je jejich počet jednou z charakteristik, která odděluje spokojené vztahy od nespokojených (Slaměník, 2011). Samotná intenzita a kvalita emoční exprese souvisí nejen s kulturními a sociálními vlivy,¹⁵⁰ ale také s celkovou ochotou reagovat na emoční stimulaci, ve které se jedinci navzájem výrazně liší. Příčinou může být uvědomělý problém s modulací emoce nebo jednoduše snížená ochota vstupovat do emoční výměny (Exner Jr., 2003). S jinou variantou sníženého zájmu o účast v emoční výměně se setkáváme také v Riemannově popisu schizoidní varianty neurotické struktury osobnosti (Riemann, 2010).

Z našeho pohledu je významný zejména vztah emocí a extratenzivity, který byl opakovaně ověřován z pohledu různých metodologických rámců. Primární emoční reaktivitu jako indikátor extratenzivity nacházíme jako základní ukazatel například v Rorschachově testu už v pracích H. Rorschacha (Exner Jr., 2003). K podobným závěrům dospěli také autoři NEO-PI-R, kteří uvádějí, že emoce jsou podkladem dimenze Extraverze.¹⁵¹ Jak bylo uvedeno výše, Extraverze je současně jednou z dimenzí vztahující se k interpersonálním rysům osobnosti, a proto autoři dále uvádějí: „*Lze říci, že stavebně je dimenze Extraverze definována křížovatkou mezi sférou emocí a sférou interpersonální.*“ (McCrae & Costa Jr., 1989, str. 593).

Agresivita

Do interpersonálních vztahů vstupuje nezřídka významnou měrou jednání a chování, které lze označit jako agresivní. Definitivní a jisté vymezení agresivního jednání a chování je však zatím nejasné, protože nacházíme v literatuře oporu jak pro existenci rysu agresivity, tak pro existenci různých a vzájemně odlišných rysů vedoucích k obdobnému agresivnímu projevu.¹⁵² Nejednotnost panuje i ve vymezení, co vše lze pod agresivní jed-

¹⁴⁹ Z našeho pohledu je uvedené vymezení diskutabilní, protože právě zralost modulace jednoduchých emocí ovlivňuje vztahy. Někteří jedinci nedomulují expresi jednoduchých emocí způsobem odpovídajícím situaci nebo jejich věku, což následně ovlivňuje způsob, kterým jsou vnímáni druhými.

¹⁵⁰ Podrobně se rozdílům v intenzitě exprese emocí věnují interkulturně orientovaní autoři, kteří nacházejí významné rozdíly na základě řady proměnných. Například menší intenzitou exprese emocí jsou charakteristické národy severské a také v jihovýchodní Asii (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002).

¹⁵¹ Důležité je však uvést, že se vymezení introverze a extraverze v obou konceptech zcela nepřekrývají.

¹⁵² V základu uvažujeme o agresivitě jako rysu a agresii jako projevu chování. Rozšířeně můžeme uvažovat o agresivitě jako obecném rysu, v jehož podkladu jsou konkrétnější rysy, které se při specifické dynamice projevují v chování obdobným způsobem.

nání a chování zahrnout (Seitl, 2009). S ohledem na naši práci předkládáme jako výchozí definici I. Čermáka (1999), která uvádí, že agrese lze definovat jako záměrné jednání, jehož cílem je ublížit jinému člověku. Samotné ublížení nelze chápat pouze ve smyslu fyzickém, ale ve snaze způsobit jakoukoli újmu, kam může patřit i snížení důstojnosti nebo úmyslná urážka ve smyslu provokace za využití verbálních i neverbálních prostředků. Diskutabilním bodem může být vymezení záměrného jednání, které definujeme jako každé, které u zdravého jedince není neúmyslné. Do agresivního jednání v interpersonálních vztazích tak zapadají projevy primárně emocionální i instrumentální. Při emocionální agresi je přítomná silná emoce, zpravidla hněv, a projev agrese není prostředkem, ale samotným cílem. Naopak instrumentální agrese slouží k dosažení předem vytyčeného cíle, přičemž některé koncepty předpokládají, že vzniká a udržuje se na základě posilování (Čermák, 1999). Nad agresi lze také uvažovat z pohledu její účinnosti nebo obrannosti. V interpersonálních situacích se setkáváme s oběma druhy a předpokládáme, že jejich negativní dopad na vztah je obdobný.

V souvislosti s agresi bývají uváděny další dva pojmy, kterými jsou hněv a hostilita. Propojenost je natolik blízká, že byl definován AHA syndrom (Stuchlíková & Man, 2003), obsahující hněv,¹⁵³ hostilitu¹⁵⁴ a agresivitu.¹⁵⁵ V projevech chování je jejich rozlišení obtížné.¹⁵⁶ Hostilitu lze považovat za negativní postoj k člověku nebo více lidem, jehož obsahem je kritické a negativní hodnocení, které dává jedinec najevo (Čermák, 1999). Nepřátelskost může být chápána také jako obecná osobnostní charakteristika jedince, pro kterou je typické prožívání hněvu, zlosti, pohrdání, nenávisti, nedůvěry, případně zatrpklosti. Podkladem pro rys hněvu je prožitek emoce, která propuká náhle a neplánovaně jako negativní projev s pocity napětí, rušení, iritace a vzteku (Stuchlíková & Man, 2003) odpovídající například na frustraci, provokaci apod. Při hněvu dochází k celkovému fyziologickému nabuzení organismu s dopadem do neverbálního (zatinání pěstí nebo čelistí), případně verbálního chování. Pro hněv je charakteristické zablokování anticipačních funkcí mysli a člověk nedomýšlí důsledků svého jednání¹⁵⁷ (Čermák, 1999).

Ve světle výše uvedených interpersonálních teorií lze považovat agresi za určitou formu přirozeného lidského projevu, kterým, jako jedním z mnoha, lidský jedinec ve smyslu Sullivanova přístupu reaguje ve směru oslabení úzkosti, vyvolané domnělým nebo skutečným ohrožením sebeúcty. Jak dodává Leary (2004), část každé populace současně udržuje svoji sebeúctu snižováním sebeúcty druhých, tedy agresivním chováním. Nebo jinak řečeno, agrese může být projevem zvýšené nejistoty v interpersonálních situacích (Exner Jr., 2003). O agresivním chování jako přirozené komponentě lidského projevu uvažujeme také při reakci člověka na setkání se zdrojem strachu, přirozeným pro jeho osobnostní strukturu. Hysterická struktura tak zažívá agresi, která je soutěživá, spontánní a bezprostřední, překonávající omezení a zpravidla s cílem volného sebeuplatnění. U schizoidní struktury se naopak často setkáváme s tvrdou agresi chránící jejího vysílatele před přílišnou blízkostí druhých (Riemann, 2010).

¹⁵³ Anger.

¹⁵⁴ Hostility.

¹⁵⁵ Aggressivity.

¹⁵⁶ A je otázkou, zda všechny složky skutečně nepovažovat za jeden komplexní fenomén.

¹⁵⁷ Což však nechápeme jako neúmyslné jednání.

Ať už jde ale o emocionální nebo instrumentální agresi, rozhodující pro interpersonální vztahy je intenzita a frekvence projevu. Negativní emoce, mezi které agresi řadíme, mají pro vztah destruktivní důsledky, přičemž každá negativní událost musí být alespoň pětkrát převyšena pozitivní pro úspěšné a dlouhodobé pokračování vztahu (Slaměník, 2011). Při zvýšeném výskytu negativních událostí ve vztahu převyšují odstředivé síly ty dostředivé, protože se nejedná pouze o transakci vysílatele a příjemce, ale situace je obohacována o specifickou dyadickou dynamiku.¹⁵⁸

3.4 Design výzkumu popisných interpersonálních dispozic

Problematika celkové operacionalizace interpersonálních vztahů včetně prožitkové komponenty byla vyřešena příklonem pouze k dispozičnímu pojetí. Tento krok má za následek ztrátu nemalé části dat o interpersonální adaptaci a vztahovosti, ale poskytuje silnější předpoklady pro srovnávání výsledků skupin nebo jednotlivců. Současně také získáváme data respondentů v rámci dispozičních konstruktů, která budou srovnávána s daty respondentů v rámci hodnotových konstruktů, rozpracovaných v první části publikace.

Naším cílem je v této části výzkumu realizovat dva publikované přístupy k operacionalizaci interpersonálních charakteristik ze značně metodologicky odlišných teoretických táborů, které současně vykazují silnou oporu v předcházejících výzkumech i praxi. Na jedné straně stojí sebeposuzovací metodologie inventáře NEO-PI-R transformovaného podle R. Piedmonta do typologie interpersonálních stylů a na druhé straně stojí metodologie tradičně označovaná jako projektivní, kterou však v kontextu naší práce a použité Rorschachovy metody mnohem více chápeme jako výkonovou. Pro uvedený cíl nestanovujeme hypotézy, protože při jeho naplnění jde spíše o metodologický postup.

Výzkumná data byla získávána v letech 2009–2011 prostřednictvím tří metod: Rokeachovy škály hodnot, inventáře NEO-PI-R a Rorschachovy metody. Všechny tři metody byly administrovány u každého respondenta maximálně v rozpětí jednoho měsíce. Pokud byly metody administrovány v jedné baterii, jednalo se o následující sekvenci: krátký rozhovor, Rorschachova metoda, inventář NEO-PI-R, Rokeachova škála hodnot. Mezi Rorschachovu metodu a inventář NEO-PI-R byla obvykle zařazena přestávka v délce cca 10 minut. U několika respondentů nebyla data ze všech tří metod použitelná. Někteří respondenti odmítli administraci Rorschachovy metody nebo při její administraci selhali natolik, že data nebyla vhodná ke zpracování. Pokud však měl tentýž respondent data z inventáře NEO-PI-R a Rokeachovy škály hodnot, byl ve výběrovém souboru ponechán. Počet respondentů se zařazenými daty z Rorschachovy metody je proto nižší než celkový počet respondentů ve výběrovém souboru.

Způsob zpracování dat získaných z uvedených metod je primárně kvantitativní, i když původ části údajů z Rorschachovy metody lze označit spíše za kvalitativní. Způsob skó-

¹⁵⁸ U hněvu byl v tomto smyslu popsán negativní eskalační cyklus, který lze zjednodušeně popsat jako zvýšenou pravděpodobnost odvety za negativní emoci vlastní negativní reakcí ve zvýšené intenzitě, která obdobně působí na původce hněvu. Takto dochází k postupnému nárůstu hněvivé výměny v dyadické interakci, která působí jako zvýšená zátěž na oba zúčastněné (Slaměník, 2011).

rování jednotlivých fenoménů v odpovědích na tabule se v mnohém přibližuje určitým formám kódování kvalitativního obsahu. Nejsilněji tato skutečnost vystupuje u škál, které jsou mimo standardní skórovací systém, a proto lze považovat některé údaje z Rorschachovy metody za hranici mezi kvalitativním a kvantitativním údajem.

Pro práci s inventářem NEO-PI-R je výběrový soubor¹⁵⁹ tvořen 112 respondenty běžné populace ve věku 20 až 58 let. V souboru je 53 mužů a 59 žen se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním. Zastoupení obou typů dosaženého vzdělání je rovnoměrné. Pro práci s Rorschachovou metodou je výběrový soubor tvořen 77 respondenty. V souboru je 38 mužů a 39 žen, přičemž rozložení dosaženého vzdělání zůstalo v porovnání s celkovým výzkumným souborem zachováno. Dobrovolný souhlas se zařazením svých dat do výzkumu potvrdili respondenti prostřednictvím informovaného souhlasu.

Inventář NEO-PI-R

Osobnostní inventář, který na základě pětifaktorové teorie a svých dřívějších výzkumů připravili Paul T. Costa a Robert R. McCrae, upravila pro české prostředí Martina Hřebíčková (Hřebíčková, 2004; Hřebíčková, 2011). Původně byl dotazník autorů tvořen pouze třemi škálami (Neuroticismus, Extraverze a Otevřenost) a teprve v 80. letech 20. století byly na základě výzkumných zjištění přidány další dvě škály (Přívětivost a Svědomitost), čímž byl položen základ pro dotazník NEO-PI (Wiggins & Trapnell, 1997). Později byl tento nástroj revidován a zveřejněn pod zkratkou NEO-PI-R. Škály v inventáři jsou považovány za relativně nezávislé a zjištění z dotazníku vykazují vysokou reliabilitu v čase (Piedmont, 1998). Snad právě tyto skutečnosti se podílejí na značné popularitě metody v práci s běžnou populací i ve výzkumu. Příručka metody prezentuje také možnosti využití v klinické psychologii a psychiatrii (Hřebíčková, 2004). Celkově jde však o přístup k diagnostice osobnosti v ČR nový, protože v roce 2004 se objevila metoda založená na pětifaktorovém modelu mezi nejčastěji používanými metodami v celkovém přehledu jen u psychologů v ozbrojených složkách. V přehledu metod zaměřených na osobnost zaujímala nevýznamné pozice, opět kromě psychologů v ozbrojených složkách (Svoboda, Řehan, Vtípil, Klimusová, & Humpolíček, 2004).

Inventář je sestaven z 240 položek, v nichž každou z hlavních škál reprezentuje 48 položek. Hlavní škály jsou pak rozděleny na 6 subškál, přičemž pro každou subškálu je určeno 8 položek. Přehled škál a subškál uvádíme v tabulce níže. Čas na administraci není pevně určen, v našem výzkumném souboru bylo rozpětí vysoké: 25–65 minut. Administrace započala vždy sdělením instrukce a následně respondent posuzoval každou položku na pětistupňové škále z hlediska její výstižnosti ke své osobě.

¹⁵⁹ Základní populací našeho výzkumu jsou ekonomicky aktivní obyvatelé běžné populace, kteří působí v oblasti průmyslu a obchodu na specializovaných pozicích. Právě u zástupců této základní populace jsme se setkávali s praktickými otázkami osobnostních rysů a hodnotových preferencí v rámci jejich výběru a rozvoje v letech 2009–2011. S vazbami mezi hodnotami a rysy osobnosti jsme pracovali při výběrových řízeních, vyhodnocování výběrových řízení a zejména při rozvojové diagnostice a vzdělávání. Otázky vzájemného ovlivňování dvou typů psychologických konstruktů byly v těchto situacích velmi aktuální, a proto jsme se rozhodli aplikovat výzkumný design na uvedenou populaci k dosažení výše uvedených cílů disertační práce.

Tabulka č. 9
Přehled škál a subškál inventáře NEO-PI-R

Neuroticismus	Úzkostnost
	Hněvivost - hostilita
	Depresivnost
	Rozpačitost
	Impulzivnost
	Zranitelnost
Extraverze	Vřelost
	Družnost
	Asertivita
	Aktivnost
	Vyhledávání vzrušení
	Pozitivní emoce
Otevřenost vůči zkušenosti	Fantazie
	Estetické prožívání
	Prožívání
	Novátorské činnosti
	Ideje
	Hodnoty
Přívětivost	Důvěra
	Upřímnost
	Altruismus
	Poddajnost
	Skromnost
	Jemnocit
Svědomitost	Způsobilstvo
	Pořádkumilovnost
	Zodpovědnost
	Cílevědomost
	Disciplinovanost
	Rozvážnost

V našem výzkumném designu vycházíme ze škál Extraverze a Přívětivost, které nejvíce z celého inventáře reprezentují interpersonální rysy osobnosti. Pokud zobrazíme obě škály úsečkami, které se vzájemně protínají ve svém středu, vzniká uspořádání rozdělené do čtyř polí, které reprezentuje odlišné interpersonální styly (typy). Výzkumná zjištění potvrdila kompatibilitu závěrů o interpersonálních charakteristikách osobnosti získaných prostřednictvím těchto dvou škál inventáře NEO-PI-R a kruhového uspořádání interpersonálních charakteristik navazujícího na Learyho tradici (McCrae & Costa Jr., 1989). Proto se blíže věnujeme popisu dvou uvedených škál:

1. Extraverze je inventářem NEO-PI-R popisována jako tendence k přátelskosti, společenskosti a hovornosti. Jedinci popisovaní jako extraverti jsou aktivní, sebejistí, veselí a optimističtí. S podobným vymezením se setkáváme v případě Eysenckových metod (Hřebíčková, 2004). Komplikované je vymezení opaku extraverze, tedy introverze. Příručka k metodě sice uvádí, že se nejedná nutně o opak projevů extravertů, ale celkově uváděné charakteristiky tendují k pólu, který je obvykle méně preferovaný. Introvertní jedinec je popisovaný jako samotářský, nespolečenský, nesmělý, neprůbojný, bez energie, uzavřený, pasivní, nepřístupný, pesimistický apod. (Hřebíčková, 2004). Přestože jsou uvedena přídatná jména s introverzí v běžném jazyce spojována, liší se uvedené pojetí například od pojetí v Rorschachově metodě, kde má každý preferovaný typ prožívání své silné a slabé stránky. Celková škála Extraverze je tvořena šesti subškálami, které vykazují silný pozitivní vztah k nadřazené škále. Zde uvádíme jejich charakteristiku podle příručky k metodě (Hřebíčková, 2004):
 - **Vřelost** má těsný vztah k interpersonálnímu chování, protože jedinci s tímto rysem mají opravdu rádi druhé a chovají k nim náklonnost. Projevují se jako láskyplní a přátelští.
 - **Družnost** se vztahuje k vyhledávání společnosti a blízkosti druhých.
 - **Asertivita** je rysem jedinců, kteří se projevují dominantně, energicky a rozhodně.
 - **Aktivnost** je rysem vypovídajícím o energičnosti a vitalitě svého nositele.
 - **Vyhledávání vzrušení** je blízké rysu, který popsal Zuckerman (in Hřebíčková, 2004). Jedinci vyhledávající vzrušení vyžadují stimulaci.
 - **Pozitivní emoce** je subškála spojená s obecnou tendencí prožívat radost, štěstí nebo lásku.
2. Přívětivost je škála nejvíce charakteristická altruismem a celkově se spolu s extraverzí nejvíce vztahuje k interpersonálnímu chování v inventáři NEO-PI-R. Přívětiví lidé jsou popisovaní jako chápající druhé, laskaví a vlídní. Projevují druhým přízeň, pomáhají druhým a očekávají naopak pomoc od druhých. Vysoké skóry na škále jsou považovány za sociálně žádoucí (Hřebíčková, 2004). Nízké skóry jsou spojeny s charakteristikami: nesnášenlivý, nezdvořilý, nelaskavý, neupřímný, útočný, despotický, panovačný, bezcitný, sobecký, konfliktní apod. Podobně jako u extraverze považujeme striktně dichotomické chápání sociální žádoucnosti za problematické. V běžném prostředí zaměstnání a interpersonálního fungování lze považovat tendenci jedince k podléhání manipulaci a snížené schopnosti prosadit své oprávněné požadavky za sociálně žádoucí. Na druhou stranu to ale není skutečný obsah zralých a sociálně vhodných charakteristik. Celková škála je složena z následujících šesti subškál (Hřebíčková, 2004):
 - **Důvěra** je rysem jedinců, kteří považují ostatní za čestné a dobře smýšlející.
 - **Upřímnost** vypovídá o rysu v pozitivním slova smyslu. Jedinci s touto charakteristikou jsou často obětí manipulací a zneužívání, protože je jim veškerá záludnost cizí a neočekávají ji ani od druhých.
 - **Altruismus** je rysem ohleduplnosti a velkorysosti. Altruističtí jedinci pomáhají nezištně druhým.
 - **Poddajnost** vypovídá o preferovaném způsobu reagování v potenciálních nebo skutečných interpersonálních konfliktech. Lidé s vysokým skórem poddajnosti raději ustupují,

zapomínají na křivdy a bezpráví. Poddajnost tenduje k pólu submisivity v kruhovém uspořádání interpersonálních projevů chování.

- **Skromnost** je vymezena v přímém významu svého pojmenování a dále méně jednoznačně ve vztahu k sebevědomí a sebeúctě. Zatímco vysoké výsledky nemusejí vypovídat o nízkém sebevědomí, nízký výsledek ve skromnosti je typický pro narcistické jedince.
- **Jemnocit** se vztahuje k míře sympatií a starostlivosti o druhé. Lidé s tímto rysem přisuzují vysokou důležitost sociálnímu rozměru v interakci. Určitým projevem může být sociální taktnost.

Jak je patrné z výše uvedeného vymezení škál, jsou interpretační možnosti jednotlivých škál omezené, neboť nevystihují komplexnější povahu jevů. R. L. Piedmont (1998) proto navrhl typologii interpersonálních stylů. Vytvořena je prostřednictvím výsledků škál Extraverze a Přívětivost převedených na T-skóry. Obě škály se protínají ve svém středu (tj. T-skór 50) a rozdělují tak dvojrozměrný prostor na 4 pole. Tím vzniká typologie čtyř různých interpersonálních stylů, které jsou interpretovány na základě zjištění z obou škál. V typologii jsou obecně problematické především hodnoty blízké hranicím mezi jednotlivými typy, protože se teoreticky snižuje jejich interpretační soulad s extrémní podobou typu. Za hodnoty se sníženým interpretačním významem považuje Piedmont ty, které jsou mezi T-skóry 45–55. Proto navrhuje v případech, kdy je v tomto intervalu výsledek pouze z jedné škály, zvolit pro něj opačný směr, než má T-skór s interpretačně vysokým významem. Pokud jsou v uvedeném pásmu výsledky obou škál, je vhodnější data neinterpretovat z pohledu typů (Piedmont, 1998). Ve výzkumném uspořádání však uvedený návrh zvyšuje nároky na velikost výběrového souboru, protože z principu normálního rozdělení dat tenduje většina výsledků právě ke středu. Alternativně tak lze výzkumně využít rozdělení do typů podle směru každého z výsledků (např. T-skór 47 posuzovat jako spíše nízký a skór 52 jako spíše vysoký) s rizikem, že bude oslabena vypovídací hodnota jednotlivých typů.

Níže uváděné charakteristiky jednotlivých typů jsme sestavili jak z interpersonálních stylů podle inventáře NEO-PI-R, tak z kruhového uspořádání interpersonálního chování navazujícího na Learyho interpersonální diagnostiku osobnosti (Leary, Laforge, Suczek, Kožený, & Ganický, 1976; Leary, 2004; Hřebíčková, 2004; Piedmont, 1998). Využili jsme zde identifikovaného souladu mezi dvěma vývojovými proudy psychologie osobnosti (McCrae & Costa Jr., 1989).

1. **Typ ++** (vysoká extraverze; vysoká přívětivost). Jedinci v tomto typu jsou vřelí, ohleduplní, přívětiví a současně odpovědní lidé. Jsou úslužní, laskaví, dobročinní a soucitní. Jsou rádi ve společnosti druhých lidí, s nimiž dobře vycházejí. Mají pro druhé pochopení a projevují se kooperativně. Kladou důraz na vnější harmonii v interakci s druhými. V kolektivech bývají oblíbení a populární.
2. **Typ +-** (vysoká extraverze; nízká přívětivost). Zástupci typu jsou nezávislí, sebevědomí, asertivní, energičtí a neústupní. Ve skupině usilují o vůdcovskou roli. Jejich chování je sycené mocí a ambicemi, protože rádi řídí a ovládají druhé. Projevují se dominantně ve směru nadřazenosti nad ostatními a vysokého sebehodnocení. V některých případech se mohou lidé v tomto typu chovat striktně a tvrdě.
3. **Typ - +** (nízká extraverze; vysoká přívětivost). Lidé v tomto typu se projevují jako skromní, plaší a ostýchaví. Jsou nepředstíraně citově rezervovaní. Ve skupině se necítí

dobře, když mají převzít vůdcovskou roli. V kontaktu se celkově cítí slabí, závislí a raději se podřizují. Proto bývají považováni za konformní a jsou spíše příjemci pomoci a podpory než jejich poskytovateli.

- 4. Typ – – (nízká extraverte; nízká přívětivost).** Představitelé typu mohou mít potíže vyjadřovat sympatie druhým, mohou být osamocení, izolovaní a lhostejní vůči druhým. Mají tendenci být nevraživí a podezíraví. Dávají přednost samotě a udržují psychickou vzdálenost mezi sebou a ostatními. Jsou hrdí na to, že si sami vystačí, protože jejich základní charakteristikami jsou nezávislost a samostatnost. V interpersonálním kontaktu se projevují tvrdě, kriticky a trestajícím způsobem nebo mohou demonstrovat hostilní jednání. Přesto se u těchto lidí často setkáváme s vědomou touhou po blízkých vztazích a nespokojeností s aktuální úrovní interakce.

Rorschachova metoda a její aplikace ve výzkumném designu

U Rorschachovy metody se setkáváme s řadou pozitivních i negativních označení a lze říci, že téměř každý psycholog, ať už ve výzkumu, nebo praxi, k ní zaujímá nějaký postoj. Celkově patří mezi celosvětově nejrozšířenější metody s mnoha zastánci i odpůrci. Každoročně je jí věnována řada výzkumů v počtech, s nimiž pravděpodobně nesnese srovnání žádná jiná metoda. Není ale cílem této práce metodu obhajovat nebo kritizovat, protože cílem naší práce současně nejsou otázky primárně spojené s deduktivním usuzováním při interpretaci, reliabilitou v čase nebo externí validitou. Jsou to právě tyto kritiky, které jsou vznášeny proti metodám, jako je Rorschachova (Costa & McCrae, 2005). Zařadili jsme ji především z důvodu našich pozitivních zkušeností při jejím uplatnění v komplexní diagnostice osobnosti jako protiváze sebeposuzovacích metod. Pozitivní zkušenost plyne z vysoké shody mezi zjištěními z metody a projevy lidí v jejich běžném prostředí. Zdrojem zkušenosti je práce s běžnou populací při výběrové a rozvojové diagnostice. Metoda částečně koresponduje i s Learyho třetí úrovní zdrojů informací pro interpersonální diagnózu, a to i při skutečnosti, že sám Leary v době vydání své publikace k interpersonální diagnóze osobnosti zastáncem Rorschachovy metody příliš nebyl (Leary, 2004). Sebeposuzovací metody poskytují informace na druhé úrovni a Rorschachova metoda poskytuje částečně informace z úrovně třetí, což umožňuje verifikovat a lépe interpretovat zjištění o individu. Doufáme, že zařazením metody lépe zachytíme těžko uchopitelnou problematiku interpersonálních charakteristik osobnosti, protože nahlédneme na osobnost z více úhlů.

Naším primárním východiskem je Komprehenzivní systém publikovaný J. E. Exnerem a jeho kolegy dříve působícími v The Rorschach Research Foundation. Systém vzešel z dlouholeté výzkumné práce, která ověřovala na základě vědeckých požadavků spolehlivost a užitečnost jednotlivých kroků v administraci, skórování a interpretaci pěti amerických škol¹⁶⁰ (Exner, 2003). Z výzkumů Johna Exnera a jeho kolegů vzešel systém nový, který v rámci celosvětového použití získal, díky stanovení společného jazyka a základu standardizovaných proměnných, značnou popularitu. Na druhou stranu nezískal kompletní výhradnost. Systém totiž nezahrnuje některé proměnné, které potvrdily svoji klinickou užitečnost a na základě výzkumů také reálnou oprávněnost. Dílem se tak stalo proto,

¹⁶⁰ Školy jsou spojené se jmény svých tvůrců, jejich teoretickým zázemím a praxí: Samuel Beck, Marguerite Hertz, Bruno Klopfer, David Rapaport, Zygmunt Piotrowski (Exner Jr., 2003).

že rozsah výzkumů, realizovaných autorským týmem, nedovolil soustředit pozornost na všechny otázky (Weiner, 2003). Protože mezi nezařazené proměnné do Komprehenzivního systému patří i některé zaměřené na interpersonální charakteristiky, rozšiřujeme náš přístup o poznatky dalších škol, které čerpají z psychoanalytické tradice (J. Urist) nebo novějších výzkumných zjištění (Rorschach Performance Assessment System). Nejprve ve stručnosti uvádíme parametry metody obecně a pak ve specifických aplikacích pro náš výzkumný design.

Rorschachova metoda bývá označována tradičně a současně nepřesně jako projektivní.¹⁶¹ Historicky je metoda, podle prací jejího autora, zaměřena na diagnostiku kognitivních otázek osobnosti, zvláště pak percepce. Pozdější autoři (E. G. Schachtel, E. Bohm, D. Rapaport a další) identifikovali v reakcích na deset tabulí značný projektivní potenciál a rozšířili interpretaci metody o proměnné s vazbou na různé teoretické koncepty. Zvláště v tradici spojené s Ewaldem Bohmem se setkáváme se značným důrazem na projektivní charakteristiky odpovědi. Bez ohledu na to je ale řada odpovědí na otázku „Co to může být?“ bez projektivní komponenty. I tak totiž obsahují interpretačně bohatý materiál ve smyslu svého původního zaměření (Weiner, 2003). Metodu lze proto současně považovat za projektivní i neprojektivní. S projektivním potenciálem bývají obvykle spojovány obsahy odpovědí na tabule, ve skutečnosti je však obtížné oddělit fenomén projekce od determinanty a její kvality, speciálních skóre¹⁶² apod. Někdy tedy odpověď respondenta obsahuje jen percepční kvalitu a někdy percepční i projektivní. Určitým způsobem řeší rozpor definice J. Šípka, která rozšiřuje projekci na procesy ovlivňující samotnou percepci: „*Za projekci v užším slova smyslu budeme považovat více nebo méně vědomé modifikování procesu vnímání, v klasické podobě odštěpení, nebo v jiné podobě úpravy vnímaných jevů.*“ (Šípek, 2000, str. 14). Přesto považujeme pojem projekce s ohledem na téma naší práce za zavádějící, protože trvale odkazuje na svůj původní význam. Právě diagnostika interpersonálních charakteristik osobnosti se totiž v mnoha ohledech opírá jak o proměnné projektivního původu (obsahy, speciální skóre, některé determinanty), tak o proměnné, které jsou projektivní ve významu výše uvedené definice J. Šípka. Bližší je nám názor, který navrhuje změnu klasifikace metod na sebeposuzovací a výkonově založené, přičemž Rorschachova metoda by náležela mezi druhé z nich (Weiner, 2003). První skupina metod přináší informace, které jsou o sobě lidé schopni a ochotni říci. Druhá skupina je založena na odvozování charakteristik ze způsobů, kterými lidé odpovídají na různě zaměřené úkoly vytvořené právě za účelem měření těchto charakteristik. Ve vztahu k Rorschachově metodě to pak znamená: „*Výkonová diagnostika demonstruje řešení, kterými respondent odpovídá na výzvy vizuálních, kognitivních a percepčních problémů v podnětu skvrny – to, co my nazýváme pozorováním ,osobnosti v akci.*“ (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011).

Rorschachova metoda je nástroj potvrzující svoji užitečnost zejména tam, kde je důležité porozumět člověku jako individualitě. Poskytuje o individualitě informace shodné s tím, co mohou u diagnostikované osoby sledovat v chování a jednání ostatní lidé, stejně jako informace, které nejsou na první pohled pozorovateli přístupné (Exner, 2003). Náš

¹⁶¹ Projekce nastává, když lidé přisuzují své vnitřní charakteristiky vnějším objektům nebo událostem neoprávněně, aniž by si toho byli vědomi (Weiner, 2003).

¹⁶² Zejména autoři amerických škol (např. Rapaport) vytvářeli k zachycení projektivních charakteristik odpovědi obsahové speciální skóre.

výzkumný design neobsahuje analýzu čistě idiografických údajů v podobě kazuistiky, protože operuje s větším množstvím respondentů při srovnávání jejich dat. Metoda v podání zprostředkovaném Komprehenzivním systémem ale poskytuje také množství nomotetických dat, založených na frekvenci výskytu proměnných, poměrech, vážených skórech a sekvenčních algoritmech. Naším záměrem je v rámci aktuálního výzkumného záměru použít především nomotetická data. Při zpracování jednotlivých protokolů však integrujeme i informace idiografického charakteru, protože jak uvádí Irving Weiner (2003), nejvyšší možné porozumění lidem vyžaduje nomotetická a idiografická data současně. Zachování plně idiografických údajů však v naší práci bohužel není možné, protože to je vhodné pouze pro interpretaci jednotlivých protokolů.

Pro některé výzkumné nebo praktické otázky je metoda vhodnější než pro jiné. Současně některá tvrzení, vycházející z interpretace, mají vysokou validitu, zatímco jiná jsou více spekulativní. S dalšími oblastmi lidské psychiky jsou však právě interpersonální charakteristiky mezi těmi, které autoři uvádějí jako vhodné pro diagnostiku prostřednictvím Rorschachovy metody. Setkáváme se s pojmy, jako jsou postoje k sobě a druhým (Weiner, 2003), osobní a mezilidská percepce, interpersonální jednání a interpersonální rysy (Exner, 2003).

Percepce je ústřední pojem metody a ve smyslu definice J. Šípka to platí také o vnímání interakčních situací. Obecně je vnímání interpersonálních situací jedincem ovlivněno jeho osobností, zahrnující otázky potřeb, motivů, postojů, emocí a způsobů zvládnání, stejně jako kognitivních operací. Modulovaná percepce vytváří mříž propouštějící do vnitřního psychického světa pouze informace určitého druhu, v určité kvalitě a intenzitě, což následně ovlivňuje způsob adaptace individua v jeho interpersonálním prostředí. Jak ale uvádí Exner (2003), není tato cesta, v Rorschachově metodě rozpoznatelná, zdaleka tak přímá. Většina jedinců moduluje svoje interpersonální jednání podle způsobu, kterým prožívají a interpretují situaci bez ohledu na vnitřní charakteristiky, s výjimkou těch jedinců, kteří jsou natolik málo flexibilní, že selhávají v adaptaci na široké spektrum interpersonálních situací. Zjištění z Rorschachovy metody podle základní skupiny interpersonálních proměnných tak nekorespondují s chováním jedinců v jejich reálném životě v takovém rozsahu, jak by bylo možné očekávat (Exner, 2003). Na druhou stranu předcházející studie potvrdily souvislost mezi proměnnými v Rorschachově metodě a proměnnými vybraných sebesuzovacích metod. Ve vztahu k interpersonální problematice to byly metody spojené s teoriemi attachmentu a kruhového uspořádání interpersonálních rysů (Schneider, Huprich, & Fuller, 2008; Berant, 2009; Iwasa & Ogawa, 2010). Z uvedených informací předpokládáme, že zjištění z Rorschachovy metody souvisejí především s interpersonální percepcí a prožíváním interpersonálních situací na vnitřní úrovni, která se nemusí vždy shodovat s vnějším projevem, případně jeho deklarací prostřednictvím sebesuzovací metody. Tato skutečnost koresponduje s dříve uvedeným konceptem hodnot. Přímá souvislost proměnných v Rorschachově metodě s interpersonální adaptací je doposud ne zcela uzavřenou otázkou. V případě našeho výzkumného designu současně usuzujeme, že přístup založený na srovnávání nomoteticky orientovaných proměnných z Rorschachovy metody částečně limituje možnost porozumění některým fenoménům, a to vlivem ztráty idiografické povahy jednotlivých rorschachovských protokolů. Integrace nomotetických a idiografických údajů je v našem designu ve smyslu Weinerova výroku v předcházejícím

odstavci možná jen částečně. Interakce proměnných je natolik rozsáhlá, že umožňuje integraci údajů plně jen v případě interpretace zjištění o jednotlivci.

Rorschachova metoda je ve výzkumném designu využita nezávisle na NEO-PI-R ve dvou směrech. První směr je založený na ověření předpokladu, zda se respondenti liší v preferenci svých hodnot podle proměnných rozdělených do skupin na základě svého teoretického zaměření. Druhý směr má za cíl ověřit, zda se respondenti liší v preferenci svých hodnot podle proměnných identifikovaných v předcházejících výzkumech jako indikátory typu citového připoutání. Uvedené předpoklady jsou ověřovány v poslední části publikace. Zde se soustředíme především na vymezení relevantních proměnných, kritických hodnot těchto proměnných a z nich plynoucích indexů. Uvědomujeme si, že se řada proměnných koncepčně překrývá v různém rozsahu. Současně je však nutné brát v potaz skutečnost, že svým souběžným výskytem nejen potvrzují přítomnost fenoménu, ke kterému se vztahují, ale také že každá z proměnných je nositelem jedinečného významu.

Proměnné v Rorschachově metodě se vztahem k interpersonální adaptaci

Níže uvádíme přehled a základní interpretační význam proměnných v Rorschachově metodě pro dospělou populaci, které těsněji souvisejí s interpersonální adaptací. Vycházíme přitom ze dvou zdrojů, které k jednotlivým proměnným uvádí množství studií. Jedná se o publikaci J. E. Exnera:¹⁶³ „*Rorschach. Komprehenzivní systém. Díl 1. – elementární základy a principy administrace, 4. vydání*“ a publikaci J. E. Exnera a P. Erdberga:¹⁶⁴ „*Rorschach. Komprehenzivní systém. Díl 2. – pokročilá interpretace, 3. vydání*“. Proměnné jsou v Komprehenzivním systému (dále také CS) rozděleny do shluků, přičemž interpersonální shluk je složen ze 14 proměnných, které uvádíme jako první. Z výzkumných i praktických zkušeností je však zřejmé, že uvedené proměnné interpersonální problematiku nevyčerpávají. Jak bylo uvedeno v předcházejících kapitolách, interpersonální otázky jsou spojeny s celou osobností a lze tak říci, že mezilidská vztahovost je centrální komponentou lidské adaptace (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011). Na základě literárních zdrojů tak uvádíme i další proměnné ze shluků „Emoce“ a „Sebepojetí“ s těsným vztahem k interpersonálním otázkám. V případě, že informace pocházejí z jiných než dvou výše uvedených zdrojů, je uvedena citace zvlášť.

- **CDI (Index deficitu zvládnutí).**¹⁶⁵ Index je složen z 11 proměnných zařazených do 10 kritérií následně sloučených do skóre 0–5. O pozitivním výsledku hovoříme při hodnotě 4 a 5. Část proměnných má vztah k mezilidskému kontaktu, část souvisí s emocemi, kontrolou a zdroji. Pozitivní výsledek CDI obvykle vypovídá o sociální nezralosti a neobratnosti s dopadem na obtíže při vytváření a/nebo udržení blízkých vztahů. V důsledku sociální bezradnosti se často u respondentů s pozitivním indexem vyskytují povrchní vztahy a nespokojenost se vztahovým životem. Obvykle se jedná o jedince, kteří zájem o blízkou interakci mají, ale z různých důvodů se jim nedaří. Pozitivita CDI je velmi

¹⁶³ (Exner, 2003).

¹⁶⁴ (Exner & Erdberg, 2005).

¹⁶⁵ Obrázek z Exner & Petržela, 2009.

blízce spjata s vysokou hodnotou Lambda, která odkazuje na vyhybavý styl související s ignorováním komplexnosti percepčního prostoru.

CDI (Index deficitu zvládnání)	
☐	Pozitivní, jestliže jsou splněny 4 nebo více podmínek:
☐	(EA [10.0] < 6) <i>nebo</i> (AdjD [2] < 0)
☒	(COP [1] < 2) <i>a</i> (AG [1] < 2)
☐	(Vážená Sum C [3.0] < 2.5) <i>nebo</i> (Afr [0.55] < 0.46) *
☐	(Pasivní [2] > Aktivní + 1 [7]) <i>nebo</i> (Pure H [2] < 2)
☐	(Sum T [0] > 1) <i>nebo</i> (Isolate/R [0.18] > 0.24) <i>nebo</i> (Food [0] > 0)
<hr/>	
1	Celkem

- **HVI (Index hypervigilance).**¹⁶⁶ Primárně index navazuje na oblast sebepercepce, ale shodnou důležitost má pro mezilidskou oblast. V indexu je zařazeno 8 kritérií, přičemž je pozitivní, pokud je splněno první z nich a minimálně 4 další. Respondenti s pozitivním HVI vynakládají vysoké množství energie k udržení relativně stabilního stavu ostražitosti z důvodu nedůvěry vůči okolí. Zdůrazněna je především nedůvěra vůči sociálnímu okolí. Index je příznakem zranitelnosti, v jejímž důsledku je extrémně zesílena kontrola interakcí a celkově nejsou navazovány těsnější vztahy, pokud nejsou pod bezprostřední kontrolou. Respondenti s pozitivním HVI indexem neočekávají projevy blízkosti od druhých, a pokud se objeví, jsou vůči nim nedůvěřiví. HVI je jádrovým prvkem psychické struktury a Weiner (2003) uvádí, že pro jedince s touto charakteristikou jsou vztahy převážně nepříjemným zážitkem, který oslovuje základní otázku bezpečí.

HVI (Index hypervigilance)	
☒	Pozitivní, jestliže je splněna podmínka 1 a minimálně jsou splněny 4 další podmínky:
☒	(1) $FT + TF + T [0] = 0$
☒	(2) $Zf [15] > 12$
☐	(3) $Zd [2.0] > +3.5$
☒	(4) $S [5] > 3$
☒	(5) $H + (H) + Hd + (Hd) [8] > 6$
☒	(6) $(H) + (A) + (Hd) + (Ad) [5] > 3$
☒	(7) $H + A : Hd + Ad [9:6] < 4 : 1$
☐	(8) $Cg [0] > 3$

¹⁶⁶ Obrázek z Exner & Petržela, 2009.

- **Poměr a : p.** Vztah aktivních a pasivních pohybů lidí, zvířat nebo věcí lze považovat za jednosměrnou proměnnou. Pokud je převaha na straně aktivních pohybů, nemá poměr interpretační význam. Pokud je však hodnota $p > a + 1$, je pravděpodobné, že respondent je v interpersonálních situacích pasivní (nikoliv submisivní), vyhýbá se převzetí odpovědnosti, má tendenci k závislosti a spíše méně bude přispívat k řešení vztahových problémů. Lidé s touto charakteristikou řídí svůj život podle potěšení těch, na kterých jsou závislí, a mnohem více jsou spokojeni s rolí následujících než vůdců (Weiner, 2003). Výskyt této proměnné je ve zdravé populaci celkově vzácný a výskyt je současně závislý na typu prožívání (poměr EB: introverzivní / ambitentní / extratenzivní) a Λ .
- **Fd (Obsah jídla).** Výskyt tohoto druhu obsahu v protokolu je obvykle příznakem větší závislosti s dopadem na mezilidské vztahy, než by se u dospělého člověka očekávalo. O uvedené interpretaci však svědčí spíše souběžný výskyt s pozitivním poměrem a : p. Samostatně je interpretace oslabená už v Komprehenzivním systému. V R-PAS¹⁶⁷ vedly novější výzkumy k vyřazení této kategorie obsahů. Fenomén částečně zachycený Fd v CS zde byl nahrazen speciálním skórem ODL, kterému se věnujeme dále (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011).
- **SumT (součet výskytu determinanty textury).** Proměnná, která je současně prvním klíčovým kritériem v indexu HVI, je považována v CS za bipolární. Tato skutečnost patří mezi nejspornější interpretace interpersonálního shluku. Podle konzervativního výkladu souvisí respondentova reakce na stínování skvrny v taktilním směru s potřebou blízkosti a otevřeností vůči blízkým emočním kontaktům. Výklad se opírá o vývoj vztahu mezi dítětem a pečující osobou, ve kterém je význam doteků klíčový. Doteky zůstávají celoživotně výrazem emoční blízkosti. Weiner (2003) na základě toho uvádí, že T je dobrým indikátorem adaptivní kapacity v rámci očekávání a zakládání blízkých, intimních a zrale podporujících vztahů. V protokolu je očekáván výskyt jedné odpovědi s determinantou T, což označuje, že jedinec prožívá a vyjadřuje potřebu blízkosti jako většina lidí. Chybějící T v protokolu naznačuje, že jedinec naopak prožívá potřebu blízkosti odlišným způsobem. Přestože tito lidé obvykle neselhávají v uvedené potřebě, jsou charakterističtí větším důrazem na osobní prostor, jsou obezřetní v uzavírání blízkých vztahů a neprojevují potřebu doteků na veřejnosti. Weiner (2003) definuje, že přestože mají lidé bez T kapacitu pro zamilovanost, celkově je zde přítomné bazální poškození pro ustanovování těsných vazeb s druhými lidmi. Uvedenou interpretaci nelze použít, pokud jedinec nevyužívá při odpovědích ani ostatní determinanty založené na stínování (vyhýbavý styl). Výskyt T v protokolu vyšší než 1 naopak naznačuje přítomnou silnou nenaplněnou potřebu po blízkosti, která se může projevovat iritujícím pocitem osamělosti. Proměnnou je nutné chápat současně jako stav i jako rys (Weiner, 2003). S vyšším výskytem T se setkáváme totiž jak u lidí, kteří v nedávné době utrpěli významnou interpersonální ztrátu, tak u lidí, kteří dlouhodobě zažívají pocit osamělosti bez ohledu na četost a blízkost jejich reálných emočních kontaktů. Nejspornější interpretace T se vztahuje k $T = 0$. Zatímco ve Spojených státech je interpretace široce přijímána a má pravděpodobně solidní výzkumnou i klinickou oporu, v jiných lokali-

¹⁶⁷ Rorschach Performance Assessment System.

tách je pravděpodobné, že $T = 0$ má stejný interpretační význam jako $T = 1$. Interpretace T má interkulturně rozdílný výklad (Iwasa & Ogawa, 2010).

- **SumH; Pure H** (součet výskytů lidských obsahů a celých lidských obsahů). Význam výskytu lidských obsahů je pro diagnostiku interpersonální adaptace klíčový, ale proměnná má řadu dalších intervenujících vstupů, které ovlivňují interpretaci. Jde především o celkový počet odpovědí v protokolu, preferovaný styl a Lambdu. Základní výklad celkového součtu lidských obsahů hovoří o interpersonálním zájmu. Pokud je počet nižší, než je obvyklé, zájem o druhé je obvykle nižší. Často lze nalézt snížený počet u jedinců sociálně stažených, izolovaných nebo v konfliktu se sociálním prostředím. Interpretace celých lidských obsahů souvisí primárně se sebepercepcí, což se váže ke skutečnosti, že některé tabule nabízejí možnost snadného rozpoznání rysů lidské postavy. V souladu s teorií identifikace lidé formulující odpověď na tabuli využijí této možnosti a současně vyberou s větší pravděpodobností takovou odpověď, která je v souladu s jejich identitou, než odpověď, která je v rozporu s jejich dojmem o sobě. Celá lidská odpověď je dávana v souladu s výše uvedeným do souvislosti se sebeobrazem založeným na zkušenosti. Sociální prostředí přispívá významně k formulaci sebevnímání, i když se nemusí v konečném důsledku jednat o vznik reálného sebeobrazu. Naopak částečné nebo mytologické lidské obsahy jsou dávány do souvislosti se sebeobrazem založeným spíše na představách a fantaziích o sobě než na zpětné vazbě z reálné interakce. Na to navazuje paralela v interpretaci čistých lidských obsahů. Pokud jedinec nevnímá sebe skrze sebeobraz založený na sociální zkušenosti, nebude vnímat jako celé a reálné ani druhé, v důsledku čehož jim bude také hůře rozumět. Celkový počet lidských obsahů se tak vztahuje k zájmu o druhé lidi a počet celých lidských obsahů se vztahuje k míře, v jaké jedinec druhým lidem rozumí. Výše uvedené interpretace jsou omezeny kvalitou formy (FQ) u odpovědi s celým lidským obsahem.
- **GHR : PHR**¹⁶⁸ (dobrá lidská odpověď : špatná lidská odpověď). Poměr je založen na frekvenci dvou speciálních skóre, přičemž tyto skóre jsou určeny pro odpovědi s výskytem lidské pohybové determinanty a/nebo lidského obsahu a/nebo speciálních skóre COP a AG na základě sekvenčního algoritmu. Sekvenční algoritmus je složen ze 7 kritérií, která je nutné konzultovat ve stanoveném pořadí k určení, zda bude odpovědi přisouzeno GHR nebo PHR. Kritéria zahrnují široký přístup k interpersonální problematice prostřednictvím determinant, kvality formy, obsahů a speciálních skóre. Autoři skóre W. Perry a D. J. Viglione nejprve uveřejnili variantu GHE a PHE v rámci výpočtu proměnné HEV.¹⁶⁹ Později byl původní sekvenční algoritmus revidován a skóre přejmenovány na GHR a PHR. Přejmenován a zjednodušen byl také výpočet vztahu skóre HEV, který je nově uváděn jako $GHR - PHR = HRV$ ¹⁷⁰ a představuje vedle poměru skóre druhou interpretační možnost. Nový sekvenční algoritmus byl sestaven za účelem zvýšení psychometrické validity a vyváženosti skóre (Viglione, Perry, Jansak, Meyer, & Exner, 2003). Z interpretačního hlediska je GHR spojeno s interpersonálně adaptivní historií. Mezilidské chování jedinců s převahou GHR je bez chaosu a ostatními jsou dobře hodnoceni. Obvykle se účastní úspěšného a odměňujícího interpersonálního

¹⁶⁸ Obrázek z Exner Jr. & Petržela, 2009.

¹⁶⁹ Human Experience Variable.

¹⁷⁰ Human Representational Variable.

1. Skóruj *GHR* u odpovědí, které mají čistý *H* kód a současně splňují *všechny* následující podmínky:
 - (a) Tvarová kvalita: *FQ+*, *FQo* nebo *FQu*,
 - (b) Žádný kognitivní speciální skór, s výjimkou *DV*,
 - (c) Žádný speciální skór *AG* ani *MOR*.
2. Skóruj *PHR* u odpovědí, které mají buď:
 - (a) *FQ-* nebo *FQnone* (bez tvaru), nebo
 - (b) *FQ+*, *FQo* nebo *FQu* a mají *ALOG*, *CONTAM* nebo *keroukoli* úroveň 2 kognitivního speciálního skóru.
3. Skóruj *GHR* u všech zbývajících odpovědí s lidskými reprezentacemi, které mají speciální skór *COP*, *ale nemají* speciální skór *AG*.
4. Skóruj *PHR* u všech zbývajících odpovědí s lidskými reprezentacemi, které mají buď:
 - (a) Speciální skóry *FABCOM* nebo *MOR*, nebo
 - (b) Obsahový skór *An*.
5. Skóruj *GHR* u všech zbývajících odpovědí s lidskými reprezentacemi na tabuli III, IV, VII a IX, které jsou populární.
6. Skóruj *PHR* u všech zbývajících odpovědí s lidskými reprezentacemi, které splňují některou z následujících podmínek:
 - (a) Speciální skóry *AG*, *INCOM* nebo *DR*,
 - (b) Kód *Hd* [nikoliv kód (*Hd*)].
7. Skóruj *GHR* u všech zbývajících odpovědí s lidskými reprezentacemi.

jednání (Weiner, 2003). Nemusí to nutně znamenat, že tito lidé uzavírají blízké vztahy, ale projevují o druhé skutečný zájem, jsou senzitivní a mají kompetence k řízení a porozumění sociálním interakcím. *PHR* je spojeno s interpersonálně neúspěšnou historií obsahující konflikty a selhání, neefektivní a maladaptivní jednání v interakci s druhými. Někdy je výskyt spojený se sociální neobratností nebo sociálně nevhodným chováním, které sekundárně vedou k odmítnutí druhými a kauzálnímu výskytu *PHR* v protokolu. Podle *R-PAS* je *PHR* spojeno s problematickým vztahem self a ostatních, protože je vnímán způsobem zkresleným, nelogickým, zmateným, poškozeným, nenávisným, agresivním, sebeobraným, částečným, nerealistickým nebo zraňujícím (Meyer, Vigliione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011). Pro interpretační význam je nutné, aby součet obou skórů byl vyšší než tři. Pokud je tato podmínka splněna a *GHR* je vyšší než *PHR*, předpokládáme, že jednání člověka v mezilidské interakci bude adaptivní. Při opačném výsledku poměru je interpretace obrácená. Vzhledem k omezenému počtu možných *GHR* na deseti tabulích je navrženo pro výzkumné účely nepočítat *PHR* odpovědi s vyšším pořadovým číslem, než je 10 (Vigliione, Perry, Jansak, Meyer, & Exner, 2003). Skóry *GHR* a *PHR* je možné celkově považovat za strukturální komponenty odpovědi, které odrážejí míru neporušenosti reprezentací self, ostatních a vztahů (Meyer, Vigliione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011). Na základě psychometrických charakteristik byly skóry zařazeny také do širšího Indexu poškození ega (podle *CS IIE-2*, podle *R-PAS IIE-3*) jako nástroj k nepřímému posouzení autonomních funkcí a interpersonální adaptability (Lečbych, 2008). Index získává podle našeho názoru svoji užitečnost zejména při práci s klinickou populací, proto jej dále nerozvádíme.

- **AG a COP** (agresivní lidský pohyb a kooperativní lidský pohyb). V obou případech se jedná o speciální skór přisuzovaný odpovědi, které respondent přidal specifickou projektivní kvalitu. *AG* je spojeno s očekáváním, že interakce bude poznamenaná agresí

nebo minimálně rivalitou a konkurencí. U lidí se zvýšeným výskytem AG se setkáváme častěji s postoji, které jsou negativní a hostilní vůči druhým. Přestože výzkumy přinášejí zjištění, že AG se vyskytuje u respondentů projevujících verbální i fyzickou agresi v chování, často je AG indikátorem pouze určité formy dominance, popichování nebo hádavosti, které se projevují v mezích normy každodenního chování. AG je také jednou z proměnných v Rorschachově metodě, která je částečně vědomě regulovatelná. COP souvisí s pozitivní interakcí a touhou po spolupráci. Lidé přisuzující odpovědi rysy ústící do COP jsou obvykle optimističtí z hlediska nadcházejících setkání a vyhledávají s druhými harmonické vztahy. Obvykle jsou druhými posuzováni pozitivně, protože jejich otevřenost ke kontaktu a spolupráci vyvolává sociální přijetí. Na druhou stranu v protokolech respondentů z neklinické populace se objevují často nejen COP, ale také AG, a to v množství, které převyšuje i některé skupiny klinických pacientů. Interpretace obou skóru tak závisí na poměru jejich výskytu. Weiner (2003) v této souvislosti hovoří o udržování zdravé rovnováhy mezi spoluprací a přijetím druhých na straně jedné a agresivitou a asertivitou na straně druhé. Do intervalu rovnováhy se vejde značná šíře běžného chování. Při posuzování AG a zvláště COP je nutné vzít v úvahu i další charakteristiky odpovědi. Například výskyt minusové kvality formy nebo závažného kognitivního speciálního skóru by měl vést k odklonu od pozitivního výkladu COP.

- **PER** (personalizované odpovědi). Další speciální skór obsahu je přisuzován odpovědím, ve kterých se respondent nějakým způsobem odvolává na svoji osobní zkušenost. Přirozená reakce sebeobrany se u některých lidí vyskytuje ve zvýšené míře jako projev intelektuálního autoritářství a dominance, které nedávají prostor pro diskusi. Užívání této obrany k udržení osobnostní integrity v nadměrné míře má obvykle negativní dopad na udržení blízkých vztahů.
- **Isolation Index** (index izolace). Je výpočtovou komponentou vyhodnocení protokolu. Konstituuje se z přírodních a geografických obsahů (Cl, Na, Bt, Ls, Ge) násobených podle závažnosti koeficientem.

$$\text{Isolate/R} = \frac{(Bt + 2Cl + Ge + Ls + 2Na)}{R}$$

Index byl odvozen empiricky na základě zjištění, že respondenti produkující tento typ obsahů jsou méně aktivní v interakcích, mají menší zájem o kontakt s druhými a jsou neochotní k všednodenním setkáním. O jedincích s výrazně zvýšenou hodnotou indexu lze konstatovat, že jsou sociálně izolovaní, buď z důvodu nízkého zájmu o druhé, nebo z důvodu, že se jim kontakt nedaří. V případě prvního se jedná o vysokou sociální staženost a vyhýbavost, přičemž kontakt s druhými je považován za nepříjemný (Weiner, 2003). V případě druhé varianty se obvykle nejedná o patologický projev, ale o obtíže s navazováním a udržováním smysluplných vztahů z nejrůznějších i objektivních důvodů. V obou případech však můžeme uvažovat o významné indicii ve vztahu k interpersonální adaptaci.

Jak jsme uvedli výše, vedle interpersonálního shluku proměnných se k interpersonálním charakteristikám osobnosti vztahují i další. Uvádíme zde jejich výběr. Neuvádíme však proměnné, jako jsou D, AdjD, EB, Lambda apod. Jejich význam pro interpersonální adaptaci je pravděpodobně také vysoký, ale vztahuje se primárně k celkovému psy-

chickému obrazu jedince. Proto se v našem designu vyskytují spíše jako intervenující proměnné ke zde uvedeným proměnným než jako samostatné kategorie.

- **Reflexions** (odpovědi založené na determinantě reflexe). Determinanta zařazená pod sebepercepci se vztahuje k rysům z narcistického okruhu. Jde o jádrový prvek self, v rámci kterého jedinec hodnotí sebe výše než druhé. Nejedná se primárně o projev patologie, protože řada jedinců s tímto rysem vede úspěšný život. Silným sebezaměřením však ohrožují rovnováhu mezi zájmem o integritu vlastní a integritu druhých. Sebezdůraznění má obvykle negativní dopad na některé typy blízkých vztahů. Původ proměnné je spojen se sebestředností, která je však zranitelná a vyžaduje časté ujištění. Jedinci s výskytem reflexivních odpovědí tak obvykle projevují více či méně vědomé chování, které je zaměřené na udržení nebo posílení statusu. K samotné patologii tak obvykle vede nepotvrzení vlastního sebehodnocení, vedoucí přes frustraci a negativismus k vývoji pevných obranných mechanismů typu racionalizace a externalizace. Z interpersonálního hlediska je interpretačně významná už hodnota rovná jedné. Čím je hodnota vyšší, tím více je pro jedince obtížnější založit a udržet bližší vztahy.
- **SumMOR** (suma speciálního skóru morbidní obsah). Speciální skór spojený se sebepercepcí v základní interpretaci vypovídá o pesimistickém vidění sebe. Sebeobraz jedince obsahuje některé charakteristiky, které způsobují, že se jedinec vnímá negativně, přičemž může jít o důsledek nepříznivých životních událostí nebo selhání v různých životních otázkách. Z interpersonálního pohledu je významná hodnota 3 a více. Pesimistický obraz zde pravděpodobně souvisí také s psychickým vyčerpáním. Výzkumně byla nalezena souvislost mezi zvýšeným výskytem MOR a celkovými interpersonálními problémy (Schneider, Huprich, & Fuller, 2008).
- **H : (H) + Hd + (Hd)**. Poměr s původem v sebepercepci je sestaven z proměnných, které jsme již výše popsali. Poměr vypovídá o zralosti sebeobrazu. Převaha na pravé straně vypovídá o sebeobrazu převážně založeném na fantazijních představách nebo překroucených zkušenostech. Tato skutečnost má v některých případech hrubý dopad na řešení problémů a ustanovování vztahů s druhými. Výsledná interpretace je ale ovlivněna řadou významně intervenujících proměnných, které je nutné vzít v potaz.
- **Affective ratio** (afektivní poměr). Výpočtová komponenta vyhodnocení s původem v oblasti emocí. Vychází z teoretického konceptu, který předpokládá, že reakce na chromatické charakteristiky tabulí II, III, VIII, IX a X souvisejí s expresí emocí.

$$Afr = \frac{\text{Počet odpovědí na tabule VIII + IX + X}}{\text{Počet odpovědí na tabule I + II + III + IV + V + VI}}$$

Teoretický koncept byl mnohonásobně empiricky ověřován a tvoří jeden ze základních bodů vyhodnocení metody. Poměr se vztahuje k zájmu jedince o účast na emočních situacích a zájmu o přijetí emočního stimulu. Na základě normalizačních studií byly stanoveny intervaly normy pro jednotlivé typy prožívání a vyhýbavý styl (vysoká Lambda). Při překročení intervalu má jedinec zvýšený zájem o účast na emoční výměně. Naopak při hodnotě nižší, než je interval, je jedinec méně zaujat emočními vybídkami a méně se účastní emoční výměny. Z interpersonálního hlediska je interpretace nižších

hodnot irelevantní, pokud se současně vyskytují proměnné související se zhoršenou modulací emocí. V takovém případě je hodnota Afr pravděpodobně spojena s vědomou snahou zaměřenou na zvládnutí emocí, nikoliv s nezájmem o účast na jejich výměně.

- **Intellectualization Index** (index intelektualizace). Výpočtová komponenta vyhodnocení zařazená do oblasti ideace má těsný vztah k oblasti emocí a interpersonality.

$$Intellect = 2AB + Art + Ay$$

Zvýšená hodnota indexu vypovídá o užití určitého typu obrany, která snižuje nebo neutralizuje dopad emoční složky situací. Fenomén intelektualizace umožňuje řešit situaci výhradně na rovině intelektuální, přičemž emoční komponenta je popřena. S využitím obrany se lze často setkat u jedinců, kteří pocítují svoji zranitelnost v emočních situacích. Výzkum Schneidera, Hupricha a Fullerové (2008) identifikoval index jako jeden z nejvyšších korelátů s celkovými interpersonálními problémy.

- **FC : CF + C Ratio** (poměr tvarů a barev). Uvedený poměr chromatických barev s původem v oblasti emocí vypovídá o úrovni modulace projevovaných emocí. Z hlediska interpersonálního je nevhodnější opět určitá vyváženost. Významná převaha na levé straně vypovídá o extrémní kontrole emočního projevu, spojené obvykle se strachem z prožití intenzivnějších emocí. Výraznější převaha na pravé straně (zvláště s výskytem čistého C) se vztahuje k problémům s modulací emočního projevu. Dospělí jedinci s touto charakteristikou na sebe přitahují pozornost okolí, protože nepřizpůsobují svůj projev situačním vlivům. Projev lze považovat za méně zralý a obvykle je hůře přijímán sociálním prostředím, což může narušovat interpersonální vztahy. Výsledek je nutné posoudit na základě celkového počtu odpovědí v protokolu.
- **Space** (lokalizace odpovědi v bílé ploše tabule nebo integrace bílé plochy se skvrnou do jedné odpovědi). Zvýšený výskyt lokalizace S je spojen s negativismem, opozičnictvím a hněvem. Interpretace vychází z předpokladu, že respondent při administraci metody nerespektuje instrukci a vykazuje aktivitu opačnou, než bylo požadováno. U proměnné je důležité rozlišit stav od rysu, protože proměnná inklinuje k projevu v obou modalitách. Novější výzkumy realizované v rámci R-PAS nepotvrdily výše uvedenou interpretaci jako celek. Významné jsou pravděpodobně pouze odpovědi, které jsou lokalizovány výhradně v bílé ploše. Z tohoto důvodu R-PAS rozděluje původní skór S na SR (space reversal) a SI (space integration). SR je interpretováno ve směru zvýšené kreativity, individuality, opozičnictví a asertivity. Pro interpretaci SR jako hněvu nebyla nalezena opora.
- **M-** (lidská pohybová determinanta s kvalitou formy minus). Zařazení vychází z přístupu Weinera (2003), který M považuje za jeden z klíčových indikátorů schopnosti jedince správně percipovat druhé a současně schopnosti vytvořit si reálný dojem z druhých lidí a sociálních situací. Reálná percepce a dojem jsou spojeny s empatií definovanou jako schopnost jedince vidět události z perspektivy druhých. Bez empatie je dobrá sociální a interpersonální adaptace obtížná, a proto je M- významnou proměnnou pro jejich posuzování (Weiner, 2003). Ke stejnému závěru se přiklání tvůrci R-PAS (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011).

Mimo Komprehenzivní systém se setkáváme s několika proměnnými, které do něj z různých důvodů nebyly zařazené. Částečně z již zmíněného časového důvodu, který

zabránil zařazení dalších proměnných do CS před jeho posledním vydáním. Částečně také z důvodu vzniku určitého schizmatu, v rámci kterého část autorů CS po smrti J. E. Exnera Jr. pokračuje ve výzkumech mimo původní rámec CS. Právě z jejich práce vzešel přístup R-PAS. Níže uvedené proměnné s tímto novým systémem souvisejí a naším záměrem je zařadit je experimentálně do výzkumného designu.

- **AgC** (agresivní obsah). C. B. Gacono a J. R. Meloy (1994) rozšířili diagnostiku agresivní komponenty v odpovědích na tabule o AgC (agresivní obsah), AgPot (agresivní potenciál), AgPast (agrese v minulosti) a SM (sadosomochismus). Přestože J. E. Exner cituje v CS výzkumy, které nepotvrzují platnost rozšířené diagnostiky agrese, R-PAS obsahuje již AGC. Skór reflektuje identifikaci respondenta se silou, agresivitou a nebezpečností. Respondent však nemusí projevovat svoji zaujatost agresí v agresivním jednání. Výzkumné závěry spíše naznačují, že se indikátory agrese v reakcích na tabule objevují v případě narůstající vnitřní tenze, která není uvolňována v motorické rovině (Gacono & Meloy, 1994). Současně u některých respondentů skór odráží také strach z nebezpečí v jejich prostředí. Celkově však skór napomáhá diagnostice respondenta ve směru identifikace s agresorem, projevování agrese a míry projevené agrese nebo soutěživosti (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011). Autoři konceptu uvádějí přehledovou tabulku vybraných agresivních obsahů a shodu skórujících při jejich označení jako AgC (Gacono & Meloy, 1994), tento seznam byl dále rozšířen a upřesněn do podoby uváděné v R-PAS.
- **MOA** (nebo také MAS, škála oboustranné autonomie). Škálu podle J. Urista (Urist, 1977) jsme ve stručnosti uvedli již dříve. Překlad sedmi bodů škály do češtiny, kterého se při práci s protokoly budeme držet, uskutečnil A. Polák (2007, str. 78–79):
 - 1) Reciprocita, oboustrannost. Postavy jsou viděny v zapojení do určitého vztahu nebo aktivity, ve kterých jsou spolu a takovým způsobem, který naznačuje oboustranné uznání individuality. Odpověď obsahuje explicitní nebo implicitní poukaz na skutečnost, že postavy jsou oddělené a autonomní, ale ve vztahu a takovým způsobem, který poznává či vyjadřuje pocit oboustrannosti vztahu.
 - 2) Prostá interakce. Postavy jsou viděny v zapojení do určitého vztahu nebo paralelní aktivity. Chybí důraz nebo upozornění na oboustrannost i jakýkoliv pocit, že tento rozměr byl v tomto vztahu nějakým způsobem dohodnut.
 - 3) Závislost figur. Postavy se o sebe opírají nebo jedna se opírá a drží druhé. Je zde pocit, že objekty „nestojí na svých vlastních nohou“ nebo jistým způsobem vyžadují nějaký vnější zdroj podpory či vedení.
 - 4) Reflexe, zrcadlení. Jedna postava je viděna jako odraz nebo otisk druhé. Vztah mezi objekty je naznačen pocitem, že určenost nebo stabilita objektu existuje, pouze pokud je objekt rozšířením či odrazem jiného.
 - 5) Magická kontrola. Povahu vztahu mezi postavami charakterizuje téma zlovolné kontroly jedné postavy druhou. Přítomná jsou témata ovlivňování, kontrolování a očarování. Jedna figura může být doslova nebo obrazně v sevření druhé. Taková témata zobrazují závažnou nevyváženost, co se týká oboustrannosti vztahů mezi postavami. Na jedné straně mohou být viděny postavy jako bezmocné, zatímco jiné jsou onnipotentní nebo ovládající.

- 6) Donucování, násilí. Kromě podstatné nevyváženosti v oboustrannosti vztahů mezi postavami je tato nerovnováha vyjádřena v jednoznačně destruktivních termínech. Zatímco vztah mezi dvěma pouze zápasícími postavami se nepovažuje za destruktivní, co se týče individuality postav, když je jedna figura mučena nebo škrcena druhou, považuje se to za projev vážného útoku na autonomii objektu. Sem patří i vztahy popsané jako parazitické, kde zisk jedné postavy má za následek oslabení nebo destrukci druhé.
- 7) Obklopení, včlenění. Vztahy jsou charakterizovány nějakou přemáhající, pohlcující silou. Postavy jsou pohlcované, požírané nebo celkově přemožené silami, které jsou zcela mimo kontrolu.

Z hlediska vyhodnocovací metodologie J. Urist ve své původní studii přisoudil každému respondentovi za odpovědi se vztahovou kvalitou skóre jeho nejlepší odpovědi, skóre nejhorší odpovědi a dále vypočetl průměr osmi nejlepších odpovědí, průměr osmi nejhorších odpovědí a celkový průměr. Jako nejvhodnější řešení na základě výsledků označil celkový průměr. Na základě práce Urista zařadili autoři R-PAS do systému skóry MAH (Mutuality of Autonomy Health) a MAP (Mutuality of Autonomy Pathology), čímž původně sedmistupňovou škálu zjednodušili na dva stupně. Uvádějí, že validita zjištění zůstala zachována. MAH je striktně určeno pro interakci, popisovanou v odpovědi jako dvě autonomní entity v reciproční aktivitě. MAP je skórováno za předpokladu, že je při interakci dvou objektů jedním z nich omezována nebo ničena autonomie druhého. Oba skóry jsou podle autorů ovlivněny stupněm vývoje objektivních vztahů, schématy interpersonálních výměn a pohledem respondenta na sebe samého (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011).

- **ODL** (orálně závislý styl). Jak bylo uvedeno výše, autoři R-PAS zařadili škálu orální závislosti (ROD) publikovanou R. F. Borsteinem a J. M. Maslingem v podobě speciálního skóru do skórování odpovědi na tabuli. Škála má v Rorschachově metodě nejvyšší výzkumnou oporu pro zachycení interpersonální závislosti (Meyer, Viglione, Mihura, Erard, & Erdberg, 2011). V případě uvedeného speciálního skóru platí výjimka, která určuje, že jako ODL lze označit pouze charakteristiky vzniklé v asociační fázi. Skórováno je sedm níže uvedených kategorií pro orální oblast a osm kategorií pro závislou oblast. Klíčové je striktní zaměření na verbalizaci, tj. rozhodující pro skór je lingvistická asociace bez ohledu na spojení s dalším materiálem. Jako ODL jsou proto skórovány „jazyk boty“ nebo „zubní kartáček“.

1) *Orální obsahy*

- Jídlo a pití
- Zdroje jídla a poskytovatelé jídla
- Pasivní příjemci jídla
- Části těla spojené s příjmem potravy
- Orální aktivity
- Jídelní nástroje
- Orální nástroje

2) *Závislé obsahy*

- Pasivita a bezmocnost
- Odpovědi s dětskými výrazy
- Těhotenství a orgány reprodukce (nikoliv sexuální)
- Strasti života, narození, obrození a obnovy
- Žebrání a modlení se
- Pečovatelé
- Dary, obdarovávající a příbuzné pojmy
- Objekty spojované se štěstím

Uvedený přehled proměnných souvisejících s interpersonální adaptací je široký a vztahuje se k různým aspektům problematiky. Přestože lze celou skupinu vnímat jako „související s interpersonálními problémy“, je zjištění natolik obecné, že obtížně přispívá k porozumění. Primárně slouží k hlubšímu porozumění idiografická analýza protokolu. Tam, kde to není možné, lze i proměnné uspořádat do tematických skupin. Weiner (2003) uvádí, že pro adaptivní interpersonální vztahy jsou rozhodující čtyři schopnosti:

- Udržení přiměřeného zájmu, účasti a komfortu v interakci s ostatními.
- Očekávání intimity a bezpečí v blízkých vztazích.
- Vyvažování spolupráce a přijetí na straně jedné a agresivity a asertivity na straně druhé ve vztazích s druhými.
- Přesné a empatické vnímání druhých lidí nebo sociálních situací.

Podle uvedených čtyř schopností lze rozdělit značnou část interpersonálních proměnných, a tak lépe porozumět interpersonálním silám nebo obtížím (Weiner, 2003). V našem výzkumném designu Weinerovo pojetí upravujeme a stanovujeme dále uváděné skupiny interpersonálních proměnných. Pro jejich výzkumné ověření v souvislosti s prosociálními hodnotami současně zavádíme vlastní indexy, které jsou založené na přidělování bodů za výskyt/absenci nebo intenzitu proměnných podle výzkumných závěrů tvůrců Komprehenzivního systému, R-PAS a našich teoretických předpokladů.

• **Index celkového interpersonálního oslabení**

- Skupina proměnných, které přímo nebo nepřímo ovlivňují vznik a udržení blízkých zralých vztahů. Jde o kombinaci dvousměrných a jednosměrných indikátorů, které v indexu nabývají hodnotu v případě svého příklonu k méně žádoucímu směru z hlediska interpersonální adaptace. Některé proměnné mají dvě úrovně závažnosti. Minimální hodnota indexu je rovna 0, maximální hodnota pak 22. Index odráží charakteristiky osobnosti a její interpersonální historie, které negativním způsobem ovlivňují vznik a vývoj vztahů, aniž by zakládání vztahů vylučovaly. I v případech vysoké hodnoty indexu může jít o jedince, kteří po blízkých vztazích touží. Zahrnuti jsou otázky neúspěšné interpersonální historie, kompetitivnosti, izolace, sebeobrazu, emocí a sociální neobratnosti. Zařazený rozsah proměnných vychází z předpokladu, že interpersonální otázky jsou ve své podstatě klíčovou komponentou osobnosti, která ovlivňuje nebo je ovlivňována dalšími strukturami a funkcemi psychiky. Ve vybraných případech je souběžný výskyt zařazených proměnných z teoretických principů méně pravděpodobný. Proto není maximální hodnota indexu očekávána. Není však vyloučena, protože kvali-

tativní analýza protokolu vede obvykle k porozumění souběžnému výskytu i koncepčně odlišných proměnných. Celkově platí, že se vzrůstající hodnotou indexu lze očekávat obtíže v existujících vztazích a jejich častější zanikání.

Tabulka č. 10
Index celkového interpersonálního oslabení

Proměnná	Hodnota proměnné	Body indexu	Hodnota proměnné	Body indexu
CDI	= 4	0,5	= 5	1
HVI	-	-	≥ 5	1
SumH	-	-	< interval normy (v závislosti na R, A, I, E, L)	2
Sum PureH	-	-	vyšší, očekávané nebo nižší SumH a nižší Sum pureH	1
HRV	-	-	záporný	1
AG	-	-	> COP	1
Afr	-	-	< 0,44 (CF+C není zvýšený)	1
a : p	-	-	a+1 < p (jen E a A)	1
ODL%	≥ 15;< 20	0,5	≥ 20	1
Isolate/R	= 0,26-0,32	0,5	> 0,32	1
SR	-	-	> 1	1
AgCont	-	-	> 2	2
M-	-	-	> 1	3
Reflexions	= 1	1	> 1	2
SumMOR	-	-	≥ 3	1
Intellect	= 4-6	0,5	> 6	1
MAP	-	-	> 2	1

- Index sníženého interpersonálního zájmu**

Skupina proměnných vyjadřujících snížený zájem o interpersonální oblast. Jde o kombinaci dvousměrných a jednosměrných indikátorů, které v indexu nabývají hodnotu v případě svého příklonu k méně žádoucímu směru z hlediska interpersonální adaptace. Některé proměnné mají dvě úrovně závažnosti. Minimální hodnota indexu je rovna 0, maximální hodnota pak 8. Vzrůstající index nevyjadřuje nemožnost vzniku vztahů, ale jejich sníženou potřebu. U některých jedinců může také hodnota vzrůstat v důsledku sníženého komfortu z blízké přítomnosti druhých.

Tabulka č. 11
Index sníženého interpersonálního zájmu

Proměnná	Hodnota proměnné	Body indexu	Hodnota proměnné	Body indexu
<i>HVI</i>	–	–	≥ 5	1
<i>SumH</i>	–	–	< interval normy	2
<i>COP</i>	–	–	= 0	1
<i>Isolate/R</i>	= 0,26–0,32	1,5	> 0,32	3
<i>Afr</i>	–	–	< 0,44 (CF + C není zvýšený)	1

• **Index neporozumění**

Skupina proměnných se vztahem k porozumění a empatii. Jde o kombinaci dvousměrných a jednosměrných indikátorů, které v indexu nabývají hodnotu v případě svého příklonu k méně žádoucímu směru z hlediska interpersonální adaptace. Některé proměnné mají dvě úrovně závažnosti. Minimální hodnota indexu je rovna 0, maximální hodnota pak 8. Se vzrůstající hodnotou indexu lze očekávat neporozumění druhým a nedostatek empatie. Celkově lze index interpretovat jako ukazatel významného interpersonálního selhávání.

Tabulka č. 12
Index neporozumění

Proměnná	Hodnota proměnné	Body indexu	Hodnota proměnné	Body indexu
<i>Sum PureH</i>			vyšší, očekávané nebo nižší SumH a nižší Sum pureH	1
<i>HRV</i>			záporný	1
<i>M–</i>	> 0; < 2	0,5	> 1	3
<i>Mnone</i>	> 0; < 2	0,5	> 1	3

Proměnné v Rorschachově metodě se vztahem k attachmentu

Využití Rorschachovy metody v diagnostice různých typů připoutání souvisí s původním konceptem J. Bowlbyho o systému chování na základě citového připoutání. Systém je převážně mimo vědomou kontrolu jedince a ovlivňuje kognitivní funkce, emoce a chování v interpersonálních situacích. Principiálně se tedy jedná o vhodnou otázku pro Rorschachovu metodu, která se zaměřuje právě na vyjmenované oblasti. Na druhou stranu vznikla také řada sebesupozovacích metod pro zjištění typu připoutání u dospělých. Prostřednic-

tvím sebesupozovacích inventářů, jako je například Škála zkušenosti v blízkém vztahu, byly realizovány studie za účelem ověření teoretických předpokladů o korelátech typů připoutání v Rorschachově metodě (Berant, Mikulincer, Shaver, & Segal, 2005; Berant & Wald, 2009). Koncept proměnných vychází z hyperaktivačních a deaktivačních strategií, které jsou důsledkem nerozvinutého nebo ztraceného bezpečného připoutání. Hyperaktivační strategie, považované za odraz úzkostně-ambivalentního připoutání, jsou spojeny s hyperaktivací emočních zážitků, obtížemi s emoční regulací, ruminacemi nad zraňujícími a stresujícími myšlenkami, negativním modelem self a silnými potřebami závislosti. Podle Komprehenzivního systému se jedná o proměnné Afr, CF, Color-Shade Blends, Sum Y, Sum m, MOR a Fd. Deaktivační strategie, které lze považovat za odraz vyhýbavého připoutání, jsou spojeny s odmítáním a potlačováním základních potřeb blízkosti a bezpečí, osobním stažením se z žádoucích transakcí osoba–prostředí a s narcistickými projevy self. Podle CS se jedná o proměnné FM, L, Fr + rF a Cg (Berant, Mikulincer, Shaver, & Segal, 2005). Níže uvádíme opět stručnou interpretační definici proměnných podle Komprehenzivního systému, pokud jsme je již neuváděli dříve.

- **Color-Shade Blends** (determinanta odpovědi se souběžným výskytem chromatické i šerosvitové determinanty). Určení odpovědi na základě pozitivních (chromatické barvy) i dysforických (achromatické barvy) emocí svědčí o přítomnosti silné nejistoty, zmatku a ambivalence v oblasti emocí. Přestože je zajímavá především idiografická analýza obsahu odpovědi, je interpretačně významný už samotný její výskyt. Výskyt je vyšší u extravertů, ale celkově lze konstatovat, že pokud je v protokolu počet dvě a více, je významně omezena schopnost jedince řešit otázky, které byly osloveny emočním prožíváním, protože matoucí vliv emocí je příliš silný. Ve smyslu připoutání je rozhodující především rušivý vliv negativních emocí.
- **Y** (determinanta difuzního stínování). Determinanta Y se objevuje v odpovědích jako významný dopad stresující situace na emoční oblast. Nejčastěji bývá dávana do souvislosti s bezprostřední bezmocností a neschopností podat adekvátní odpověď na situaci. Při vyšším výskytu indikuje determinanta stresující zaplavení psychiky s dopadem nejen na emoce, ale také na myšlení.
- **m** (determinanta pohybu objektu). Označuje kognitivní obdobu Y, protože se vztahuje k rušivé ideaci, která se vzpírá vědomé kontrole jedince. V tom důsledku je obvykle příznakem narušené koncentrace, omezující schopnost úsudku, s původem v oslabené reakci na stresující faktory.
- **FM** (determinanta zvířecího pohybu). Podobně jako pohyb objektu je i pohyb zvířat spojen s mentální aktivitou mimo vědomou kontrolu. V případě FM je však spojena s prožíváním základních potřeb. Při nízkém výskytu FM lze předpokládat, že respondent prožívá základní potřeby neobvyklým způsobem. Může jejich uspokojení realizovat rychle v pokusu o okamžité odstranění napětí, nebo naopak může aktualizované potřeby neutralizovat a kontrolovat cíleným myšlenkovým procesem. Zvýšený výskyt FM v opačném směru spojujeme s určitou iritací, která vznikla v důsledku neuspokojených základních potřeb, které se hlásí o naplnění. Nízký počet FM je charakteristický pro vyhýbavý styl a v paralele k teorii citového připoutání pro vyhýbavý typ.
- **L** (Lambda). Již dříve zmiňovaná výpočtová komponenta vyhodnocení, která je klíčová v řadě interpretačních postupů jako intervenující proměnná.

$$L = \frac{\text{sum}F \text{ (Počet odpovědí, které mají pouze Pure F determinantu)}}{R - \text{Sum}F}$$

Výsledek vypovídá o tom, do jaké míry respondent ignoruje nebo přijímá komplexnost podnětového pole. Jde o bipolární proměnnou, protože je žádoucí, aby jedinec některé situace řešil v „ekonomickém“ duchu se simplifikací vstupů a naopak některé situace řešil v duchu jejich komplexnosti s přijetím vstupů více typů. Vysoká hodnota L (nad 1,2) má dva interpretační směry. Prvním je testová nespolutpráce a druhým je vyhýbavý styl spojovaný s vyhýbavým typem citového připoutání.

- **Cg** (obsah oblečení). Obsahový skór, který je dáván v případě teorie citového připoutání do souvislosti s tendencí skrývat se za určitou fasádou. Ze všech proměnných má Cg nejnižší korelaci (0,26) k vyhýbavému připoutání podle sebesposuzovacího inventáře (Berant, Mikulincer, Shaver, & Segal, 2005). Pro Cg se používají i další interpretace. V jedné z nich je Cg chápáno jako indikátor neschopnosti vidět druhé jasně a porozumět jejich motivům (Polák & Obuch, 2011).

K identifikaci skupin respondentů se znaky úzkostně-ambivalentního připoutání a vyhýbavého připoutání jsme opět sestavili dva indexy, které budou následně využity při srovnání hodnotových preferencí. Oba indexy mají minimální hodnotu 0, maximální hodnota prvního je 9 a druhého 6.

Tabulka č. 13
Index úzkostně-ambivalentního připoutání

Proměnná	Hodnota proměnné	Body indexu
Afr	> norma	3
CF	> 2 (R = 14 – 27); > 3 (R > 27)	1
Color-shade Blends	> 1	1
Sum Y	> 1	1
Sum m	> 1	1
MOR	≥ 3	1
Fd	> 0	1

Tabulka č. 14
Index vyhýbavého připoutání

Proměnná	Hodnota proměnné	Body indexu
FM	< 2	1
Lambda	> 0,99	3
Reflexions	> 0	1
Cg	> 2	1

Na závěr považujeme za nezbytné uvést, že navržené indexy jsou určeny pro výzkumné ověření. Pro jejich užití v rámci jednotlivých protokolů doporučujeme souběžnou kvalitativní analýzu jednotlivých odpovědí a respektování interpretačního postupu podle Komprehenzivního systému. Indexy lze považovat pouze za doplněk standardního vyhodnocení. Relevantní uplatnění je nutné zvážit podle konkrétního kontextu diagnostiky.

Administrace a příprava dat Rorschachovy metody

Rorschachova metoda byla administrována u všech respondentů standardizovaným způsobem. Rozsazení bylo formou 90° u stolu v samostatné místnosti. Délka administrace variovala podle délky protokolu mezi 30 a 70 minutami. Před počátkem administrace byl vždy proveden rozhovor k ověření spolupráce a položení formalizovaných otázek (zkušenost s metodou, informace o metodě, zrakové korekční pomůcky, hlad apod.). Samotná administrace byla provedena v souladu s požadavky Komprehenzivního systému. Z výzkumného zpracování byly vyřazeny protokoly, ve kterých v průběhu administrace došlo k narušení spolupráce, stejně jako částečné protokoly způsobené odstoupením respondenta od administrace v jejím průběhu. Sekundárně byly vyřazeny protokoly, kde byla podle pravidel Komprehenzivního systému realizována 2. administrace. Dle našeho názoru byla v těchto případech narušena úroveň spolupráce a použití protokolů nebylo odpovídající.

Každý záznam z administrace byl z ručních zápisků přepsán do textového editoru a následně skórován prostřednictvím programu ROR – Studio 1.4 (Lečbych, 2007). Uvedený program následně vygeneroval strukturální souhrn a doplňkové škály. Skórování protokolů bylo provedeno na podkladu základní literatury Komprehenzivního systému:

- Exner Jr., J. E. (2003). *The Rorschach. A Comprehensive System. Vol. 1.: Basic Foundation and Principles of Interpretation.* 4th ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Exner Jr., J. E., & Petržela, M. (2009). *A Rorschach Workbook for the Comprehensive System.* 5th ed. Praha: Testcentrum.

Pro skórování podle Komprehenzivního systému byla klíčová publikace diskutující případy za běžným rozsahem základní literatury:

- Viglione, D. J. (2002). *Rorschach Coding Solutions.* San Diego: Viglione.

Referenční rámec pro skórování proměnných podle systému R-PAS poskytl publikace:

- Meyer, G. J., Viglione, D. J., Mihura, J. L., Erard, R. E., & Erdberg, P. (2011). Rorschach Performance Assessment System. Administration, Coding, Interpretation and Technical Manual. Toledo: RPAS.

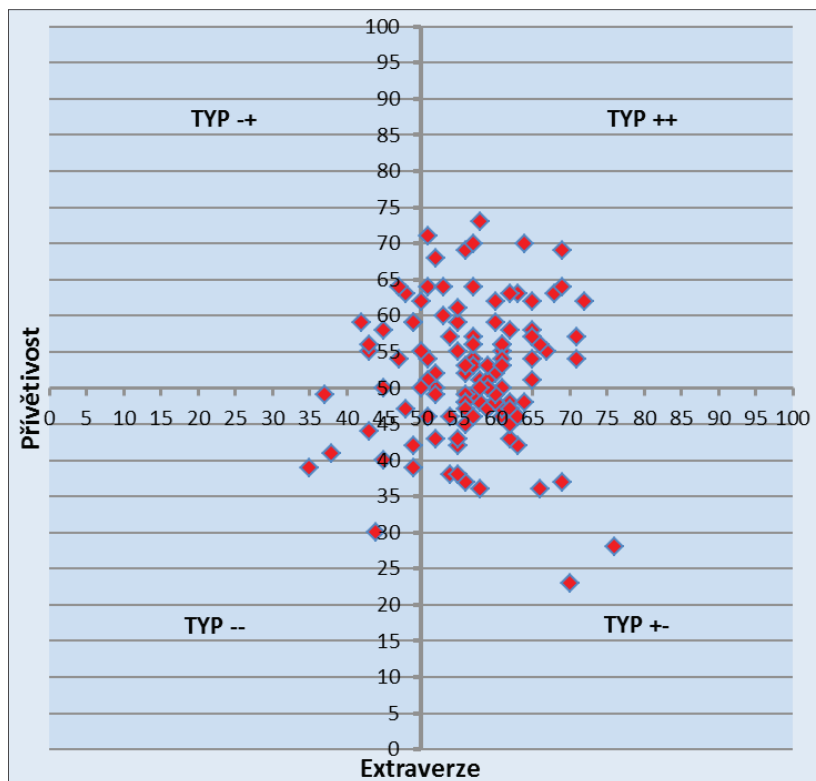
3.5 Výsledky operacionalizace popisných interpersonálních dispozic

Analýza získaných dat je provedena v jednotlivých krocích, které vyplývají z předcházejícího textu. Ke každému kroku současně uvádíme interpretaci, kterou považujeme za nezbytnou k návaznosti dalších operací. Pro statistické zpracování je využit program Statistica 10 (StatSoft, 2011) a pro pomocné výpočty program Microsoft Office Excel 2010 (Microsoft Corporation, 2010). Nejprve se věnujeme inventáři NEO-PI-R a jeho typologii, následně indexům Rorschachovy metody.

Interpersonální styly podle NEO-PI-R: typologie

Typologie je založena na jednoduchém protnutí standardizovaných škál Extraverze a Přívětivost v jejich středu. Každého respondenta reprezentuje jeden bod.

Graf č. 2
Interpersonální typologie standardní

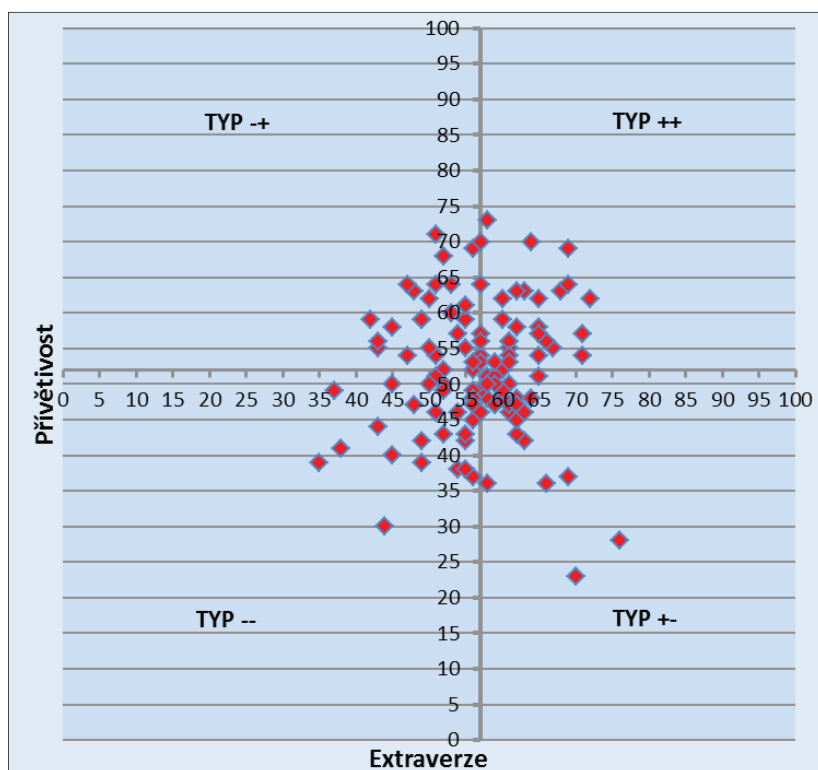
Vytvoření typologie je závislé na charakteru konkrétního výběrového souboru. Rozsah našeho souboru nedovoluje zcela aplikovat postup navržený v literatuře, protože by to znamenalo vyřazení velké části respondentů. Proto jsme se rozhodli vynechat pouze tři středové hodnoty místo pěti. Respondenti s těmito hodnotami jsou ale vyloučeni zcela, tj. i když je jedna hodnota v interpretačně významném rozsahu, byl respondent vyřazen. Současně je podle rozložení dat zřejmé, že výběrový soubor neodpovídá souboru, na kterém byla provedena standardizace škál Extraverte a Přívětivost. Základní populace dotazníku NEO-PI-R je odlišná od základní populace našeho výzkumu. Z těchto důvodů je možné v uspokojivém množství identifikovat respondenty jen dvou typů (++ a +-).

Tabulka č. 15
Zastoupení respondentů standardní typologie

Typ	Počet respondentů
<i>Typ ++</i>	42
<i>Typ +-</i>	31
<i>Vyřazení</i>	39

Určitou formou řešení odlišné základní populace je posun protnutí škál. Nově je střed každé škály určen mediánem jejich hodnot pro výběrový soubor. Medián výběrového souboru pro škálu Extraverze je 57 a medián pro škálu Přívětivost je 52.

Graf č. 3
Interpersonální typologie upravená

Při zachování stejné strategie s vyloučením respondentů s jednou středovou hodnotou je rozložení do typů následující:

Tabulka č. 16
Zastoupení respondentů upravené typologie

Typ	Počet respondentů
<i>Typ + +</i>	22
<i>Typ + -</i>	21
<i>TYP - +</i>	21
<i>TYP - -</i>	19
<i>Vyřazení</i>	29

V souvislosti s hodnotami budeme následně statisticky testovat standardní i upravenou typologii.

Osobnost v akci z interpersonálního pohledu

Před rozdělením respondentů výběrového souboru do skupin podle indexů proměnných Rorschachovy metody jsme provedli základní selekci protokolů z hlediska jejich validity. Ve shodě s Weinerem (2003) vyřazujeme protokoly s počtem odpovědí nižším než 14 z důvodu snížené validity. Tyto protokoly mohou mít svůj kvantitativní i kvalitativní přínos, celkově je u nich však validita omezená. Svůj význam mají více v individuálním zpracování. Z celkového počtu 93 protokolů jsme vyřadili 6, které měly méně než 14 odpovědí. Dále lze dle Weinerja (2003) pochybovat o celkovém přínosu protokolů s počtem odpovědí 14, 15 a 16, když Lambda indikuje vyhýbavý styl ($L > 0,99$, resp. 1,2 u dospělých). Tyto protokoly jsou obvykle validní ke způsobu, kterým se jedinec projevuje v situacích, když je opatrný a ostražitý (Weiner, 2003). Proto jsme provedli analýzu Lambdy a vyřadili dalších 10 krátkých protokolů, které měly $L > 1,2$. U zbývajících 77 protokolů jsme vypočítali u relevantních proměnných parametry popisné statistiky.

Tabulka č. 17
Základní charakteristiky ROR výběrového souboru po očištění

N	77	Styl	%
<i>Pohlaví</i>		<i>Introverzivní</i>	9,24
<i>Muži</i>	38	<i>Pervazivní</i>	5,39
<i>Ženy</i>	39	<i>Extratenzivní</i>	17,71
<i>Věk</i>		<i>Pervazivní</i>	9,24
<i>Mladá dospělost</i>	46	<i>Ambitentní</i>	32,34
<i>Střední dospělost</i>	21	<i>Vyhýbavý</i>	12,32
<i>Starší dospělost</i>	10		
<i>Vzdělání</i>			
<i>Vysokoškolské</i>	40		
<i>Středoškolské</i>	37		

Značný rozdíl od souboru Komprehenzivního systému nacházíme v oblasti preferovaného stylu reagování. V našem vzorku se nachází 32,34 % respondentů s ambitentním stylem oproti 19 % v Komprehenzivním systému. Hlavní dopad tohoto posunu je na nepervazivní formy Introverze (9,24 % vs. 33 %) a Extraverze (17,71 % vs. 38 %), protože u ostatních stylů jsou posuny minoritní. I v dalších proměnných nacházíme rozdíly (např. L, FM, FC, Intellect a další). Tento rozdíl přisuzujeme typu našeho základního souboru a celkové odlišnosti obou populací.

K rozdělení respondentů podle jednotlivých indexů byly proměnné bodovány způsobem popsáním v kapitole Proměnné v Rorschachově metodě se vztahem k interpersonální adaptaci. Všichni respondenti (N = 77) tak v rámci každého indexu získali určitou číselnou hodnotu na kontinuu od nuly po maximální hodnotu výběrového souboru, která byla obvykle nižší než maximální hodnota indexu. V dalším kroku jsme hledali přiměřenou dělicí hodnotu, která by výběrový soubor diskriminovala na dvě nebo více skupin podle hodnot respondentů a typu indexu. V každém indexu byla tato dělicí hodnota stanovena odlišně. Vycházeli jsme přitom z celkového intervalu bodů možného v indexu a intervalu bodů, který se vyskytl ve výběrovém souboru. Současně bylo naší snahou, aby nebyl respondent zařazen do skupiny s pozitivním výsledkem indexu pouze na základě jedné pozitivní proměnné. Výjimkou se stal index IVP, kde nízký počet proměnných a význam Lambdy mezi nimi vedl k zařazení respondenta do skupiny s pozitivním indexem už jen na základě zvýšené Lambdy. Výsledky uvádíme dále.

Pro Index celkového interpersonálního oslabení (ICIO) jsme stanovili jako diskriminační hodnotu 6. Hodnoty indexu 6 a výše byly považovány za pozitivní, hodnoty nižší za negativní (maximální hodnota výběrového souboru 12,5). Tím vznikly dvě skupiny respondentů, které lze srovnat z hlediska jejich preference skupin hodnot.

Tabulka č. 18
Procentuální výskyt proměnných ve dvou skupinách ICIO

	N	CDI	HVI	Sum pure H	HRV	AG	Isolate/R	Reflexions	Sum MOR	Intellect
ICIO poz.	25	36	40	72	44	28	64	48	24	52
ICIO neg.	52	21	12	48	12	15	42	19	13	46
	N	MAP	SumH	Afr	a:p	ODL%	SR	AgCont	M-	
ICIO poz.	25	40	24	8	4	28	20	80	32	
ICIO neg.	52	19	13	4	2	23	8	35	2	

Uvedená tabulka prezentuje pouze procentuální výskyt a neodráží souběžný výskyt více proměnných u jednoho respondenta, který byl rozhodující pro jeho zařazení do jedné nebo druhé skupiny. I přesto je patrné, že Index intelektualizace a ODL% pravděpodobně nediskriminují v ICIO odpovídajícím způsobem a při revizi indexu by bylo možné zvážit jejich odstranění.

Pro Index sníženého interpersonálního zájmu (ISIZ) jsme stanovili jako diskriminační hodnotu 3,5. Hodnoty indexu 3,5 a výše byly považovány za pozitivní, hodnoty nižší za negativní (maximální hodnota výběrového souboru = 5). Tím vznikly dvě skupiny respondentů, které lze srovnat z hlediska jejich preference skupinových hodnot.

Tabulka č. 19
Procentuální výskyt proměnných ve dvou skupinách ISIZ

	HVI	SumH	COP	Isolate/R	Afr
ISIZ poz.	30	25	65	100	10
ISIZ neg.	18	14	26	32	4

Proměnné zařazené do indexu a diskriminační hodnota rozdělily výběrový soubor na skupiny, výskytem znaků jasně oddělené.

Pro Index neporozumění (IN) jsme stanovili jako diskriminační hodnotu 3. Hodnoty indexu 3 a výše byly považovány za pozitivní, hodnoty nižší za negativní (maximální hodnota výběrového souboru = 5). Tím vznikly dvě skupiny respondentů, které lze srovnat z hlediska jejich preference skupinových hodnot.

Tabulka č. 20
Procentuální výskyt proměnných ve dvou skupinách IN

	Sum pure H	HRV	M-	Mnone
<i>IN poz.</i>	67	67	100	0
<i>IN neg.</i>	54	16	0	0

Hlavními diskriminujícími proměnnými jsou HRV a M-, protože Mnone se ve výběrovém souboru nevyskytla a Sum pure H má v obou skupinách dosti vysoké procentuální zastoupení.

Rozsáhlejší postup jsme aplikovali v případě proměnných podle teorie citového připoutání. Přestože indexy jsou pro tuto část výzkumného designu pouze dva, vytvářejí čtyři logicky provázané skupiny. První skupina respondentů, charakteristická znaky úzkostně-ambivalentního připoutání, byla ohraničena diskriminační hodnotou 4. Respondenti se skórem 4 a více Indexu úzkostně-ambivalentního připoutání (IUAP) byli označeni jako nositelé znaků tohoto typu (maximální hodnota výběrového souboru = 6). Pro druhou skupinu, identifikovanou prostřednictvím Indexu vyhýbavého připoutání (IVP), byla určena diskriminační hodnota 3. Hodnota 3 a více byla považována za označující respondenty s vyhýbavým připoutáním (maximální hodnota výběrového souboru = 5). V situaci, kdy vykazoval respondent zvýšené skóre v obou indexech (4 a více v IUAP a 3 a více v IVP), byl označen jako náležející do skupiny dezorganizovaného připoutání. Respondenti, kteří nesplnili podmínky pro ani jednu z předcházejících skupin, byli zařazeni do skupiny bezpečného připoutání. Tímto postupem vznikly čtyři skupiny respondentů, které lze srovnat v jejich preferenci hodnotových skupin.

Tabulka č. 21
Procentuální výskyt proměnných ve čtyřech skupinách připoutání

Typ připoutání	N	Afr	CF	Color shade blends	Sum Y	Sum m	MOR	Fd	FM	L	Reflexions	Cg
<i>Úzkostně-ambivalentní (IUAP)</i>	12	67	58	33	67	42	33	50	17	0	33	42
<i>Vyhýbavé (IVP)</i>	14	7	14	0	14	36	14	14	50	93	21	14
<i>Dezorganizované</i>	6	83	17	0	33	67	33	33	83	83	33	50
<i>Bezpečné</i>	45	0	29	16	20	51	11	36	13	0	29	20

Z přehledu proměnných a jejich procentuálního výskytu je patrné, že dobře diskriminují mezi skupinami. Je zde však několik výjimek. U respondentů zařazených k úzkostně-ambivalentnímu připoutání podle indexu IUAP je relativně vysoký výskyt reflexních odpovědí (Reflexions) a obsahu oblečení (Cg), které jsou součástí indexu IVP. Procentuální výskyt je vyšší než u respondentů, pro které měl být charakteristický. U jednotlivých respondentů úzkostně-ambivalentní skupiny se však objevil vždy pouze jeden z těchto skóru IVP, a proto jeho následný výsledek nebyl dostačující pro zařazení respondenta do dezorganizované skupiny. Znovu to ale otevírá otázku vztahu proměnných k jednotlivým typům připoutání. Ve všech skupinách je relativně vysoký procentuální výskyt pohybů objektů (Sum m).

Přehled výsledků operacionalizace popisných interpersonálních dispozic

Při vyhodnocení našich výzkumných cílů jsme úspěšně aplikovali na výběrovém souboru přístupy k měření interpersonálních charakteristik a rysů osobnosti (interpersonální typy podle NEO-PI-R a indexy proměnných Rorschachovy metody).

4 Vztah hodnot a popisných interpersonálních charakteristik

„Především je jasné, že lidé budou mít vždycky rozdílné názory, neboť nikdo nevidí celý obraz, který vede k jakési symfonii moudrosti ... pokud je něco takového vůbec možné.“

*Joseph Ratzinger, 2002¹⁷¹
prefekt Kongregace pro nauku víry v letech 1981–2005*

4.1 Vztah hodnot a dispozic v předcházejících výzkumech

V poslední části se vracíme zpět k předpokladům vymezeným v úvodu publikace. Jedinec se nachází v sociálním prostředí, komunikuje a jedná. Jeho chování vůči druhým lidem můžeme sledovat a popisovat, nacházet opakující se vzorce a předpovídat na základě toho budoucí chování s určitou pravděpodobností. To vše s vědomím značné omezenosti naší předpovědi, způsobené složitou dynamikou vzájemného působení jedinečně uspořádaných dispozic. Sám jedinec má současně určitou uvědomovanou strukturu poznatků a prožitků vůči objektům a subjektům svého jednání, které jsou umístovány ve specifickém systému podle subjektivní relevance pro individuuum. Vztah subjektivně relevantních obsahů a popisných kategorií osobnosti byl předmětem řady předcházejících zkoumání s různými výsledky. Sledovat lze dvě základní linie. První z nich se věnuje otázce, zda jsou pro vědecký zájem o osobnost vhodnější rysy, nebo hodnoty. Druhý se věnuje jejich vzájemnému vztahu.

Milton Rokeach (1985) se věnuje hodnotám a rysům v rámci první z uvedených linií, a to zejména z hlediska stability a změny, přičemž využívá paralely psychologie osobnosti a psychologie sociální. Zatímco sociální psychologové jsou v předmětu svého zájmu více zaměřeni na otázky změny, psychologie osobnosti je svým zájmem orientována na stabilitu. Podobně v otázce hodnot bývá častým předmětem zájmu změna, zatímco rysy jsou považovány za více méně stabilní a podléhající změně jen výjimečně. Přesto lze jak hodnoty, tak rysy považovat za centrální dispozice osobnosti. Osobnost však nelze zkoumat výlučně ani ze strany stability a ani ze strany změny, což ilustruje výrok: „*Lidé vykazují v běžném životě hodně stability, protože jinak by byla kontinuita osobnosti nemožná. Nevykazují však stabilitu beze zbytku, protože jinak by byly vývoj a změna osobnosti nemožné.*“ (Rokeach, 1985, str. 160). Reprezentanty otázky změny a stability v psychologii osobnosti mohou

¹⁷¹ (Peter, 2002)

být právě M. Rokeach na straně jedné a pětifaktorový model osobnosti v podání NEO-PI-R na straně druhé. Zatímco Rokeach doporučuje odklon od rysů k hodnotám, které nejenže lépe vysvětlují problematiku stability a změny, ale také lépe vysvětlují jednání lidí (Rokeach, 1985), u pětifaktorového modelu se setkáváme s přesvědčivými důkazy o vysoké stabilitě rysů v čase (Piedmont, 1998; Hřebíčková, 2004). K možnostem změny se však vyjadřují zástupci obou směrů. Nejprve Rokeach (1985) stanovuje podmínky, za kterých můžeme hovořit o změně osobnostní struktury,¹⁷² do kterých mohou zapadnout jak rysy, tak hodnoty:¹⁷³

1. To, co je ovlivňováno, musí být konceptualizované jako centrální nebo hluboko ležící znaky, případně dispozice osobnostní struktury.
2. Ovlivněné dispozice se musí projevovat vlivem na vztažené, méně centrální dispozice.
3. Musí být přítomny důsledky v jednání, koncepčně propojitelné s ovlivněnými centrálními a méně centrálními dispozicemi.
4. Důsledky v jednání jsou podstatné pro jedince i ostatní.
5. Každá ovlivněná centrální nebo méně centrální dispozice a její důsledky v jednání přetrvávají v čase.

Rokeach opakovaně (1968, 1970, 1985) hovoří o možnostech změny hodnot a svých pozitivních zkušenostech s využitím škály hodnot, která umožňuje verbalizovat jednotlivé hodnoty a sestavit je do hierarchie. Společně s Reganem pak představil komplexnější přístup ke změně v rámci poradenství s dopadem na změnu hodnotového systému nebo adaptaci v prostředí¹⁷⁴ (Rokeach & Regan, 1980). Změnu zcela nevyklučují ani zastánci rysového přístupu k osobnosti. Piedmont (1998) uvádí několik variant, za kterých dochází ke změně v osobnosti z pohledu pětifaktorového modelu:

- Přirozené změny v adolescenci a časně dospělosti, kdy dochází ke změnám až v 50 % proměnných.
- Změny vlivem katastrofické stresující události nebo náboženské konverze.
- Změny vlivem psychoterapie.
- Změny vlivem psychického onemocnění.¹⁷⁵

Problematice vztahu z hlediska podstaty obou konstruktů se věnovala v minulosti skupina autorů s různou úspěšností. Pozornost tématu věnoval A. Maslow (in Bilsky & Schwartz, 1994), který vzájemný vztah rozlišoval podle D-hodnot a B-hodnot. Hodnoty a rysy jsou podle autora vzájemně odvozené, když na rysy usuzujeme z chování zacíleného na uspokojení růstových hodnot. Člověk charakteristický rysem zvědavosti tak bude zdůrazňovat hodnotu zvědavosti a bude odmítat nudu. Opačně je vztah hodnot a rysů vyrovnávací, pokud na rysy usuzujeme z chování zaměřeného na uspokojení deficientních hodnot. Člověk popisovaný jako úzkostný bude přisuzovat hodnotu bezpečí (Bilsky & Schwartz,

¹⁷² Nikoliv ve smyslu struktury popisované analytickými teoriemi. Rokeach má na mysli vnitřní uspořádání jednotlivých komponent osobnosti do systému.

¹⁷³ Rokeach zdůrazňuje především hodnoty, protože ty jsou předmětem jeho zájmu. Celkově je patrná tendence obhájit postavení hodnot vedle rysů. Oboje označuje jako dispozice (Rokeach, 1985).

¹⁷⁴ Například uvádějí zkušenosti, kdy konfrontace s hodnotami vedla subjekt ke změně povolání.

¹⁷⁵ Zde ovšem nemusí jít o změnu v pravém slova smyslu. Může jít o zkrácení psychodiagnostického procesu (Piedmont, 1998).

1994). Bilsky a Schwartz (1994) aplikovali výzkumně předpoklady A. Maslowa za využití Rokeachovy škály hodnot a Freiburského osobnostního dotazníku. Dospěli ke zjištění, že se hodnoty v dvojdimenzionálním zobrazení konstituují kolem dvou bipolárních dimenzí: otevřenost ke změně versus konzervatismus a sebezpřesah versus sebezdržování. Současně se potvrdila spojitost mezi rysy a hodnotami ve smyslu Maslowova předpokladu o zesilujícím a kompenzačním vztahu podle základních a růstových potřeb. Zajímavá jsou také jejich zjištění týkající se rysů extravertů a introvertů. Extraverte je chápána jako rys související s hodnotami ve směru otevřenosti a sebezdržování, s nimiž se vzájemně podporuje. Naopak introverte je ve vztahu s hodnotami ve směru sebezpřesahu a konzervatismu s kompenzační funkcí (Bilsky & Schwartz, 1994). V určitém ohledu je však nutné brát uvedená zjištění s respektem ke zvolené metodologii. Autoři označili některé rysy jako typické charakteristiky pro růstové potřeby¹⁷⁶ a některé rysy jako typické charakteristiky chování pro základní potřeby.¹⁷⁷ Nebrali však v úvahu stabilitu rysů a následující konflikt s vývojem od základních k růstovým potřebám.

Další práce byly uskutečněny za použití Eysenckových dotazníků na straně rysů a opět Rokeachovy škály na straně hodnot (Furnham, 1984). Zjištěny byly vazby mezi osobnostními rysy a některými hodnotami škály. Například jedinci s rysy labilní introvertů řadili Svobodu a Sebeúctu v hierarchii výše, než tomu bylo u ostatních respondentů. Podobně jedinci s rysy neuroticismu řadili výše Vnitřní harmonii a níže Pohodlný život než ostatní respondenti (Furnham, 1984). V další studii využil kombinaci Eysenckových dotazníků a Inventáře sociálních hodnot Heaven (1993). Autor dospěl ke zjištění, že Eysenckovy dotazníky úspěšně diskriminují podle svých škál respondenty s různými hodnotami. Uvádí, že respondenti s rysy stability a vysokého psychotismu neschvalují hodnoty spjaté s tradičním náboženstvím, osobnostním růstem, vnitřní harmonií, bezpečnými a uspokojujícími interpersonálními vztahy a pozitivní orientací na druhé. Podobně emočně stabilní introverti neschvalují hodnoty spjaté s náboženským odevzdáním se a s bezpečnými a uspokojujícími interpersonálními vztahy (Heaven, 1993). Z obou studií vyplývá zejména význam škál Neuroticismus a Extraverte pro identifikaci skupin respondentů s rozdílnými hodnotami. Přestože je naše metodologie z hlediska použitých nástrojů a jejich specifické aplikace ve světle výše uvedených výzkumů originální a dosud nerealizovaná, budeme k předcházejícím zjištěním přihlížet.

4.2 Design výzkumu vztahu hodnot a popisných interpersonálních charakteristik osobnosti

Hlavním cílem zde uveřejněného výzkumu je ověření predikovaného vztahu mezi pro sociálními hodnotami a popisnými interpersonálními charakteristikami osobnosti na výběrovém souboru dospělé běžné populace. Kongruentní vztah hodnot a popisných charakteristik vnímáme jako základní předpoklad pro úspěšnou predikci jednání a jeho případné ovlivňování. Pro většinu typů práce s lidmi pak považujeme za klíčovou identifikaci sou-

¹⁷⁶ Sociální orientace, orientace na úspěch, agresivita, otevřenost.

¹⁷⁷ Inhibice, impulzivita, úzkostnost.

vislosti mezi konstrukty na úrovni interpersonálního obsahu, který představuje základnu adaptace individuality v jejím prostředí. Naplnění výše uvedeného cíle ústí do praktických aplikací. První z nich spočívá v hlubším pochopení lidí s různou konfigurací interpersonálních charakteristik v rámci jejich vzdělávání nebo poradensko-rozvojové intervence. Druhá aplikace je reprezentovaná myšlenkou o pravděpodobném dopadu práce s hodnotami dospělých na jejich jednání.

Výše uvedený cíl je konkretizován v hypotézách:

- H2:¹⁷⁸ Respondenti sdružení do interpersonálních typů podle inventáře NEO-PI-R se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - H2a: Respondenti skórující výše na škále Přívětivost dotazníku NEO-PI-R statisticky významně více preferují prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu než respondenti skórující na škále Přívětivost níže.
- H3: Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě Indexu celkového interpersonálního oslabení podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - H3a: Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu celkového interpersonálního oslabení, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
- H4: Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě Indexu sníženého interpersonálního zájmu podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - H4a: Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu sníženého interpersonálního zájmu, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
- H5: Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě Indexu neporozumění podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - H5a: Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu neporozumění, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
- H6: Respondenti rozdělení podle proměnných Rorschachovy metody do čtyř typů připoutání se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - H6a: Respondenti ve skupině bezpečného připoutání preferují prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu statisticky významně více než respondenti v ostatních třech typech připoutání.

Výzkumná data pro následující operace byla připravena v předcházejících kapitolách. Postupně budou srovnávány preference hodnotových skupin respondentů rozdělených podle popisných interpersonálních charakteristik osobnosti do různých celků.

¹⁷⁸ H1: viz str. 48.

4.3 Výsledky výzkumu vztahu hodnot a popisných interpersonálních charakteristik osobnosti

Analýza dat je provedena v jednotlivých krocích, které vyplývají z předcházejícího textu. Ke každému kroku současně uvádíme interpretaci, kterou považujeme za nezbytnou k návaznosti dalších operací. Pro statistické zpracování je využit program Statistica 10 (StatSoft, 2011) a pomocné výpočty program Microsoft Office Excel 2010 (Microsoft Corporation, 2010). Všechny relevantní statistické výpočty jsou provedeny na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Při zpracování se věnujeme nejprve vztahu hodnot a typologie podle NEO-PI-R, následně pak vztahu hodnot a indexů Rorschachovy metody.

Vztah skupin hodnot a interpersonálních typů

Standardní typologie a hodnotové skupiny

K ověření, zda existuje rozdíl v hierarchii hodnotových skupin respondentů rozdělených podle interpersonálních typů, jsme v případě standardní typologie využili neparametrického Mann-Whitneyova U testu. Porovnány byly hierarchie skupin hodnot mezi Typem ++ a Typem +-. Uvedené typy reprezentuje 73 respondentů výběrového souboru.

Tabulka č. 22

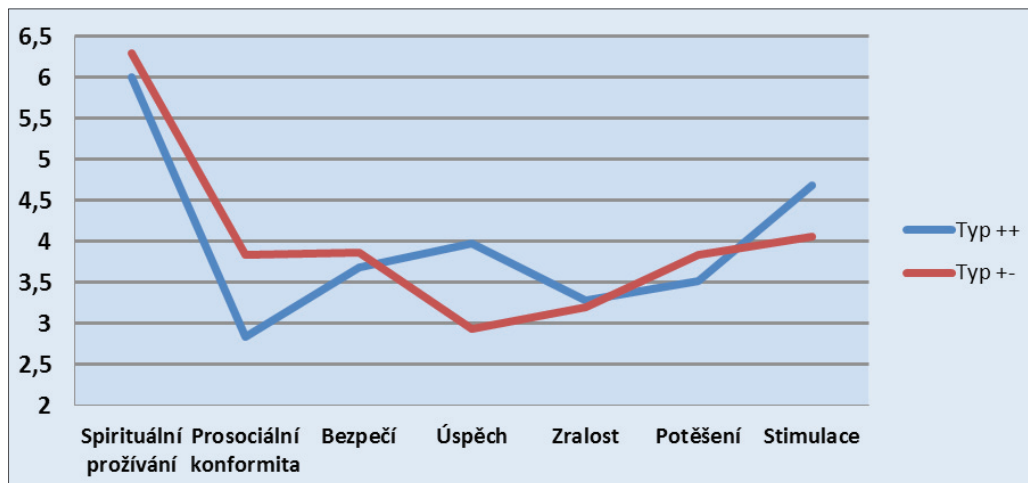
Rozdíl v preferenci skupin hodnot – standardní typologie

Mann-Whitneyův U test; N = 73

Skupina hodnot	Sct por. skup. 1	Sct por. skup. 2	U	Z	p-hodn.	Z upravené	p-hodn.
<i>Spirituální prožívání</i>	1514	1187	611	-0,441	0,659	-0,552	0,581
<i>Prosociální konformita</i>	1293	1408	390	-2,907	0,004	-2,962	0,003
<i>Bezpečí</i>	1519	1182	616	-0,385	0,700	-0,392	0,695
<i>Úspěch</i>	1797,5	903,5	407,5	2,712	0,007	2,760	0,006
<i>Zralost</i>	1580	1121	625	0,285	0,776	0,291	0,771
<i>Potěšení</i>	1490	1211	587	-0,709	0,479	-0,720	0,471
<i>Stimulace</i>	1666	1035	539	1,244	0,213	1,265	0,206

Červeně jsou označeny výsledky významné na hladině $p < \alpha = 0,05$. Konstatujeme, že respondenti Typu ++ a Typu +- se statisticky významně liší v preferenci skupin Prosociální konformita a Úspěch. V grafické podobě lze pro ilustraci výsledek prezentovat následujícím způsobem:

Graf č. 4
Rozdíl v preferenci skupin hodnot – standardní typologie

Doplňkově jsme ověřili závislost interpersonálních typů na preferenci skupin hodnot výpočtem kontingenční tabulky 2×2 (test závislosti pro kontingenční tabulku). Výpočet byl proveden pro četnost skupin hodnot na prvním pořadovém místě hierarchie.

Tabulka č. 23
Četnost skupiny na 1. pořadovém místě

Skupiny	TYP ++	TYP +-
<i>Spirituální prožívání</i>	3	1
<i>Prosociální konformita</i>	9	0
<i>Bezpečí</i>	10	7
<i>Úspěch</i>	3	6
<i>Zralost</i>	3	6
<i>Potěšení</i>	12	5
<i>Stimulace</i>	2	5

Testování proběhlo na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ s výsledkem $p = 0,01936$. Proto konstatujeme statisticky významnou závislost mezi preferencí skupiny hodnot na 1. pořadovém místě a typem založeným na interpersonálních rysech osobnosti.

Upravená typologie a hodnotové skupiny

K ověření, zda existuje rozdíl v hierarchii hodnotových skupin respondentů rozdělených do čtyř interpersonálních typů, jsme v případě upravené typologie využili Kruskal-Wallisova testu (analýza rozptylu). Čtyři interpersonální typy reprezentuje 83 respondentů výběrového souboru. Porovnány byly rozptyly pořadových čísel skupin hodnot pro všechny čtyři interpersonální typy současně.

Tabulka č. 24

Rozdíl v preferenci skupin hodnot – upravená typologie

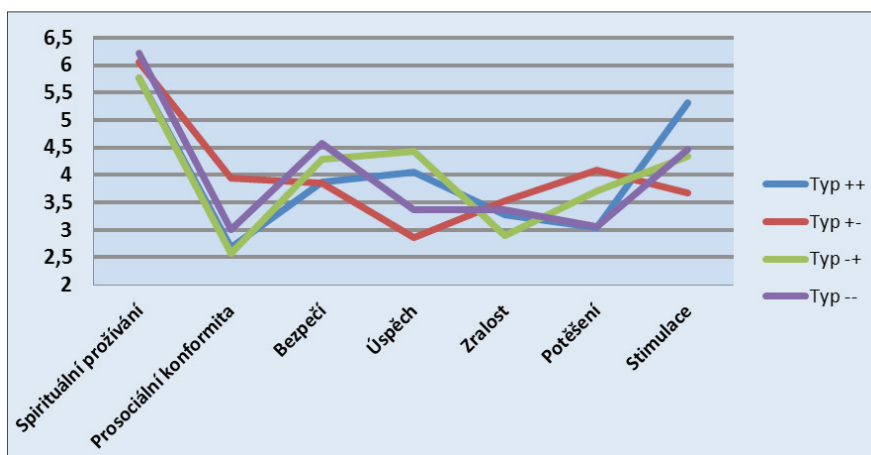
Kruskal-Wallisův test; N = 83

Skupina	H	p ($\alpha=0,05$)
<i>Prosociální konformita</i>	11,432	0,010
<i>Zralost</i>	2,365	0,500
<i>Potěšení</i>	3,284	0,350
<i>Úspěch</i>	10,243	0,020
<i>Bezpečí</i>	2,034	0,570
<i>Stimulace</i>	8,587	0,035
<i>Spirituální prožívání</i>	0,858	0,836

Z uvedených výsledků konstatujeme statisticky významný rozdíl v preferenci skupin hodnot *Prosociální konformita*, *Úspěch* a *Stimulace* u respondentů čtyř upravených typů. Graficky lze pro ilustraci znázornit výsledky následujícím způsobem:

Graf č. 5

Závislost preference skupin hodnot na upravené typologii

Z provedených výpočtů vyplývá statisticky významný rozdíl v preferenci skupin Prosociální konformita a Úspěch, a to shodně na obou formách typologie. V případě upravené typologie se navíc přidává rozdíl v preferenci skupiny Stimulace. Na základě shody ve výsledku považujeme za přijatelné použít obě formy typologie v interpretaci s důrazem na tu upravenou, protože odpovídá našemu výběrovému souboru. Současně je trend v rozdílné preferenci Stimulace patrný i ve standardní typologii.

Preferenci Prosociální konformity nacházíme výrazně u Typů ++ a - +, což naznačuje, že respondenti výběrového souboru s vyšší přívětivostí dávají přednost hodnotám spojeným s prosociální a konformní orientací. Protože je hodnotová skupina smíšená, lze uvažovat o větším vlivu konformních hodnot u Typu - +, který se vyznačuje plachostí, závislostí a skromností, a naopak větším vlivu prosociálních hodnot u Typu ++, který se vyznačuje v chování vřelostí, laskavostí a kooperací. Dále pro interpretaci spatřujeme jako důležitý nejen rozdíl mezi Typem ++ a - +, ale také rozdíl mezi Typy +- a --. U obou typů s nízkou sycenou Přívětivostí je možné očekávat silný pokles preference Prosociální konformity. Tento trend zde skutečně je, ale pro Typ +- je výrazně vyšší. Uvedená skutečnost naznačuje, že typy reprezentují skutečně odlišné a jedinečné interpersonální styly, které svojí interpretací přesahují oddělené interpretace škál Extraverze a Přívětivost. Typ +- indikuje nejnižší preferenci Prosociální konformity, což je ve shodě s jeho vůdcovskou, nezávislou, dominantní, neskromnou a asertivní rysovou charakteristikou.

U skupiny Úspěch se setkáváme opět se značným souladem hodnotové preference a osobnostní typologie. Vůdcovský, dominantní a energický Typ +- preferuje hodnoty Úspěchu nejvíce ze všech, zatímco nesmělý, poddajný a konformní Typ -+ ze všech nejméně. Pro kooperativní, odpovědný, laskavý a přívětivý Typ ++ je pak preference stavů a způsobů chování spojených s úspěchem méně důležitá než pro Typ --, který je charakteristický samostatností, nezávislostí a psychickou vzdáleností od druhých. Z Typů ++ a -+ je to pak Typ ++, pro který je Úspěch důležitější, což je v souladu s aktivním přístupem ke světu jeho reprezentantů.

Interpretačně zajímavá je skupina hodnot Stimulace, která byla identifikována jako statisticky významně rozdílná z hlediska preference typů upravené typologie. Největší rozdíl je zde mezi Typem ++ a Typem - +, které jsou odlišně sycené škálou Přívětivosti. Stejně tak jsou ale odlišně syceny škálou Přívětivost Typy - + a --, které vykazují preferenci Stimulace velmi blízko a současně jsou mezi dvěma dříve uvedenými typy. Preference Stimulace je tak pravděpodobně otázkou jedinečné souhry, která způsobuje, že dominantní, aktivní a sebevědomí jedinci jsou osloveni „kompetencemi v akci“ a ovládnutím prostředí více než kterákoliv další skupina respondentů. Stimulace je tvořena především „nesociálními“ hodnotami, což by mohlo odpovídat části spektra dominantních jedinců. Naopak nejméně přitažlivý je pocit kompetentnosti bez ohledu na výstupy pro jedince kooperativní, zodpovědné, laskavé a vřelé. Změna konfigurace v jedné škále pak vede směrem ke středním hodnotám nebo zcela opačnému pólu.

Vedle statisticky významných výsledků považujeme za důležité krátce komentovat i další výsledky. Tendenci směrem k rozdílům podle interpersonálních typů vykazuje preference skupiny Potěšení. Více než rozdíly je zde ale především zajímavá shoda mezi Typem ++ a Typem --. Výsledek naznačuje preferenci skupiny oběma typy. Na základě toho usuzujeme, že oba interpersonálně zcela protikladné typy mají tendenci stejně oceňovat

Štěstí nebo Spokojenost, i když se to v jejich jednání a chování bude projevovat způsobem v různé míře závislým na interpersonálních rysech.

Relativně blízké jsou si interpersonální typy v preferenci hodnot skupin Spirituální prožívání (která je současně nejméně preferovanou skupinou výběrového souboru), Bezpečí a Zralost. Tyto skupiny jsou respondenty všech typů preferovány relativně shodně, což předznamenává, že tyto skupiny jsou relativně nezávislé na interpersonálních osobnostních rysech podle NEO-PI-R. Bezpečí, reprezentující okruh hodnot jedné ze základních potřeb, je v tomto směru definovatelné jako univerzální životní požadavek, který se neliší, pokud není kritériem rozdělení respondentů právě jeho potřeba. Naproti tomu Zralost a Spirituální prožívání stojí každé na opačném konci vertikální hierarchie celého výběrového souboru, přestože obě skupiny řadíme spíše k růstovému směru. Určité vodítko mohou poskytnout hodnoty obsažené v obou skupinách. Zatímco Spirituální prožívání je tvořeno vnímáním vnitřních a subjektivních obsahů s určitým podílem pasivity (Spása duše, Vnitřní harmonie, Čistota), je Zralost více orientovaná na prožívání vnějšího prostředí s příznakem aktivity (Odvaha, Svobodomyslnost, Fantazie, Krása, Moudrost). Pro výběrový soubor a jeho základní populaci (viz přílohy) je charakteristický spíše příklon k aktivnímu pólu, což může vysvětlovat shodné preference skupin všemi interpersonálními typy.

Vztah skupin hodnot a indexů proměnných Rorschachovy metody

Index ICIO a hodnotové skupiny

K ověření, zda existuje rozdíl v hierarchii hodnotových skupin respondentů rozdělených podle Indexu celkového interpersonálního oslabení, jsme využili neparametrického Mann-Whitneyova U testu. Porovnány byly hierarchie skupin hodnot mezi ICIO poz. a ICIO neg. Zahrnuto bylo všech 77 respondentů s validním protokolem Rorschachovy metody.

Tabulka č. 25

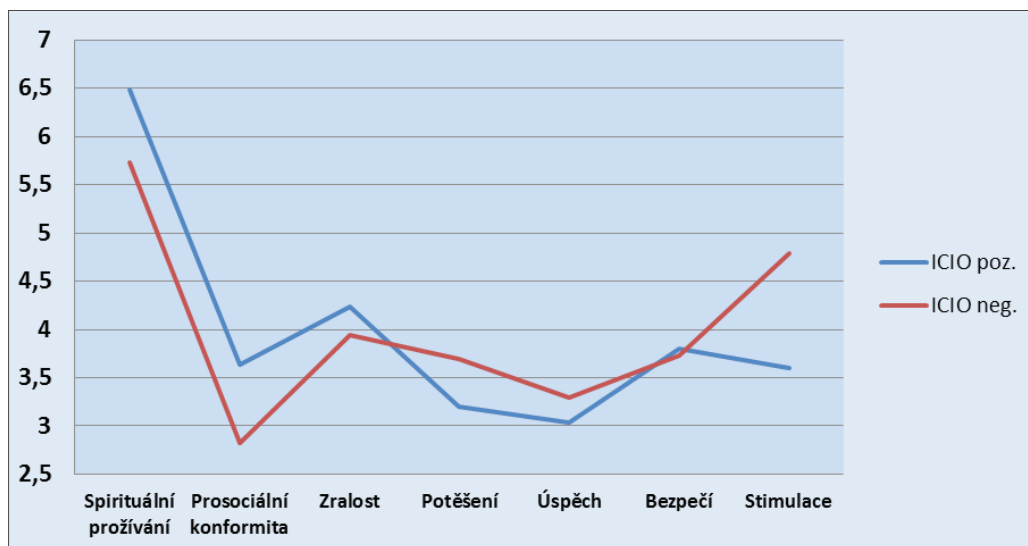
Rozdíl v preferenci skupin hodnot u respondentů podle ICIO

Mann-Whitneyův U test; N = 77

Skupina hodnot	Sct por. skup. 1	Sct por. skup. 2	U	Z	p-hodn.	Z upravené	p-hodn.
<i>Spirituální prožívání</i>	1840,5	1162,5	462,5	-2,034	0,042	-2,368	0,018
<i>Prosociální konformita</i>	1826	1177	448	-2,192	0,028	-2,248	0,025
<i>Zralost</i>	1975,5	1027,5	597,5	-0,566	0,572	-0,574	0,566
<i>Potěšení</i>	2138	865	540	1,191	0,234	1,211	0,226
<i>Úspěch</i>	2083,5	919,5	594,5	0,598	0,550	0,613	0,540
<i>Bezpečí</i>	2020,5	982,5	642,5	-0,076	0,939	-0,077	0,938
<i>Stimulace</i>	2256,5	746,5	421,5	2,480	0,013	2,517	0,012

Červeně jsou označeny výsledky na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Konstatujeme statisticky významný rozdíl v preferenci skupin hodnot Spirituální prožívání, Prosociální konformita a Stimulace u respondentů rozdělených na základě Indexu celkového interpersonálního oslabení podle Rorschachovy metody. Zjištění nás primárně vedlo k otázce, zda není uvedený výsledek způsoben jen jednou proměnnou nebo skupinou proměnných. Za tímto účelem jsme respondenty rozdělili na dvě skupiny podle každé proměnné (přítomnost/nepřítomnost) a srovnávali preference hodnotových skupin takto rozdělených respondentů. Výsledek tohoto ověření byl překvapivý, protože žádná z proměnných nevykazovala tak silný výsledek jako celý index. Při jednotlivém měření vykazala vztah ke skupině Spirituální prožívání jen proměnná M-, a stejně tak tomu bylo i v případě skupiny Prosociální konformita. Ke skupině Stimulace vykazala při jednotlivém měření vztah jen proměnná MAP. Ve všech případech byl výsledek při jednotlivém měření slabší než v případě celého indexu. Z 25 respondentů s pozitivním výsledkem v ICIO mají pouze dva souběžný pozitivní výskyt M- (celkem 8) a MAP (celkem 10). Uvedená zjištění podporují aplikaci ICIO jako celku, protože jeho interpretace přesahuje jednotlivé komponenty. Výsledek lze graficky pro ilustraci znázornit následovně:

Graf. č. 6
Rozdíl v preferenci skupin hodnot u respondentů podle ICIO

Ve shodě s teoretickým předpokladem je patrné, že respondenti, kteří vykazují charakteristiky interpersonálního oslabení, preferují méně skupiny Prosociální konformita a Spirituální prožívání. Naopak více preferují skupinu Stimulace. Nacházíme zde paralelu k předcházejícím výsledkům srovnání Typů ++ a + -, resp. -+ a -- v otázce jejich preference hodnotových skupin. Respondenti výběrového souboru s menším výskytem interpersonálně problematických charakteristik oceňují Rovnost, Smířlivost, Laskavost nebo Ochotu. Naopak respondenti s větším výskytem interpersonálně problematických charakteristik více oceňují Svobodu, Nezávislost nebo Intelekt, které jsou více subjektivně

orientované. Uvedená zjištění podporují předpoklad, že preference hodnot je souhlasná s popisnými kategoriemi osobnosti podle Rorschachovy metody, která zachycuje „osobnost v akci“. Jsou-li respondenti s deklarovanými hodnotami více sociálně orientovanými současně těmi, pro které jsou vhodné proměnné, charakteristiky a rysy určené k popisu sociálně vhodnějších projevů, můžeme konstatovat blízkost obou konstruktů.

Z hlediska interpretace je zajímavá nízká preference skupiny Spirituální prožívání respondenty s pozitivním indexem ICIO. Přestože je těchto respondentů jen polovina z počtu respondentů s indexem ICIO negativním, tvoří téměř polovinu všech ve výběrovém souboru, kteří umístili hodnoty této skupiny nejnižší. Při pohledu na skupinu Stimulace lze uvažovat nad tím, že respondenti, kteří byli identifikováni výskytem proměnných v indexu ICIO, tvoří ve výběrovém souboru jádro těch, kteří se více odklánějí od vnitřních, růstových a subjektivních prožitků k subjektivním vnějším prožitkům s příznakem kompetence a moci.

Index ISIZ a hodnotové skupiny

K ověření, zda existuje rozdíl v hierarchii hodnotových skupin respondentů rozdělených podle Indexu sníženého interpersonálního zájmu, jsme využili neparametrického Mann-Whitneyova U testu. Porovnány byly hierarchie skupin hodnot mezi ISIZ poz. a ISIZ neg. Zahrnuto bylo všech 77 respondentů s validním protokolem Rorschachovy metody.

Tabulka č. 26

Rozdíl v preferenci skupin hodnot u respondentů podle ISIZ

Mann-Whitneyův U test; N = 77

Skupina hodnot	Sct por. skup. 1	Sct por. skup. 2	U	Z	p-hodn.	Z upravené	p-hodn.
<i>Spirituální prožívání</i>	2078,5	924,5	425,5	-1,673	0,094	-1,947	0,052
<i>Prosociální konformita</i>	2154,5	848,5	501,5	-0,790	0,430	-0,810	0,418
<i>Zralost</i>	2305,5	697,5	487,5	0,953	0,341	0,966	0,334
<i>Potěšení</i>	2334	669	459	1,284	0,199	1,305	0,192
<i>Úspěch</i>	2273,5	729,5	519,5	0,581	0,561	0,595	0,552
<i>Bezpečí</i>	2129	874	476	-1,086	0,277	-1,103	0,270
<i>Stimulace</i>	2328,5	674,5	464,5	1,220	0,223	1,238	0,216

Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nebyl zjištěn žádný statisticky významný rozdíl v preferenci skupin hodnot podle indexu ISIZ. Předpokládali jsme, že respondenti rozlišení podle zájmu o sociální sféru se budou lišit ve své preferenci hodnot. Tento předpoklad se nepotvrdil.

Index IN a hodnotové skupiny

K ověření, zda existuje rozdíl v hierarchii hodnotových skupin respondentů rozdělených podle Indexu neporozumění, jsme využili neparametrického Mann-Whitneyova U testu. Porovnány byly hierarchie skupin hodnot mezi IN poz. a IN neg. Zahrnuto bylo všech 77 respondentů s validním protokolem Rorschachovy metody.

Tabulka č. 27

Rozdíl v preferenci skupin hodnot u respondentů podle IN

Mann-Whitneyův U test; N = 77

Skupina hodnot	Sct por. skup. 1	Sct por. skup. 2	U	Z	p-hodn.	Z upravené	p-hodn.
<i>Spirituální prožívání</i>	2526	477	180	-1,990	0,047	-2,316	0,021
<i>Prosociální konformita</i>	2522	481	176	-2,053	0,040	-2,106	0,035
<i>Zralost</i>	2647,5	355,5	301,5	-0,063	0,949	-0,064	0,949
<i>Potěšení</i>	2756,5	246,5	201,5	1,649	0,099	1,676	0,094
<i>Úspěch</i>	2665,5	337,5	292,5	0,206	0,837	0,211	0,833
<i>Bezpečí</i>	2648	355	302	-0,056	0,956	-0,056	0,955
<i>Stimulace</i>	2774,5	228,5	183,5	1,934	0,053	1,963	0,0496

Protože se všechny proměnné kromě Mnone opakují z Indexu celkového interpersonálního oslabení, není překvapením, že nacházíme na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ statisticky významný rozdíl v preferenci hodnotových skupin Spirituální prožívání, Prosociální konformita a hraničně skupiny Stimulace u respondentů rozdělených podle indexu IN. Ze skupiny respondentů s pozitivním indexem ICIO se tak vyčlenila menší část ($n = 9$), u které lze předpokládat interpersonální problémy způsobené deformovaným viděním druhých lidí. Identifikovaný výsledek je částečně slabší, což naznačuje, že odlišnost v preferenci uvedených skupin hodnot není doménou pouze respondentů s deformovaným viděním druhých. Lze konstatovat, že jsme prostřednictvím indexu IN vyčlenili jeden typ interpersonální problematiky z většího rozsahu indexu ICIO, přičemž po stránce hodnotové preference se jedná o analogii k větší skupině.

Indexy IUAP a IVP ve vztahu k hodnotovým skupinám

K porovnání hodnotových preferencí respondentů rozdělených podle indikátorů typu citového připoutání v Rorschachově metodě jsme využili Kruskal-Wallisova testu. Zahrnuto bylo všech 77 respondentů s validním protokolem Rorschachovy metody.

Tabulka č. 28

Rozdíl v preferenci skupin hodnot podle typů připoutání

Kruskal-Wallisův test; N = 77

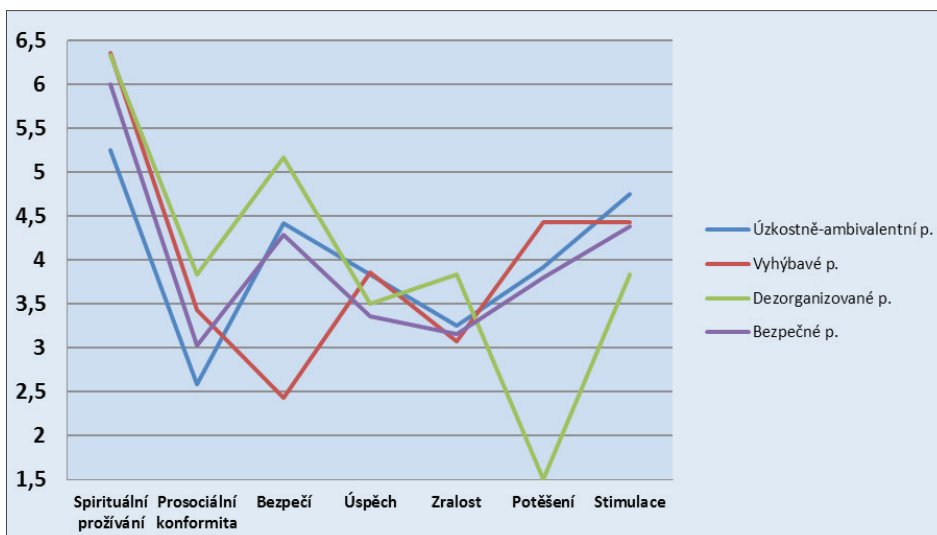
Skupina	H	p ($\alpha=0,05$)
<i>Spirituální prožívání</i>	2,781	0,427
<i>Prosociální konformita</i>	4,101	0,251
<i>Bezpečí</i>	11,176	0,011
<i>Úspěch</i>	1,268	0,737
<i>Zralost</i>	1,634	0,652
<i>Potěšení</i>	8,311	0,040
<i>Stimulace</i>	0,737	0,865

Konstatujeme statisticky významný rozdíl v preferenci hodnotových skupin Bezpečí a Potěšení u respondentů rozdělených podle typů citového připoutání (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$).

Graficky lze výsledek pro ilustraci znázornit následujícím způsobem:

Graf č. 7

Rozdíl v preferenci hodnotových skupin podle typů připoutání

Z grafického znázornění je patrný značný rozdíl v preferenci hodnotové skupiny Bezpečí mezi respondenty vyhýbavého a dezorganizovaného typu připoutání. Zatímco první uvedení oceňují různé formy bezpečí velmi významně (první pozice), u druhé skupiny klesá na předposlední pozici v celé hierarchii. Vysoká preference hodnot Bezpečí (Zodpovědnost, Mír ve světě, Rodinné bezpečí, Bezpečí národa) může souviset u vyhýbavého typu

s tendencí potlačovat zraňující potenciál neznámých situací. Bezpečí je dle našeho názoru předpokladem stabilního prostředí, a to následně umožňuje snadnější udržení sebedůvěry, podstatné pro tuto skupinu respondentů. Protože pro jedince s vyhýbavým typem připoutání je střet s nejistotou a zmatkem zatěžující, považujeme preferenci skupiny Bezpečí za souhlasný výsledek s teorií attachmentu. Obsažená hodnota Zodpovědnost může také kompenzačně reprezentovat nedostatek „odpovědnosti“ ze strany pečující osoby, které byl respondent, spadající do vyhýbavé skupiny, vystaven. Interpretace odmítnutí skupiny Bezpečí dezorganizovaným typem připoutání vyžaduje zahrnutí i ostatních hodnotových skupin. Podle teorie připoutání kombinuje dezorganizovaný (nebo také dezorientovaný) typ deaktivální (vyhýbavé) a hyperaktivační strategie (úzkostné). V profilu hodnot je ale zřetelný pokles skupiny Bezpečí i vůči úzkostně-ambivalentnímu typu připoutání. Zřetelná preference skupiny Potěšení je jedním z možných vysvětlení tohoto fenoménu. Hodnoty Šťěstí, Veselost nebo Spokojenost tvoří pseudozáchytný bod v nepravidelné fluktuaci mezi úzkostí a vyhýbáním se, přičemž Zodpovědnost, Mír ve světě, Bezpečnost národa nebo Rodinné bezpečí postrádají dostatečně jednoznačný potenciál pro oslovení uvedené skupiny respondentů. Preference dezorganizovaného typu připoutání leží celkově na skupinách s převahou externě a subjektivně orientovaných hodnot (Potěšení, Úspěch, Stimulace a Zralost), což posunulo být základní potřebou podložené Bezpečí ke konci preference. Univerzální a více kolektivně zaměřené Bezpečí pravděpodobně neodpovídá adaptivním potřebám dezorganizovaného typu.

Přestože výsledek nebyl statisticky významný, považujeme za důležité věnovat pozornost skupině Prosociální konformita a následně celkovému profilu respondentů ve skupině úzkostně-ambivalentního připoutání. Ve shodě s naším očekáváním preferují bezpečný a úzkostně-ambivalentní typ sociálně orientované hodnoty více než ostatní typy připoutání. Překvapivá je spíše tendence, ve které úzkostně-ambivalentní typ předstihl v preferenci typ bezpečný a současně výsledek vyhýbavého typu není výrazně vzdálen. Pokud se však podíváme na křivku úzkostně-ambivalentního typu celkově, je možná konzistentní interpretace. Nízká preference Spirituálního prožívání je typická v celém souboru, ale zde nacházíme mírnější hodnoty. Nalezení Vnitřní harmonie a Zralé lásky je v konečném důsledku velký cíl hyperaktivační strategie. Vysoce hodnocená Prosociální konformita je naopak přímým odrazem sociálně aktivačních strategií, jejichž cílem je udržet blízkost druhých lidí. Méně preferované Bezpečí je pravděpodobně odrazem fenoménu, který je zesílen u dezorganizovaného typu. Bezpečí z pohledu obsažených hodnot nenabízí odpověď na otázky úzkosti, protože je orientované více kolektivně a univerzálně. Úspěch, Zralost a Potěšení se nacházejí v hierarchii hned za Prosociální konformitou. Obsaženy jsou hodnoty základní i růstové, související se spokojeným životem a kompetencí. Nacházíme zde paralely k potřebě uznání od druhých a udržení sebeúcty, které jsou součástí teorie citového připoutání. Poslední hodnotová skupina, kterou je Stimulace, je druhá nejméně preferovaná úzkostně-ambivalentním typem připoutání. Vzhledem k tomu, že skupina obsahuje Svobodu a Nezávislost, není tato skutečnost překvapující. Přes dílčí neočekávaná zjištění můžeme považovat celkový hodnotový profil za relativně kongruentní s teorií připoutání.

Přehled výsledků výzkumu vztahu popisných charakteristik a skupin hodnot

- **H2:**¹⁷⁹ Respondenti sdružení do interpersonálních typů podle inventáře NEO-PI-R se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme statisticky významný rozdíl na hladině $\alpha = 0,05$ v preferenci skupiny Prosociální konformita mezi interpersonálními typy standardní i upravené typologie dotazníku NEO-PI-R.
- **H2a:** Respondenti skórující výše na škále Přívětivost dotazníku NEO-PI-R statisticky významně více preferují prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu než respondenti skórující na škále Přívětivost níže.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme statisticky významný rozdíl na hladině $\alpha = 0,05$ v preferenci hodnotové skupiny Prosociální konformita u respondentů typů ++ a + – podle standardní typologie. Respondenti typu ++ preferovali skupinu Prosociální konformita statisticky významně více. Výsledek byl podpořen výsledky upravené typologie, kde typy ++ a – + preferovaly skupinu Prosociální konformita statisticky významně více než další dva typy.
- **H3:** Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě skóru v Indexu celkového interpersonálního oslabení podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme statisticky významné rozdíly na hladině $\alpha = 0,05$ v preferenci skupiny Prosociální konformita mezi dvěma skupinami respondentů, rozdělenými podle skóru v Indexu celkového interpersonálního oslabení.
- **H3a:** Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu celkového interpersonálního oslabení, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme na hladině $\alpha = 0,05$ statisticky významně vyšší preferenci hodnotové skupiny Prosociální konformita skupinou respondentů, kteří skórovali v Indexu celkového interpersonálního oslabení níže.
- **H4:** Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě Indexu sníženého interpersonálního zájmu podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - **Hypotézu zamítáme.** Nenalezli jsme statisticky významné rozdíly.
- **H4a:** Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu sníženého interpersonálního zájmu, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
 - **Hypotézu zamítáme.** Nenalezli jsme statisticky významné rozdíly.
- **H5:** Respondenti rozdělení do dvou skupin na základě Indexu neporozumění podle proměnných Rorschachovy metody se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme statisticky významné rozdíly na hladině $\alpha = 0,05$ v preferenci skupiny Prosociální konformita mezi dvěma skupinami respondentů, rozdělenými podle skóru v Indexu neporozumění.

¹⁷⁹ H1: viz str. 59.

- **H5a:** Respondenti, kteří se umísťují ve skupině méně skórující v Indexu neporozumění, preferují statisticky významně více prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu.
 - **Hypotézu přijímáme.** Identifikovali jsme na hladině $\alpha = 0,05$ statisticky významně vyšší preferenci hodnotové skupiny Prosociální konformita skupinou respondentů, kteří skórovali v Indexu neporozumění níže.
- **H6:** Respondenti rozdělení podle proměnných Rorschachovy metody do čtyř typů připoutání se statisticky významně liší v preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny.
 - **Hypotézu zamítáme.** Nenalezli jsme statisticky významné rozdíly.
- **H6a:** Respondenti ve skupině bezpečného připoutání preferují prosociálně orientovanou hodnotovou skupinu statisticky významně více než respondenti v ostatních třech typech připoutání.
 - **Hypotézu zamítáme.** Nenalezli jsme statisticky významné rozdíly.

V rámci posledního vytyčeného cíle naší výzkumné studie jsme úspěšně ověřili předpokládanou souvislost mezi hodnotovými skupinami a popisnými interpersonálními charakteristikami osobnosti, přičemž vztah obou konstruktů považujeme za kongruentní. Výjimkou byly tři námi navržené indexy proměnných v Rorschachově metodě (ISIZ, IUAP, IVP).

U respondentů našeho výzkumného souboru očekáváme projevy jednání a chování kongruentní s jejich celým hodnotovým systémem. U respondentů, kteří více preferují prosociální hodnoty lze očekávat častěji sociálně orientované jednání, což však nevyklučuje ani příležitostné jednání souhlasné s dalšími hodnotovými skupinami, které jsou na méně významné pozici v jejich hodnotovém systému.

5 Diskuse nad výsledky výzkumu

V následující části rozvedeme výsledky, alternativní řešení a omezení našeho výzkumu. Postupně se budeme věnovat výběrovému souboru, metodám, způsobu zpracování dat, výsledkům a možnostem aplikace.

Základní populaci našeho výzkumného designu, tvořenou dospělými a ekonomicky aktivními lidmi, považujeme za neobvyklou pro aplikovanou metodologii. Je to ale jedna z populací, ve které jsou otázky našeho výzkumu v podtextu každodenní práce poradců, lektorů, manažerů a psychologů. Proto jsme přesvědčení, že po náhodném výběru ze základní dospělé populace ČR je náš výběr na stejné úrovni s jakoukoli další volbou. Reprezentativní výběr ze základní dospělé populace ČR současně považujeme za nereálný pro zvolené metody. Na druhou stranu volba naší základní populace značně omezuje možnosti zobecnění dosažených výsledků. Jsme přesvědčení o tom, že zobecnění výsledků je možné skutečně pouze v rozsahu naší základní populace, protože její specifická nelze podcenit. Během pětiletého působení v jejím prostředí jsme měli možnost sledovat zvýšené požadavky na flexibilitu, stejně jako konkurenční potenciál každodenních situací, který vedl nejen k interpersonálním, ale také intrapsychickým střetům hodnot a rysů. Proti specifickosti základní populace zde naopak svědčí kompozitní pořadí terminálních a instrumentálních hodnot výběrového souboru, které se téměř neliší od zjištění ve výzkumu věnovanému hodnotové orientaci mladé generace (Řehan & Cakirpaloglu, 2000). Vliv na výsledky mohl dále mít kontext získávání výběrového souboru ze základní populace. Rokeachova škála nenabízí příliš vodítek pro naplňování domnělého sociálního očekávání, ale inventář NEO-PI-R už nabízí takových vodítek řadu. Metoda navíc neobsahuje žádnou validační škálu, čímž nejsme schopni identifikovat, jestli a v jakém rozsahu došlo ke zkreslení údajů respondenty získanými prostřednictvím výběrových řízení. I z těchto důvodů jsme považovali za nezbytné zařazení jiné než sebezposuzovací metody, což se u většiny respondentů výběrového souboru podařilo. Částečně podobné výsledky získané z obou metod nasvědčují tomu, že údaje nebyly v inventáři NEO-PI-R zkresleny významně, protože zkreslit výsledky i v proměnných indexu ICIO je v zásadě nemožné. V rámci inventáře NEO-PI-R proto očekáváme zkreslení především z hlediska intenzity výsledku proměnné než z hlediska jejího převrácení. Na druhou stranu to neznamená, že kontext získávání výběrového souboru data zčásti neovlivnil. Nejvíce je to patrné právě na Rorschachově metodě. Důsledkem kontextu získávání výběrového souboru jsou dle našeho názoru hodnoty některých proměnných. Například pouze kontext rozvojové diagnostiky, která byla vstupem do poradenství, neměl příznak situace, ve které respondent zvýšeně prožívá ambice a motivaci. Častým průvodním jevem ostatních situací byl distres a úzkost, které ovlivnily nejen vzrůst indikátorů situační zátěže (Sum m a Sum Y), ale také procen-

tuální zastoupení ambitentního stylu a podíl barvových odpovědí na úkor formy (CF+C). Přepokládáme také, že právě kontext získávání výběrového souboru ovlivnil diskriminační schopnost některých proměnných v indexech IUAP a IVP. V konečném důsledku ale usuzujeme, že úroveň zkreslení nepoškodila data ve směru, kdy dva zcela odlišné diagnostické nástroje produkují podobné výsledky ve spojení s hodnotami.

Rokeachova škála hodnot, uplatněná v jedné z modifikací v našem výzkumu, byla od svého vzniku nesčetněkrát použita ve výzkumu a pravděpodobně je i jedním z částých pomocných nástrojů poradenství. Její aplikace má však také své sporné stránky, které byly taktéž podrobeny zkoumání. Setkáváme se především s kritikou obsažených hodnot a samotné metodiky vertikálního řazení hodnot (Braithwaite & Law, 1985; Schwartz, 1992; Schwartz, 1996). Na otázku, zda pokrývá Rokeachova škála všechny základní oblasti hodnot, je jednoduchá odpověď: nepokrývá. Odpovídajícím způsobem nejsou zastoupeny hodnoty spojené s fyzickým rozvojem, psychickou pohodou nebo lidskými právy. Škála je ale uceleným nástrojem, který má bohatý teoretický podklad. Současně existuje řada zkušeností s její aplikací na jedincích jedné kultury, což nás vedlo k jejímu zařazení do testové baterie. Druhá kritika se věnuje skutečnosti, že respondent vytváří prosté pořadí hodnot, což jej nutí ve všech případech rozhodnout o nadřazenosti. Nucené pořadí znemožňuje jinak velmi reálné umístění některých hodnot na stejné úrovni, a navíc může produkovat zavádějící výsledky, a to zvláště ke konci pořadí. V některých případech respondenti totiž seřadí určitý počet hodnot jako prioritní a zbytek umístí na konec pořadí bez zvláštního důrazu na jejich nadřazenost, protože se jedná o pro ně nevýznamné hodnoty. Respondent u těchto hodnot nepovažuje za důležité, zda jsou na 15. nebo 18. pořadovém místě, což pro výzkum ale důležité je. Autoři dalších výzkumů se snažili tomuto nedostatku čelit různými modifikacemi škály (Schwartz & Bilsky, 1987; Schwartz, 1992; Bilsky & Schwartz, 1994). Jednou z použitých variant je pokračování administrace dalším zpřesňováním. Respondent klasicky seřadí hodnoty podle důležitosti, kterou jim přisuzuje, a následně je požádán, aby mezi každé dvě hodnoty umístil číslo v intervalu od 1 do 7 podle toho, jak jsou tyto dvě hodnoty v hierarchii respondenta vzájemně vzdálené. Číslo 1 reprezentuje minimální vzdálenost a číslo 7 maximální. Schwartz a Bilsky, kteří použili tuto modifikaci poprvé v roce 1987, uvádějí pozitivní výsledky. Bohužel úprava prodlouží část administrace, což v našem případě již možné nebylo. Rozhodli jsme se aplikovat škálu bez této modifikace, protože jsme předpokládali, že se struktura bude vyskytovat i v běžném pořadí. Tento předpoklad se potvrdil na základě výstupů SSA, i když v částečně odlišné podobě. V zásadě ale není překvapující, že se hodnotové skupiny v dílčích částech odlišují od těch, které identifikovali Schwartz a Bilsky (1987, 1994), i z jiného důvodu. I v jejich případě se výsledek v dílčích částech lišil mezi skupinami z různých národností, a proto nelze jejich závěry považovat za fixní. Spíše máme výhrady k aplikaci metody SSA. Hlavní předností metody je komplexní grafické znázornění korelačních vztahů mezi hodnotami, které je možné maximálně v trojrozměrném prostoru. Schwartz a Bilsky však využili ve svých výzkumech čtyřdimenzionální výpočet a pro zobrazení pak zvolili dvě vybrané dimenze. Na základě toho stanovili a dále rozvíjeli teorii strukturálního uspořádání hodnot v kruhu, kde jsou sousedící skupiny souhlasné a protilehlé skupiny nesouhlasné. Celkově na základě našich výsledků souhlasný a nesouhlasný vztah skupin hodnot přijímáme za platný, ale sporné se nám jeví jednoduché kruhové uspořádání. Zjednodušeně jej také prezen-

tujeme z popisných důvodů obrázkem č. 4, ale další výsledky dokládají jeho omezenou platnost a zkreslující charakter. Nejvíce je to patrné u rozdílů v preferenci skupin hodnot mezi čtyřmi typy citového připoutání. V jednoduchém kruhovém uspořádání vedle sebe leží dvě skupiny hodnot, které vykazovaly statisticky nejvíce odlišné výsledky (Bezpečí a Potěšení). V kruhovém zobrazení totiž zcela zaniká skutečnost, že Potěšení a Bezpečí odděluje právě třetí rozměr. Jsme přesvědčeni, že přednosti metody SSA jsou platné do trojrozměrného výpočtu, nad ním již subjektivní výběr dimenzí k zobrazení zkresluje skutečnou podobu dat. Musíme ale také uvést, že SSA obsahuje vždy určité množství subjektivity při vytváření hranic prostorových skupin. Otázka, zda uvedená hodnota patří ještě do této skupiny, nebo už do druhé, je pak řešitelná pouze na základě subjektivního posouzení obsahového souladu. Námi identifikovaných sedm skupin má různou míru blízkosti k prosociální problematice, za nejbližší jsme označili Prosociální konformitu. Při zařazení hodnot na hranicích skupiny i její celkové interpretaci jsme vycházeli nejen ze samotných výsledků SSA, ale také z vyjádření části respondentů, se kterými jsme měli možnost dále poradensky hodnotovou hierarchii rozpracovat. K hodnotě „Ochota“ jedna respondentka říká: *„Snažím se druhým vyhovět, i když se mi to v tu chvíli úplně nehodí nebo i když si myslím, že to není úplně správné. Někdy i na úkor sebe. Můj tatínek byl takový, že by se rozdál. Když někdo zazvonil, pustil kladívko a šel pomoci. Asi to ve mně zůstalo.“*, nebo jiný respondent: *„Souvisí to s mýma vlastnostma. Snažím se každému pomoci, jsem tak vychovaný, hlavně maminkou. Nedělám to zjištěně, ale díky tomu zase často někdo i dál pomůže mně.“* Za ilustrující považujeme také komentář jednoho respondenta k hodnotě Přívětivost: *„Snažím se být přívětivý a chci to i po druhých. Čas od času nemám náladu, ale snažím se být přívětivý. Bez přívětivého přístupu se nedá dělat práce.“* Nejvíce komentovanou hodnotou ze skupiny Prosociální konformita je ale Poctivost: *„Být upřímný ve všem, ve vztahu i v práci, za vším si stojím. Když něco říkám, tak to tak je a ne něco jiného.“* nebo *„To se v dnešní době moc nenosí. Ne jen ta finanční, ale hlavně v mezilidských vztazích. Aby si lidi řekli na rovinu, co se děje.“* nebo *„Nejen k sobě, ale i druhým. Vztahuje se to k tomu v rodině, v práci, kdekoli.“* V interpersonálním smyslu byla často komentována skrze hodnotu Rodinné bezpečí také univerzální oblast Bezpečí: *„Mám manželku a rodinu. Když přijdu domů, cítím se tam bezpečně, zvedne se mi nálada. I když přijdu naštvaný, hned je to lepší.“* nebo *„Zabezpečit manželku a dítě, aby jim nic nehrozilo. Nejen materiálně, ale i fyzicky. Prostě chránit rodinu.“* nebo *„Když je rodina v bezpečí a zdravá, jde vše lépe, než když je někdo nemocný. Je to dobré, protože u nás jsou teď všichni zdraví a spokojení.“* Předpokládáme, že na základě přijetí informací z různých zdrojů se nám podařilo i přes nevyhnutelnou subjektivitu stanovit skupiny odpovídajícím způsobem. Potvrzují to i zjištění z výzkumu Řehana a Cakirpaloglu (2000), která jsou sice postavena na interkorelacích v oddělených terminálních a instrumentálních hodnotách, ale v těchto mezích identifikují obdobné skupiny hodnot jako my. Vedle shodných negativních korelací (např. Ctižádostivost vs. Laskavost) byla zjištěna mezi instrumentálními hodnotami skupina H složená z Přívětivosti, Ochoty, Poctivosti a Laskavosti, což značně koresponduje s naší skupinou Prosociální konformita. Naopak skutečnost, že se dílčí hodnoty v našem výzkumu nacházejí na rozdíl od dřívějších výzkumů v jiných skupinách nebo že došlo ke sloučení a rozdělení některých skupin, přisuzujeme charakteristikám konkrétního výběrového souboru. Jsme přesvědčeni, že odlišné základní populace jsou reprezentovány odlišnou

hodnotovou strukturou, a proto považujeme za univerzální spíše její dynamické vlastnosti (souhlasnost, nesouhlasnost) než přesné uspořádání skupin a hodnot.

Uplatnění typologie interpersonálních stylů podle dotazníku NEO-PI-R bylo také částečně ovlivněno základní populací, protože většina respondentů se nachází v extravertovanější části spektra (výsledky v tomto bodě není možné zcela srovnávat s Extraverzí a Introverzí v Rorschachově metodě, protože pojetí je zde jiné). Výsledek může být samozřejmě ovlivněn kontextem získávání výběrového souboru, ale zkruslení nebude výrazné, protože jako lze považovat za sociálně žádoucí výroky ve škále Extraverze, tak je lze identifikovat ve škále Přívětivost, kde se ale respondenti umístili dostatečně ve sníženém pásmu. Posun bodu protnutí škál k získání čtyř typů nebylo nic jiného, než dříve komentované ustoupení z možnosti zobecnit výsledky na populaci, která byla použita ke standardizaci inventáře.

Aplikace Rorschachovy metody v našem výzkumném designu má své výhody i nevýhody. Výhodou je jednoznačně odlišný pohled na interpersonální problematiku osobnosti, a tím odstranění zásadního problému jednostranného pohledu. Nevýhodou je naopak práce jen s vybranou skupinou proměnných ústící do námi navržených indexů a ztráta kvalitativních dat, tolik klíčové přednosti metody. První nevýhoda je částečně ospravedlnitelná skutečností, že i vědecký tým Komprehenzivního systému v mnoha případech postupoval obdobným způsobem, kdy srovnával prostou frekvenci výskytu proměnné s dalšími vydělenými proměnnými nebo externími daty (Exner, 2003; Exner & Erdberg, 2005). Bohužel to postup neospravedlňuje zcela, protože uniká řada podstatných informací a narušen je také interpretační postup podle trsů pro jednotlivou interpretaci. V mnoha případech by jistě vedl jinou než interpersonální cestou a údaje z interpersonální problematiky by vnímal jako důsledek nebo přidruženou dynamiku. Přestože všichni respondenti působí bez vážnějších problémů ve svém prostředí, můžeme za důležité považovat „neinterpersonální“ zjištění o respondentech, kteří se umístili ve skupině s pozitivním indexem IN ($N = 9$). Z této skupiny je 6 respondentů s introverzivním stylem, v sedmi případech XA% pokleslo pod 0,7, průměr Wsum6 je 20,5 a PTI je pozitivní v pěti případech. Za těchto okolností je snížené porozumění druhým skutečně velmi pravděpodobné, ale vychází ze složitější dynamiky, než je úzce zaměřený interpersonální pohled. Tohoto faktu jsme si vědomi a předpokládáme, že prostřednictvím indexů ICIO a IN jsme identifikovali respondenty s různou problematikou, u kterých jsou interpersonální otázky přítomny bez ohledu na to, zda jsou tím hlavním, nebo jen doprovodným. Ztráta kvalitativních dat je naopak bohužel přímá a obtížně kompenzovatelná v našem výzkumném designu. V řadě případů jsme prováděli zpětnou kontrolu mezi kvalitativními informacemi a umístěním respondenta v některé ze skupin podle stanovených indexů. Ilustrativním případem je respondent, který měl počet Fd odpovědí v protokolu 3 a ke konci administrace sdělil, že má hlad. Při zpětné kontrole bylo ověřeno, že není ve skupině s IUAP pozitivní, protože nesplňoval ostatní kritéria. Jde o kvalitativní údaj mimo klasické kvalitativní zpracování protokolu, je však ilustrativní.

Pokud byl identifikován statisticky významný rozdíl, šlo o vztah popisných interpersonálních charakteristik osobnosti a preference skupiny Prosociální konformita (s výjimkou typu připoutání). Podle konkrétní metodiky práce s NEO-PI-R nebo Rorschachovou metodou se dále přidávaly skupiny Stimulace, Úspěch a Spirituální prožívání. Je možné, že při použití jiných rysů a charakteristik osobnosti by se projevil rozdíl v jiných hod-

notových skupinách. Prosociální konformitu jednoznačně a Stimulaci, Úspěch a Spirituální prožívání méně jednoznačně lze označit za hodnotová uskupení, ve kterých se respondenti výběrového souboru, potažmo základní populace, liší podle toho, jakým způsobem jsou popisováni prostřednictvím interpersonálních rysů nebo osobnostních charakteristik. Stimulace je svým založením individualistická, zaměřená na aktivitu a kompetenci v prostředí. Shodujeme se zde s původními i novějšími vymezeními skupiny S. Schwartzem (Schwartz, 1992). Jedna z respondentek, která měla hodnotu Nezávislost obsaženou ve skupině Stimulace na konci hierarchie, to vystihuje slovy: „*Jsmo zvyklí žít jako rodina pohromadě, nevdá mi plánovat a dělat věci s ohledem na ostatní. Nevadí mi, že nejsem nezávislá, mám za to výměnou krásný vztah s nejbližšími.*“ Úspěch je ve své podstatě mnohem více „antisociální“ ve smyslu dominance a moci. Často jsme s respondenty hovořili o hodnotách Schopnost, Sebekontrola nebo Společenské uznání: „*Nemám ráda výbušné lidi, co nedokáží ovládat emoce.*“ (Sebekontrola), „*Chci mít kompetence, dispozice, které mi pomohou dosahovat mých cílů, ... co určím jako důležité. Nebo někdy to, co je společností považováno za důležité.*“ (Schopnost), „*Beru to v práci, že když dělám něco dobře, tak mě ocení. I když to nemá dobrou pověst, tak jsem byl vybrán jako nejlepší zaměstnanec. Je to pro mě důležité, dokáže to vzpružit.*“ Úspěch je sycen soutěživým výkonem a jeho „antisociálnost“ vyplývá z instrumentálního využití interpersonálního prostoru. Také se zde shodujeme s předcházejícím vymezením skupiny (Schwartz, 1992). Odlišný základ Stimulace a Úspěchu nás přivedl ke zjištění, že jsme prostřednictvím NEO-PI-R a Rorschachovy metody vytvořili částečně odlišné skupiny respondentů. Mezi interpersonálními typy se Stimulace objevila až v upravené typologii, zatímco při práci s indexy Rorschachovy metody se Stimulace projevila dosti výrazně a Úspěch vůbec ne. V důsledku toho můžeme konstatovat, že index ICIO lépe diskriminuje respondenty, kteří před druhými lidmi upřednostňují Nezávislost, Samostatnost, Svobodu a rozumové schopnosti. Naopak NEO-PI-R prostřednictvím typologie interpersonálních stylů lépe diskriminuje respondenty, kteří mají tendenci k soutěživému výkonu a využívají svoji převahu nad ostatními jako nástroj k dosažení svých cílů. Samozřejmě že uvedené zobecnění zjednodušuje skutečnost, že typy jsou čtyři, zatímco ICIO vytváří pouze skupiny dvě. Přesto připisujeme uvedený rozdíl odlišné úrovni, ze které jsou získávána data o interpersonálních charakteristikách osobnosti. Rorschachova metoda v konečném důsledku nepracuje s vědomou formou sebeobrazu na rozdíl od sebeuposuzovacích metod. Do skupiny s pozitivním indexem ICIO se seskupili respondenti ze všech čtyř interpersonálních typů podle NEO-PI-R, nejvíce však z Typu – +, tedy ze skupiny, která se popisuje jako Přívětivá a Introvertní (druhý nejvyšší počet respondentů ve skupině s pozitivním ICIO pochází ze skupiny vyřazené ze srovnávání interpersonálních typů pro hodnoty příliš tendující ke středu). Uvedené zjištění koresponduje se závěry výzkumu, který srovnával proměnné z Rorschachovy metody s výsledky z metody založené na kruhovém uspořádání interpersonálních rysů (Schneider, Huprich, & Fuller, 2008). V uvedeném výzkumu byl zjištěn pro některé teoreticky shodně proměnné záporný korelační vztah. Podobně v našem výzkumu někteří jedinci s interpersonálním oslabením podle Rorschachovy metody vykazují identifikaci s přívětivými osobnostními charakteristikami podle inventáře NEO-PI-R. Závěrem lze konstatovat, že existuje vztah mezi vybranými skupinami hodnot a interpersonálními charakteristikami osobnosti. Současně měření

charakteristik osobnosti na různých úrovních zprostředkovává informace z jiných úrovní a s jinou interpretací, byť je výsledek obecně podobný.

Důležitá je otázka dvou negativních výsledků, a to indexu ISIZ a indexů IUAP a IVP. V případě ISIZ jsme vycházeli z předpokladu, že se relativně jasné proměnné Rorschachovy metody se vztahem ke sníženému zájmu o druhé promítnou v odlišné preferenci hodnotových skupin respondentů rozdělených do dvou skupin podle těchto proměnných. Že se tak nestalo, přisuzujeme několika příčinám. Předně výběrový soubor a jeho základní populace neobsahují ze své podstaty výrazné reprezentanty sníženého zájmu o druhé, pokud nepřijmeme přímo filozofické pojetí Martina Bubera (2005). Mimo filozofické pojetí vztahu Já a Ty si nemohou respondenti nezájem o druhé v dynamickém prostředí příliš dovolit, nebo přesněji lidé s nezájmem o druhé dle našeho názoru nevyhledávají tento typ prostředí. Druhou příčinou může být index izolace (Isolate/R), který se i v některých předcházejících výzkumech neprojevil jako jednoznačný indikátor skutečného nezájmu (Schneider, Huprich, & Fuller, 2008). Index izolace mohl prostřednictvím své klíčové hodnoty vytvořit „falešnou“ skupinu respondentů s nezájmem. Není nezajímavé, že respondenti zařazení podle indexu IUAP do skupiny se znaky úzkostně-ambivalentního připoutání ($N = 12$) měli v 50 % případů také zvýšený index izolace, což odkazuje nikoliv na nezájem, ale na subjektivně vnímaný deficit přítomnosti blízkých. Proto by bylo vhodné další prověření indexu na specifických populacích. Neméně významnou příčinou může být zařazení dalších neodpovídajících proměnných do indexu. Sporné je například zařazení HVI a COP. Index hypervigilance v konečném důsledku znamená nezájem o druhé jen v některých případech, tedy když se jeho reprezentant necítí v přítomnosti druhých bezpečně a příjemně. Respondenti s pozitivním HVI ale mohou mít vytvořené bezpečné vztahy, které mají pod kontrolou, a pak je nezájem otázkou. Podobně nepřítomnost COP nemusí vždy znamenat snížený zájem o spolupráci a pozitivní interakci. Přidělení skóru COP má vysoké nároky na způsob verbalizace povahy interakce. Řada odpovědí, které podle Uristovy škály obdrží druhý nejvyšší stupeň vývoje autonomie, nesplňuje podmínky pro přidělení skóru COP. Další ověřování indexu ISIZ proto vyžaduje jinou základní populaci a revizi zařazených proměnných. Vedle indexů ICIO, ISIZ a IN byl testován v souvislosti s hodnotami ještě další index, který nebyl následně do finálních výpočtů zařazen, a to zejména z důvodu nutnosti další práce na jeho formulaci. Index byl postaven na tezi Weinera (2003) o rovnováze mezi zájmem o druhé a dominancí. V této dichotomii lze spatřovat paralelu k tradici kruhového uspořádání interpersonálních dispozic obsahující dimenzi láska vs. nenávist. Pro první verzi uskupení, pojmenovaného jako Index vyvážení, byly navrženy proměnné HVI, a : p, ODL%, SumT, rovnováha COP a AG, Afr, SR, AgCont a MAHP. Výsledky indexu byly rozděleny do tří pásem, odpovídajících: a) preferenci blízkosti, b) rovnováze mezi blízkostí a distancí, c) příklonu k odtážitosti.

V rámci hypotéz H6 a H6a o preferenci prosociálně orientované hodnotové skupiny nebyl zjištěn statisticky významný výsledek. Naopak byly zjištěny statisticky významné výsledky pro skupiny hodnot Bezpečí a Potěšení, které bylo možné interpretovat v souladu s teorií připoutání. Zjištěné výsledky mohly být ovlivněny opět několika intervenujícími skutečnostmi. První se týká samotného složení indexů, které vzešlo z předcházejících výzkumů proměnných v Rorschachově metodě a škál sebeposouzení typu připoutání (Berant, Mikulincer, Shaver, & Segal, 2005; Berant & Wald, 2009). Bohužel se počet proměnných

v indexech značně liší (v neprospěch IVP) a každá z nich disponuje odlišnou silou, což napovídají už korelace těchto proměnných se sebeuposuzovacími škálami (Berant, Mikulincer, Shaver, & Segal, 2005). V tomto bodě se také nachází jedna z možných příčin malého rozdílu u respondentů bezpečného a vyhýbavého typu v preferenci skupiny Prosociální konformita. Z 18 respondentů zařazených k vyhýbavému připoutání bylo 6 zařazeno pouze na základě pozitivní hodnoty Lambda, což považujeme za zdroj možné chyby. Negativně se na výsledku také podílel kontext získávání výběrového souboru. Vedle dříve uvedených Sum m a Sum Y mohlo dojít i k vlivu na reflexní odpovědi (Reflexions). Další nezanedbatelný vliv je spojen s velikostí skupin. Celkově bylo do čtyř skupin rozděleno 77 respondentů v procentuálním poměru 16 (úzkostně-ambivalentní) : 18 (vyhýbavý) : 8 (dezorganizovaný) : 58 (bezpečný). Poměr se relativně shoduje se zjištěními v předcházejících výzkumech, které se věnovaly typům připoutání dospělých osob prostřednictvím sebeuposuzovacích metod (Hazan & Shaver, 1987; Hazan & Shaver, 1990; Hazan & Shaver, 1994). V těchto výzkumech nebyl zařazen dezorganizovaný typ, ale poměr se pohyboval v procentuálním rozmezí 19–21 (úzkostně-ambivalentní) : 23–28 (vyhýbavý) : 51–56 (bezpečný), což je blízké našemu výsledku. Výzkumy však byly realizovány na větších výzkumných souborech. Náš výběrový soubor má v nejmenší skupině pouze šest respondentů (dezorganizovaný) a ani úzkostně-ambivalentní skupinu s 12 respondenty nepovažujeme za dostačující. Při stanovování hypotézy (H6a) jsme vycházeli z předcházejících výzkumů, které spojovaly bezpečný typ připoutání s prosociálními hodnotami nejvíce ze všech typů (Shaver & Mikulincer, 2007). Množstvím prosociálních hodnot se v našem výzkumu projevoval úzkostně-ambivalentní typ připoutání a bezpečný typ se umístil jako druhý. Přes tuto dílčí odlišnost a statistickou nevýznamnost celkového výsledku jsou však patrné tendence souhlasné s teorií připoutání.

Výsledky našeho výzkumu ukazují u námi zvolené základní populace nejen existenci vztahu mezi popisnými kategoriemi osobnosti a hodnotami, ale také shodnou orientaci. Respondenti popisovaní v pojmech rysů a charakteristik sociálně preferovaných nebo vhodných mají také prosociální hodnoty na vyšším stupni hierarchie než ostatní a obráceně. Některé prosociální hodnoty se sice umístily i ve skupinách, kde nebyl tento vztah jednoznačně prokázán (Upřímné přátelství, Zralá láska, Rodinné bezpečí), ale u těchto hodnot můžeme nalézt i jinou konotaci, která je umístila právě do těchto skupin. Je tedy možné souhlasit s tvrzením, že chování jedince je kongruentní s jeho hodnotovým systémem. Podle našeho názoru to potvrzuje myšlenku M. Rokeacha, že se jedná o celkově propojený systém, který lze poradensky ovlivňovat (Rokeach & Regan, 1980). Ovlivnění může směřovat dvěma základními směry. První je zvyšování souladu v systému. Práce s hodnotami může ovlivnit nejen samotné hodnoty, ale i postoje a chování tak, že jsou všechny složky v souladu a zvýší spokojenost jedince sama se sebou. Přijmeme-li však uvedené tvrzení, říkáme tím současně, že lze prostřednictvím hodnot ovlivnit způsob, kterým jedince popisujeme, protože tak činíme na základě jeho projevů chování. Pravděpodobně nelze očekávat dramatické posuny (v rozporu s některými příklady, které Rokeach uvádí jako ilustrativní), ale změna je možná nejen k jednotě systému, ale lze také prostřednictvím změny v jedné jeho části vyvolat odezvu v částech dalších. Na druhou stranu nepředpokládáme, že hodnoty a rysy jsou dvěma pohledy na totéž, což je dáno tvrzením o nepřímém projevu hodnot v chování, které naše výzkumná zjištění podporují.

Současně kongruentnost interpersonálních rysů a hodnot není kompletní. Respondenti s prosociálními osobnostními rysy sice umísťují prosociální hodnoty ve své hierarchii výše, ale současně zcela neodmítají ani hodnoty spojené s úspěchem a sebeprosazením se. I prosociálně orientovaný jedinec se může projevat asertivně nebo dominantně, protože jednání a chování souvisí s celým systémem, ve kterém se setkávají hodnoty a motivy na různých úrovních s vlivem situace. Na úrovni spekulace můžeme uvažovat o třech různých typech vzájemného dynamického vztahu hodnot na jedné straně a popisných charakteristik na straně druhé. V prvním případě je možné prací s hodnotami dosáhnout odezvy na úrovni chování a jednání. Ve druhém lze poradensky jedince vést k jednotě, pokud tato jednotu neexistuje, a to v duchu terapie konfrontací navržené M. Rokeachem (Rokeach & Regan, 1980; Rokeach, 1985). Poslední variantou je uvedení jedince do prostředí nebo situace, která jej nutí k odlišnému chování a jednání. Jedinec pak z prostředí uniká, nebo v něm setrvává a mění svůj hodnotový systém. Změny jsou spíše pozvolné, ale jsou možné, protože systém je vnitřně provázaný a je tlačěn k souladu. Tento soulad však nikdy není jednoduše kauzální ve smyslu hodnota – jednání – celkové (popisované) chování. Pojem soulad je nutné vnímat spíše na určité obecnější úrovni, která se vztahuje k harmonii osobnosti. Hodnoty zajišťují část z kongruentnosti projevů jedince.

V tomto bodě se nutně vrací otázka, proč je v rámci teorií hodnot častěji řešena změna, než je tomu v případě rysů. Nelze odpovědět jednoduše. M. Rokeach (1985) uvažoval o odlišném vědecko-výzkumném paradigmatu autorů věnujících se jednomu nebo druhému z konstruktů. Příkladem uvádí rozdíl mezi sociálními psychology, kteří se zajímají o dynamiku proměn, a naopak psychology osobnosti, kteří hledají stabilitu. V našem případě předpokládáme, že rysy nejsou čistě založeny na jednání, ale také na více reaktivním chování, stejně jako vlastnostech jednotlivých projevů (intenzita, kvalita apod.). Rysy tak v některých svých vlastnostech skutečně mohou vykazovat větší míru stability než hodnoty. V souladu s výše uvedeným však nepředpokládáme jejich neměnnost. Aplikace našich zjištění je samozřejmě možná také na bazální popisné úrovni, kdy od jedinců s určitými osobnostními rysy budeme očekávat určité hodnotově orientované jednání. Totéž platí obráceně. Zjištění, byť omezené na naši základní populaci, dává prostor pro kvalifikovanější práci s lidmi při jejich vzdělávání nebo řízení.

6 Závěrem

V úvodu jsme nastínili snahu o poznání „celého obrazu“ osobnosti člověka. Jak předznamenává výrok Josepha Ratzingera, uvedený v části o vztahu dispozic a hodnot, pravděpodobně to není možné a my to výsledky naší práce jen potvrzujeme. Na druhou stranu jsme přesvědčení, že naše práce přiblížila poznávání celé osobnosti svému cíli o krok blíže. Věnovali jsme se řadě rozdílných teorií hodnot a interpersonálních charakteristik osobnosti, přičemž jsme jejich prostřednictvím vytvořili solidní základ pro vlastní výzkumnou studii. Aplikovali jsme některé popsané postupy v novém výzkumném designu, který přinesl nové výsledky. Nelze popřít, že existují přístupy, které jsme mohli použít místo námi vybraných. Do výběru bezesporu promluvily naše subjektivní preference. Náš design však považujeme za koncepčně správný, nový a současně otevírající cesty dalším aplikacím, ověřování a modifikacím psychologických teorií. V práci jsme dosáhli vytyčených cílů. Úspěšně jsme provedli operacionalizaci hodnot, na základě které jsme identifikovali v jednoduchém pořadí hlubší strukturu nadřazených celků. Ze dvou různých pohledů jsme přistoupili k interpersonálním charakteristikám osobnosti a ověřili jejich souvislost s preferencí prosociálně orientovaných hodnot. Identifikovali jsme kongruentní vztah, který vypovídá o souhlasnosti chování člověka s jeho hodnotovým systémem. V neposlední řadě jsme pak experimentálně navrhli interpersonálně zaměřené indexy, složené z proměnných v Rorschachově metodě. Věříme, že jak zjištění o vztahu hodnot a popisných charakteristik osobnosti, tak indexy v Rorschachově metodě přinesou inspiraci a podklady dalším výzkumným projektům.

Očekávaný výzkumný a aplikační dopad uvedených zjištění je ve dvou základních oblastech. První spočívá v rozšíření diagnostických možností popisných interpersonálních charakteristik osobnosti z hlediska interpersonálních typů a indexů Rorschachovy metody. U indexů sestavených z proměnných v Rorschachově metodě je vhodné další výzkumné ověřování, které by mělo vést k jejich zpřesnění. Druhá oblast, vycházející ze zjištění o struktuře hodnot a jejich provázanosti s popisnými kategoriemi, umožňuje přímou aplikaci v pedagogické a poradenské práci s klienty. Intrapsychický systém osobnosti v nerovnováze bude mít tendenci ke změně hodnot nebo celkových projevů chování k dosažení souladu. Lze tak podporovat rovnováhu, stejně jako vyvolávat nerovnováhu ve prospěch žádoucí intervence ovlivňující celý systém.

7 Seznam použitých zdrojů a literatury

- Allport, G. W. (1959). Normative Compatibility in the Light of Social Science. In A. Maslow (Ed.), *New Knowledge of Human Values* (pp. 137–150). Chicago: Henry Regnery Company.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York City: Holt, Rinehart and Winston.
- American Psychological Association (2010). *Publication Manual of the American Psychological Association* (6 ed.). Washington, DC: APA.
- Andraščíková, M., Jakubka, J., Hloušková, P., Hofmannová, E., Knebl, P., Schmied, Z., Trylč, L. (2012). *Zákoník práce, prováděcí nařízení vlády a další související předpisy s komentářem k 1. 1. 2012*. (6 ed.). Olomouc: ANAG.
- Baštecká, B., et al. (2009). *Psychologická encyklopedie. Aplikovaná psychologie*. Praha: Portál.
- Baštecká, B., & Reiterová, E. (2005). Současné potřeby a Abraham Maslow. In E. Reiterová (Ed.), *ACTA. Varia psychologica X* (pp. 63–88). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Bedrnová, I., Nový, I., et al. (2002). *Psychologie a sociologie řízení* (2 ed.). Praha: Management Press.
- Berant, E. (2009, May). Attachment Orientation and their Association with Rorschach and TAT: Theoretical and Clinical Implications. *Workshop pro Českou společnost pro Rorschacha a projektivní metody*. Praha.
- Berant, E., & Wald, Y. (2009). Self-Reported Attachment Patterns and Rorschach-Related Scores of Ego Boundary, Defensive Processes, and Thinking Disorders. *Journal of Personality Assessment*, 91(4), pp. 365–372.
- Berant, E., Mikulincer, M., Shaver, P., & Segal, Y. (2005). Rorschach Correlates of Self-Reported Attachment Dimensions: Dynamic Manifestations of Hyperactivating and Deactivating Strategies. *Journal of Personality Assessment*, 84(1), pp. 70–81.
- Berne, E. (2011). *Jak si lidé hrají*. Praha: Portál.
- Berry, J., Poortinga, Y., Segall, M., & Dasen, P. (2002). *Cross-Cultural Psychology. Research and Application* (2 ed.). New York: Cambridge University Press.
- Berscheid, E. (1994). *Interpersonal relationship*. *Annual Review of Psychology 1994*, 45. Retrieved from: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.ps.45.020194.000455?prevSearch=%2528title%253A%2528Interpersonal%2Brelationship%2529%2529%2Band%2Bauthors%253A%2528Berscheid%2529&searchHistoryKey=>
- Berscheid, E., Snyder, M., & Omoto, A. M. (1989). The Relationship Closeness Inventory: Assessing the Closeness of Interpersonal Relationship. *Journal of Personality and Social psychology*, 57(5), pp. 792–807.
- Bilsky, W., & Schwartz, S. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, pp. 163–181.
- Bloombaum, M. (1970). Doing Smallest Space Analysis. *The Journal of Conflict Resolutions*, 14(3), pp. 409–416.
- Blumstein, P., & Kollock, P. (1988). Personal Relationship. *Annual review of Sociology*, 14(1), pp. 467–490.
- Bowlby, J. (1958). The Nature of Child's Tie to His Mother. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, pp. 350–373.
- Braithwaite, V. A., & Law, G. H. (1985). Structure of Human Values: Testing the Adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), pp. 250–263.
- Buber, M. (2005). *Já a Ty*. Praha: Kalich.

- Çakirpaloglu, P. (2004). *Psychologie hodnot. Přehled pro humanitní obory*. Olomouc: Votobia.
- Cloninger, C. R. (1994). Temperament and Personality. *Current Opinion in Neurobiology*, 4, pp. 266–273.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2005). A Five-Factor Theory Perspective on the Rorschach. *Rorschachiana*, 27, pp. 80–100.
- Čermák, I. (1999). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta.
- Exner Jr., J. (2003). *The Rorschach. A Comprehensive System* (4 ed., Vol. 1 Basic Foundation and Principles of Interpretation). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Exner Jr., J. E., & Erdberg, P. (2005). *The Rorschach. A Comprehensive System* (3 ed., Vol. 2 Advanced Interpretation). Hoboken: Wiley & Sons.
- Exner Jr., J. E., & Petržela, M. (2009). *A Rorschach Workbook for the Comprehensive System* (5 ed.). Praha: Testcentrum.
- Falta, R. (2008). *Kvalita života a subjektivní pohoda v závislosti na hodnotové orientaci a motivaci osobnosti*. Unpublished master's thesis. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Fiske, A. P. (1992). The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review*, 99(4), pp. 689–723.
- Frankl, V. E. (2006). *Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu*. Brno: Cesta.
- Fromm, E. (1959). Values, Psychology, and Human Existence. In A. Maslow (Ed.), *New Knowledge of Human Values* (pp. 151–164). Chicago: Henry Regnery Company.
- Furnham, A. (1984). Personality and Values. *Personality and Individual Differences*, 5, pp. 483–485.
- Gacono, C. B., & Meloy, J. R. (1994). *The Rorschach Assessment of Aggressive and Psychopathic Personalities*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gyuránová, E. (2008). *Hodnoty středoškolské mládeže*. Unpublished bachelor's thesis. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hall, C. H., & Lindzey, G. (2002). *Psychológia osobnosti. Úvod do teórií osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hayesová, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), pp. 511–524.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1990). Love and Work: An Attachment – Theoretical Perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(2), pp. 270–280.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationship. *Psychological Inquiry*, 5(1), pp. 1–22.
- Heaven, P. C. (1993). Human Values and Personality Dimensions: A Test of the Social Values Inventory. *Personality and Individual Differences*, 15(3), pp. 307–312.
- Hendl, J. (2009). *Přehled statistických metod. Analýza a metaanalýza dat* (3 ed.). Praha: Portál.
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2006). *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hofstede, G., & Hofstede, G. (2007). *Kultury a organizace. Software lidské mysli*. Praha: Linde.
- Homola, H., & Trpišovská, D. (1992). *Psychologie osobnosti. Stručný výkladový slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hřebíčková, M. (2004). *NEO-PI-R. NEO osobnostní inventář podle NEO-PI-R P. T. Costy a R. R. McCrae. Příručka*. Praha: Testcentrum.
- Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Praha: Grada.
- Chung, K.-C., Fam, K.-S., & Holdsworth, D. K. (2009). Impact of Cultural Values on Young Consumer's Choice of international Tertiary Education. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 1(1), pp. 54–66.
- Iwasa, K., & Ogawa, T. (2010). The Relationship Between Texture Responses on the Rorschach and Adult Attachment. *Rorschachiana*, 31, pp. 4–21.
- Jackson, D. N., & Helmes, E. (1979). Personality Structure and the Circumplex. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(12), pp. 2278–2285.
- Kernberg, O. F. (1999). *Normální a patologická láska*. Praha: Portál.

- Kratochvíl, S. (2002). *Základy psychoterapie* (4 ed.). Praha: Portál.
- Kruglanski, A. W., & Higgins, E. T. (2007). *Social Psychology: Handbook of Basic Principles* (2 ed.). New York: The Guilford Press.
- Kuhl, J., Kazén, M., & Švancara, J. (2002). *PSSI - Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti*. Praha: Testcentrum.
- Leary, T. (2004). *Interpersonal Diagnosis of Personality. A Functional Theory and Methodology of Personality Evaluation*. Eugene: Resource Publications.
- Leary, T., Laforge, R. L., Sucek, R. F., Kožený, J., & Ganický, P. (1976). *Dotazník interpersonální diagnózy ICL. Příručka*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Lečbych, M. (2007). ROR - Studio 1.4. Lečbych, Martin.
- Lečbych, M. (2008). Index poškození Ega - jeho diagnostické a výzkumné možnosti. In R. Telerovský, J. Ženatý, & I. Čermák, *Rorschach a projektivní metody 2007. Ročenka České společnosti pro Rorschacha a projektivní metody*. (pp. 39–50). Praha: IPVZ.
- Maslow, A. H. (1959). Psychological Data and Value Theory. In A. Maslow (Ed.), *New knowledge in human values* (pp. 119–136). Chicago: Henry Regnery Company.
- Maslow, A. H. (1999). *Toward Psychology of Being* (3 ed.). New York: John Wiley & Sons.
- McCrae, R. R., & Costa Jr., P. T. (1989). The Structure of Interpersonal Traits: Wiggins's Circumplex and the Five-Factor Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(4), pp. 586–595.
- Meyer, G. J., Viglione, D. J., Mihura, J. L., Erard, R. E., & Erdberg, P. (2011). *Rorschach Performance Assessment System. Administration, Coding, Interpretation and Technical Manual*. Toledo: RPAS.
- Microsoft Corporation (2010). Microsoft Excel 2010. *Microsoft Office Standard Edition 2010*. Microsoft.
- Morgensternová, M., Šulová, L., et al. (2007). *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum.
- Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Peter, J. (Director). (2002). *The Secret Inquisition* [Motion Picture]. Germany: Ziegler Film.
- Piaget, J. (1999). *Psychologie inteligence*. Praha: Portál.
- Piedmont, R. L. (1998). *The Revised NEO Personality Inventory. Clinical and Research Applications*. New York City: Plenum Press.
- Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions. *American Scientist*, 89(4), pp. 344–350.
- Polák, A. (2007). Prejavy obrán a úrovně objektových vztahů v ROR. In J. Ženatý, I. Čermák, & R. Telerovský, *Rorschach a projektivní metody. Ročenka České společnosti pro Rorschacha a projektivní metody 2006* (pp. 67–85). Praha: IPVZ.
- Polák, A., & Obuch, I. (2011). *Komprehensivní systém J. E. Exnera, Jr. Standardizovaný přístup k vyhodnocení Rorschachovy metody. Příručka*. Praha: Testcentrum.
- Praško, J., et al. (2009). *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2007). *Interkulturní psychologie* (2 ed.). Praha: Portál.
- Riemann, F. (2009). *Schopnost milovat*. Praha: Portál.
- Riemann, F. (2010). *Základní formy strachu. Typy lidské osobnosti, jejich vznik, charakteristiky a formy vztahů*. Praha: Portál.
- Rodriguez, M., & Telerovský, R. (2007). Projevy perverzní organizace osobnosti v Rorschachově metodě podle Lausannské skupiny. In J. Ženatý, I. Čermák, & R. Telerovský, *Rorschach a projektivní metody. Ročenka České společnosti pro Rorschacha a projektivní metody 2006* (pp. 34–53). Praha: IPVZ.
- Rokeach, M. (1968). A Theory of Organization and Change Within Value-Attitude Systems. *Journal of Social Issues*, 24(1), pp. 13–33.
- Rokeach, M. (1970). *Beliefs, Attitudes and Values. A Theory of Organization and Change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1985). Inducting change and stability in belief systems and personality structures. *Journal of Social Issues*, 41(5), pp. 153–171.
- Rokeach, M., & Regan, J. (1980). The role of values in the counseling situation. *Personnel and Guidance Journal*, 58(9), pp. 576–582.

- Rusbult, C. E., Martz, J. M., & Agnew, C. R. (1998). The Investment Model Scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships*, 5, pp. 357–391.
- Řehan, V., & Cakirpaloglu, P. (2000). Sociální status a hodnotová orientace mladé generace. *Československá psychologie*, 44(3), pp. 202–215.
- Říčan, P. (2002). *Psychologie náboženství*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu* (6 ed.). Praha: Grada.
- Sbírka zákonů České republiky. (2012, 3 27). *Zákon 101/2000 Sb., zákon na ochranu osobních údajů*. Retrieved from Podnikatel.cz: <http://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-c-101-2000-sb-o-ochrane-osobnich-udaju/>
- Seitl, M. (2006). *Zvládání zátěží a krizí u mladých Židů. Unpublished master's thesis*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Seitl, M. (2008). *Mladí lidé v tradiční komunitě - zvládání zátěží a krizí. Unpublished doctoral's thesis*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Seitl, M. (2009). Mladí lidé a tradiční komunity - osobnostní znaky a zvládání zátěže. In D. Heller, M. Charvát & I. Sobotková (Ed.), *Psychologické dny 2008. Já & my a oni*. (pp. 1–9). Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Seitl, M. (2009). Možnosti psychologické diagnostiky agrese, agresivity a hněvu v dopravní psychologii. In M. Šucha (Ed.), *Agresivita na cestách* (pp. 111–125). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Shaver, P., & Mikulincer, M. (2007). Attachment Theory and Research: Core Concepts, Basic Principles, Conceptual Bridges. In A. W. Kruglanski & T. E. Higgins, *Social Psychology. Handbook of Basic Principles* (2 ed.). NYC: The Guilford Press.
- Schneider, R. B., Huprich, S. K., & Fuller, K. M. (2008). The Rorschach and the Inventory of Interpersonal Problems. *Rorschachiana*, 29, pp. 3–24.
- Schusterová, N. (2007). Vztah hodnôt, cieľov a subjektívnej pohody. *Československá psychologie*, 51(1), pp. 48–57.
- Schusterová, N. (2008). Konštrukt "Hodnota" v psychologickom ponímaní. *Československá psychologie*, 52(3), pp. 265–275.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and the Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, pp. 1–65.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying of theory of integrated value systems. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna (Eds.), *The psychology of values: The Ontario symposium* (pp. 1–24). Hillsdale: Erlbaum.
- Schwartz, S. H. (2006). A Theory of Cultural Value Orientation: Explication and Application. *Comparative Sociology*, 5(2–3), pp. 137–182.
- Schwartz, S. H., Struch, N., & Bilsky, W. (1990). Values and Intergroup Social Motives: A Study of Israeli and German Students. *Social Psychology Quarterly*, 53(3), pp. 185–198.
- Schwartz, S., & Bilsky, W. (1987). Toward A Universal Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), pp. 550–562.
- Sikula, A. F. (1973a). The Values and Value Systems of Governmental Executives. *Public Personnel Management*, 2(1), pp. 16–22.
- Sikula, A. F. (1973b). The Values and Value Systems of Industrial Personnel Managers. *Public Personnel Management*, 2(4), pp. 305–309.
- Silver, J. (Producer), Wachowski, L., & Wachowski, A. (Directors). (2003). *Matrix Revolutions* [Motion Picture]. USA/Australia: Warner Bros. Pictures.
- Slaměník, I. (2011). *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada.
- Směkal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno: Barristel & Principal.
- StatSoft, I. (2011). Statistica (data analysis software system) version 10. www.statsoft.com.
- Stuchlíková, I. (2010). Motivace a osobnost. In M. Blatný et al., *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*. (pp. 137–166). Praha: Grada.

- Stuchlíková, I., & Man, F. (2003). Hněv a výraz hněvu. In I. Čermák, M. Hřebíčková, & P. Macek, *Agrese, identita, osobnost* (pp. 134–157). Tišnov: SCAN.
- Sullivan, H. S. (2006). *Psychiatrické interview*. Praha: Triton.
- Svoboda, M., Řehan, V., Vtípil, Z., Klimusová, H., & Humpolíček, P. (2004). *Aplikovaná psychodiagnostika v České republice*. Brno: MSD.
- Šípek, J. (2000). *Projektivní metody*. Praha: ISV.
- Taušová, J. (2011). *Srovnání hodnotových preferencí studentů psychologie a studentů nep psychologických oborů v České republice a v Nizozemsku. Unpublished masters's thesis*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Tavel, P. (2007). *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla*. Praha: Triton.
- Urist, J. (1977). The Rorschach Test and the Assessment of Object Relations. *Journal of Personality Assessment*, 41(1), pp. 3–9.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
- Velehradský, A. (1978). *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha: Svoboda.
- Viglione, D. J. (2002). *Rorschach Coding Solutions*. San Diego: Viglione.
- Viglione, D. J., Perry, W., Jansak, D., Meyer, G., & Exner Jr., J. E. (2003). Modifying the Rorschach Human Experience Variable to Create the Human Representational Variable. *Journal of Personality Assessment*, 81(1), pp. 64–73.
- Weiner, I. B. (2003). *Principles of Rorschach Interpretation* (2 ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- White, J. K., & Ruh, R. A. (1973). Effects of Personal Values on the Relationship Between Participation and Job Attitudes. *Administrative Science Quarterly*, 18(4), pp. 506–514.
- Wiggins, J. S., & Trapnell, P. D. (1997). Personality Structure. The Return of the Big Five. In R. Hogen, J. Johnson, & S. Briggs, *Handbook of Personality Psychology* (pp. 737–765). San Diego: Academic Press.

8 Přílohy

Doplňující informace k výběrovému souboru ve výzkumné studii

Výzkum byl řešen v souvislosti s dospělou populací ve věku 20–60 let. Jednalo se o tzv. běžnou populaci. Pojem běžná populace odkazuje na sběr dat mimo poradenský a klinický kontext a současně na skutečnost, že informace o historii nebo aktuálních obtížích psychického rázu respondentů nebyly získávány. Vhodné tak nejsou pojmy „zdravá“ populace nebo „ne-klinická“, protože mezi respondenty může být určité množství těch, kteří z důvodu zažívaných psychických obtíží navštěvují poradenská nebo klinická zařízení.

Výběrový soubor byl získán ze základní populace v letech 2009–2011 v několika organizacích na území střední a severní Moravy. Nejedná se o náhodný výběr, protože respondenti byli získáni v souvislosti s výběrovými řízeními a vzdělávacími programy, které v organizacích probíhaly. Od náhodného výběru bylo upuštěno ve prospěch zvolených metod, pro které je jinak velmi obtížné získat respondenty z běžné populace. Zvolené metody jsou časově náročné (v některých případech přesáhla realizace baterie 180 minut) a oprávněnost jejich užití je hůře obhajitelná, pokud výsledek vedle výzkumného záměru neslouží dalším účelům (viz dále Etika výzkumu). Do výběrového souboru se dostali všichni respondenti, u kterých v rámci výběrových řízení, rozvojových diagnostik a vzdělávání došlo ke splnění podmínek pro užití shodné diagnostické baterie, jaká byla stanovena pro výzkumný design. Přestože jsme výběr respondentů nijak neovlivnili, uvědomujeme si, že reprezentativnost je oslabena. Tuto skutečnost vyvažuje rozsáhlý soubor respondentů s administrovanou Rorschachovou metodou, typ základní populace a značný rozsah specializací. Výběrový soubor je významný z uvedených skutečností především z hlediska Rorschachovy metody, protože je co do rozsahu běžné populace vzácný.

Celkově byla baterie administrována u 148 osob, z nichž 36 odmítlo zařazení výsledků do výběrového souboru (výsledky byly využity pouze v rámci výběrového řízení, rozvojové diagnostiky nebo vzdělávání). Celková četnost výzkumného souboru je tak $N = 112$. U každého respondenta byly zjištěny informace o věku, pohlaví a nejvyšším dosaženém vzdělání.

Tabulka č. 29
Četnost respondentů podle pohlaví

(N = 112)

Muži	53
Ženy	59

Věk respondentů výběrového souboru je rozložen v celé širší stanovené základní populaci.

Tabulka č. 30
Četnost respondentů podle věku

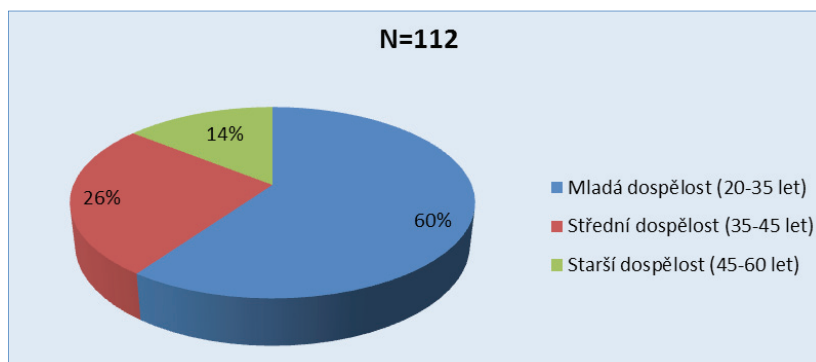
(N = 112)

Věk	Počet	Věk	Počet
20	1	38	6
21	1	39	4
22	2	40	4
23	3	41	3
24	5	42	1
25	9	44	1
26	1	45	4
27	5	46	2
28	8	47	1
29	6	48	3
30	5	49	1
31	8	53	1
32	6	54	3
33	3	55	2
34	4	57	1
36	4	58	2
37	2		

Respondenti výběrového souboru jsou podle svého věku rozděleni z popisných důvodů do mladé, střední a starší dospělosti, přičemž těžiště je zejména na mladé dospělosti (N = 67). Střední dospělost (N = 29) a starší dospělost (N = 16) jsou zastoupeny ve výběrovém souboru méně.

Graf č. 8

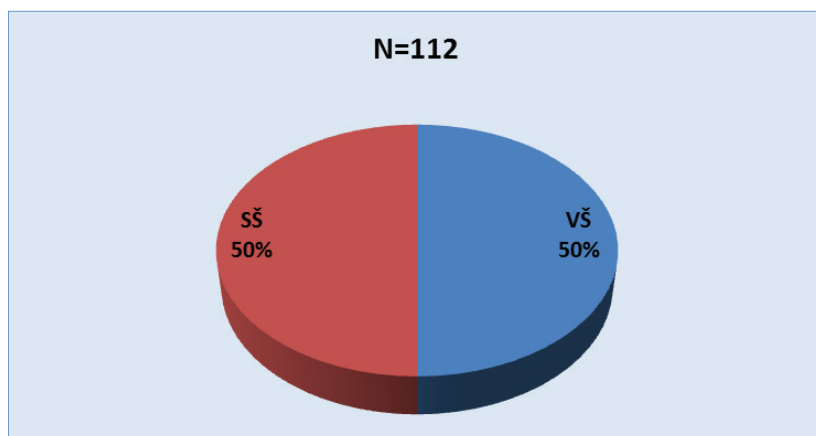
Rozdělení výběrového souboru podle období dospělosti

Nejvyšší dosažené vzdělání respondentů ve výběrovém souboru je rovnocenně rozděleno mezi středoškolské a vysokoškolské. Do středoškolského vzdělání je zahrnuto středoškolské vzdělání odborné s maturitou a středoškolské vzdělání všeobecné s maturitou. Do vysokoškolského vzdělání jsou zahrnuty varianty reprezentované tituly Bc., Mgr. a Ing.

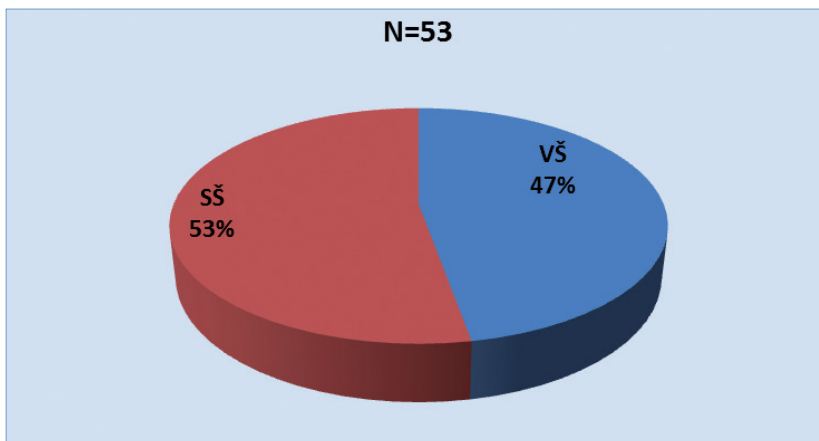
Graf č. 9

Vzdělání výběrového souboru

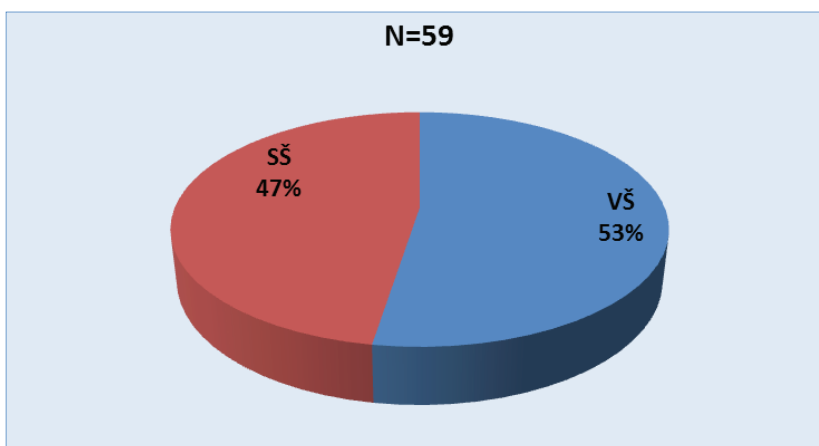

Mezi pohlavími je mírný rozdíl v nejvyšším dosaženém vzdělání. Zatímco muži ve výběrovém souboru mají častěji (53 %) středoškolské vzdělání s maturitou, ženy mají častěji vysokoškolské vzdělání (53 %).

Graf č. 10
Vzdělání výběrového souboru – muži

Graf č. 11
Vzdělání výběrového souboru – ženy

Výběrový soubor považujeme za významný vzorek základní populace. Reprezentativnost je oslabena způsobem získávání respondentů a sníženým zastoupením věkových kategorií střední a starší dospělost. Omezení reprezentativnosti vycházejí z vlastností lokalit, kde byl výběrový soubor získáván. K těmto lokalitám je výběrový soubor reprezentativní.

Etika výzkumu

Získávání dat od respondentů v našem výzkumu bylo zatíženo několika etickými otázkami. První otázka byla spojena s kontextem získávání dat, protože samotná administrace diagnostické baterie nebyla dobrovolnou volbou respondentů. Výjimkou byl kontext rozvojové diagnostiky, protože v těchto případech byla diagnostická baterie administrována

jako dobrovolná součást budoucího poradenství. Druhá otázka vycházela ze skutečnosti, že při získávání dat byl významnější vztah respondent–organizace než vztah respondent–výzkum. Přestože to pro samotný výzkum představuje spíše výhodu (reálný prostor, nikoliv umělé uspořádání), z pohledu respondentů mohl vznikat pocit, že jde o využití dat k jinému účelu, než pro který se je rozhodli primárně poskytnout. Jako problematickou jsme také chápali investici času a energie respondenta do poskytnutí dat, i když stejný čas by musel poskytnout pro administraci metod k primárnímu účelu. Ze strany respondentů v některých případech také vznikala obava, že se jejich jméno a další identifikační údaje objeví v souvislosti s dalšími informacemi ve výzkumných výstupech. Poslední okruh etické problematiky vyplývá z jednotlivých použitých metod, zvláště pak z Rorschachovy metody. Na rozdíl od sebeposuzovacích a výkonových metod má respondent v případě práce s málo strukturovaným materiálem omezenou možnost kontroly situace. Současné s tím, že metoda zachycuje „člověka v akci“, je směrů interpretace metody více, než na co se zaměřuje jeden výzkumný design.

Uvedené etické otázky jsme řešili několika způsoby. Předně každý respondent obdržel informovaný souhlas, který obsahoval:

- identifikační údaje a adresu respondenta
- identifikační údaje a adresu výzkumníka
- informace, z čeho je testová baterie složena
- informace o výzkumném využití dat plynoucích z testové baterie
- zaručení anonymity respondenta
- právo odvolat kdykoliv účast ve výzkumu
- prohlášení respondenta o zdravotním stavu
- povinné formulace dle zákona 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů
- souhlas respondenta (datum a podpis)

Informovaný souhlas byl každému respondentovi přečten před začátkem administrace metod a byly mu zodpovězeny jeho případné dotazy. Obvykle se jednalo o ujištění, že získaná data budou využita výzkumně bez souvislosti s osobními údaji respondenta (ve smyslu zákona 101/2000 Sb.). Základním předpokladem pro zařazení respondenta do výběrového souboru byl podpis informovaného souhlasu a jeho odevzdání po ukončení administrace testové baterie. Pokud se respondent v průběhu administrace rozhodl, že si nepřeje zařazení dat do výzkumu, nebyla data zařazena. V případě podpisu a odevzdání obdržel respondent kopii informovaného souhlasu.

Vedle informovaného souhlasu byl každý respondent seznámen s oblastí a cíli výzkumu. Stalo se tak buď během úvodního pohovoru v případě výběrových řízení, nebo prostřednictvím adresných e-mailů v případě rozvojové diagnostiky a vzdělávání.

V případech, kdy to nevyplučovala pravidla dalšího využití dat k primárnímu účelu, byla respondentům poskytnuta zpětná vazba ze získaných dat. Pro respondenty z výběrových řízení byla připravena šablona, do které byly vloženy základní údaje o jejich výsledcích. Dokument byl následně odeslán na e-mailovou adresu, kterou respondent uvedl na informovaný souhlas. Respondentům, kteří poskytli svá data v rámci rozvojové diagnostiky nebo vzdělávání, byla nabídnuta možnost osobní konzultace výsledků. Těto

možnosti využili všichni respondenti z této kategorie. V některých případech se jednalo o opakované setkání.

Naším záměrem bylo prostřednictvím opatření minimalizovat etický rozpor výzkumu, vycházející z nerovného postavení respondenta a výzkumníka.

9 Věcný rejstřík

A

Affective ratio, 102
 Afiliace, 61, 63, 81
 AG a COP, 101
 Attachment, 73
 strategie, 75, 109
 Autonomie
 MAH, 105
 škála, 72, 104

B

Bezpečí, 45, 47, 55, 74, 77, 98
 Blížkost
 potřeba blízkosti, 98
 prostorová, 63, 74
 vztahová, 68, 76

C

Cg, 110, 119
 Cíle, 13
 Color-Shade Blends, 109

D

Dimenze
 bipolární, 39, 41
 hodnotové, 34
 individualismus, 21, 38, 39
 kolektivismus, 21, 38, 40
 kulturní, 21, 22
 SSA *viz* SSA
 Dispozice, 69
 interpersonální *viz* rysy
 Dotazník interpersonální diagnózy, 80, 81

E

Emoce
 a hodnoty, 12
 a postoje, 14
 Afr – afektivní poměr, 102

agrese, 86, 101, 104
 ambivalence, 109
 citové vazby, 86
 jednoduché, 86
 strach, 72, 76
 úzkost, 77, 80, 87, 109
 v interpersonálním vztahu, 85
 zlost, 77–87, 103
 Empatie, 103, 106
 Etika výzkumu, 152
 Extraverze, 91, 114, 116, 122

F

FC : CF + C Ratio, 103
 Fd, 98
 FM, 109
 Funkční autonomie motivu, 25

G

GHR : PHR, 99

H

H : (H)+Hd+(Hd), 102
 Hněv *viz* Emoce zlost
 Hodnotová hierarchie, 28, 34
 horizontální, 30, 35
 skupin hodnot výběrového souboru, 58
 vertikální, 30, 35
 výběrového souboru, 50
 Hodnotová orientace, 31
 Hodnotová preference, 30
 Hodnotová struktura, 32
 Hodnotový systém, 20, 30
 Hodnoty, 10
 abstraktní, 12–13, 16, 18, 28
 B-hodnoty, 13, 15, 25, 31, 41, 121
 definice, 18
 D-hodnoty, 15, 25, 31, 41, 121
 hypotéza, 47
 instrumentální, 33, 43, 48

- interpersonální *viz* sociální
 kulturní, 20
 obsahové, 29
 obsahové skupiny, 45
 obsahové skupiny výběrového souboru, 54
 operacionalizace, 47
 postojové, 31
 prosociální *viz* sociální
 původ biologický, 19
 sociální, 38, 39, 45, 55
 sociální obsahové skupiny, 47
 terminální, 33, 43, 48
 tvořivé, 31
 výzkumný design, 47, 48
 zážitkové, 31
- Hypotézy
 operacionalizace hodnot, 47
 výsledky operacionalizace hodnot, 59
 výsledky vztahu hodnot a rysů, 134
 vztahu hodnot a rysů, 123
- I**
- ICL *viz* Dotazník interpersonální diagnózy
 Identifikace s agresorem, 104
 Index celkového interpersonálního oslabení, 106
 výběrového souboru, 116
 Index deficitu zvládnání, 97
 Index hypervigilance, 97
 Index neporozumění, 108
 výběrového souboru, 117
 Index poškození ega, 101
 Index sníženého interpersonálního zájmu, 107
 výběrového souboru, 117
 Index úzkostně-ambivalentního připoutání, 110
 výběrového souboru, 118
 Index vyhýbavého připoutání, 111
 výběrového souboru, 118
 Index vyváženosti, 141
 Informovaný souhlas, 153
 Intellectualization Index, 103
 Interakce, 61, 106
 Internalizace, 24
 Interpersonální teorie psychiatrie, 77
 Interpersonální teorie osobnosti
viz Vztahy interpersonální
 Intimita, 68, 98, 106
 základní podmínky, 68
 Introverze, 116, 122
 Isolation Index, 101
- K**
- Komprehenzivní systém, 93, 111, 115, 139
 Kruhové uspořádání
 hodnot, 35, 37, 56
 interpersonálních rysů, 80–81, 83
- L**
- L (Lambda), 109, 115, 116
 Lásky *viz* sociální hodnoty
 Logoterapie, 27
- M**
- m, 109
 M–, 103
 Maslow, A. H., 10
 Mechanismy obranné
 externalizace, 102
 intelektualizace, 103
 racionalizace, 102
 MOA, 104
 Model
 investiční, 66
 Morálka *viz* vývoj morální
 Morální systém *viz* vývoj morální
 Motivace, 13
 Motivy, 16
 explicitní, 17
 implicitní, 17, 19, 43
 primární, 25
 sekundární, 25
- N**
- NEO-PI-R, 84, 89, 136
 extraverte, 91
 přívětivost, 91
 Neuroticismus, 122
- O**
- Objektní vztahy, 71
 Obranné mechanismy
 intelektuální autoritářství, 101
 Oddanost, 66
 ODL, 105
- P**
- PER, 101
 Pětifaktorový model osobnosti, 81
 Poměr a : p, 98
 Postoje, 12
 Potřeby, 13–14
 deficitní, 14, 122
 spojené s lidskou existencí, 15, 19
 vyšší, 14, 122
 základní, 109

Prosociální uskupení hodnot
viz sociální obsahové skupiny
 Připoutání citové *viz* Typy
 Přitažlivost *viz* Afiliace
 Přívětivost, 114
 SumH, 99

R

Reflexions, 102, 119
 ROD *viz* ODL
 Rokeachova škála hodnot, 44, 48, 122, 137
 Rorschach Performance Assessment System, 94,
 103–104, 112
 Rorschachova metoda, 93, 139
 charakteristiky výběrového souboru, 115
 indexy, 97, 101, 103, 106–108, 110–111
 ve vztahu k interpersonální adaptaci, 96
 Rysy, 69
 interpersonální, 64, 80, 81
 strukturální psychodynamické, 71, 73

S

Sebeaktualizace, 15, 16, 25, 27, 46
 Sebeobraz, 97, 99, 102
 Sebepercepce *viz* Sebeobraz
 Setkání, 61
 Schéma
 interpersonální, 62
 Smysl, 27
 Socializace, 23
 Space, 103
 Spolupráce, 101, 106
 SSA, 47, 49, 137
 koeficient odcizení, 49
 výběrového souboru, 53
 Strategie
 hyperaktivační/deaktivační *viz* Attachment
 Stres *viz* Emoce úzkost
 Struktura
 hodnotová *viz* Hodnotová struktura
 hraniční, 71
 kognitivní, 11
 narcistická, 71
 neurotická, 71
 osobnosti, 70, 71, 72
 postojů, 13
 primární narcismus, 71
 psychotická, 71
 zdravé self, 71
 Styly interpersonální *viz* Typy
 SumMOR, 102
 SumT, 98

Š

Škála interpersonálních adjektiv, 81

T

Test
 Kruskal-Wallisův, 126, 131
 Mann-Whitneyův U test, 124, 128, 130–131
 Touha, 15, 23
 Typy
 citového připoutání, 74, 76
 interpersonální, 84, 92, 139
 interpersonální výběrového souboru, 112
 motivační, 17, 36, 44, 46

V

Výběrový soubor, 48, 89, 136, 149
 Vývoj
 autonomie, 72
 hodnotového systému, 23
 morální, 24
 objektních vztahů, 71
 Vztahy hodnot a rysů, 120
 hodnoty a attachment výběrového souboru, 131
 hodnoty a ICIO výběrového souboru, 128
 hodnoty a IN výběrového souboru, 131
 hodnoty a interpersonální typologie výběrového
 souboru, 124
 hodnoty a ISIZ výběrového souboru, 130
 kongruentní výsledky výzkumu, 139
 kongruentnost konstruktů, 121
 nekongruentní výsledky výzkumu, 141
 stabilita konstruktů, 120
 výzkumný design, 122
 Vztahy interpersonální, 78
 atribuce, 62
 dělení, 64
 filozofický přístup, 62
 funkce emocí, 85, 87
 nedůvěra, 98
 negativní vliv, 106
 obecné vymezení, 60
 snížený zájem, 101
 teorie, 64, 66, 70, 73, 77–78
 těsné *viz* Závislost
 výzkumný design, 88
 vztahová pasivita, 98
 závislost *viz* Závislost

Y

Y, 109

Z

Závislost

indikátor orální závislosti, 98
škála ODL, 105
teorie, 64–65
ve vztahu, 65

Zážitky

vrcholné, 15
vztahu *viz* filozofický přístup
Zralost *viz* Sebeaktualizace

Ž

Žádoucnost, 11

10 Jmenný rejstřík

A

Agnew, Ch. R., 64–66, 85
Ainsworthová, M. D. S., 73
Allport, G. W., 15, 23, 25, 29, 81

B

Baštecká, B., 49
Bedrnová, I., 16
Berant, E., 72, 75, 95, 109–110, 143
Bergeret, J., 71
Berné, E., 62
Berry, J. W., 21–22, 39
Berscheid, E., 60, 62–64, 65
Bilsky, W., 11, 17, 20, 28, 30, 34–36, 44–45,
47, 49, 53, 122, 138
Bloombaum, M., 49
Blumstein, P., 63, 65, 67
Bohm, E., 94
Borstein, R. F., 105
Bowlby, J. E. M., 73, 108
Braithwaite, V. A., 138
Buber, M., 62, 142

C

Cakirpaloglu, P., 11–12, 14, 16, 20, 26, 28–29,
42, 137, 139
Cattela, R. B., 81
Cloninger, C. R., 70
Costa, P. T., 81–82, 86, 89, 90, 92, 93

Č

Čermák, I., 87

D

Dasen, P. H., 21–22, 39

E

Erard, R. E., 94, 96, 98, 100, 104–105, 112
Erdberg, P., 94, 96, 98, 100, 104–105, 112, 140
Erikson, E. H., 78
Exner, J. E., 86–87, 93, 95–96, 100–111, 140

F

Falta, R., 12, 45
Fam, K., 22
Fiske, A. P., 67
Frankl, V. E., 27–28, 31
Fromm, E., 15, 17, 19, 78
Fuller, K. M., 95, 102–103, 141
Furnham, A., 122

G

Gacono, C. B., 104
Ganický, P., 80, 92
Goldberg, L., 81
Goldberg, R., 83
Guttman, L., 49
Gyuránová, E., 49, 52

H

Hall, C. H., 70
Hartl, P., 18, 23, 68
Hartlová, H., 18, 23, 68
Hayesová, N., 13
Hazan, C., 60, 64, 73–76, 85, 143
Heaven, P. C. L., 122
Hewstone, M., 13, 38, 61, 63, 66, 86
Higgins, E. T., 73–75
Hofstede, G., 11, 20, 23, 38, 40, 66
Hofstede, G. J., 11, 20, 23, 38, 40, 66
Hofstee, W. K. B., 83
Holdsworth, D. K., 22
Homola, H., 11, 18, 28
Horneyová, K., 78

Hřebíčková, M., 81, 84, 89, 91, 121
 Huprich, S. K., 95, 102, 103, 141

Ch

Chung, K., 22

I

Inkeles, A., 21
 Iwasa, K., 95, 99

J

Jansak, D., 100

K

Kelley, H. H., 64, 65
 Kernberg, O. F., 71–72
 Kohut, H., 72
 Kollock, P., 63, 65, 67
 Kožený, J., 80, 92
 Kratochvíl, S., 62
 Kruglanski, A. W., 73–75

L

Laforge, R. L., 80, 92
 Law, G. H., 138
 Leary, T., 61–62, 64, 78, 79, 80–82, 87, 92–93
 Lečbych, M., 101–111
 Lerner, P., 73
 Levinson, D., 21
 Lindzey, G., 70
 Lingo, J. C., 49

M

Man, F., 87
 Martz, J. M., 64–66, 85
 Masling, J. M., 105
 Maslow, A. H., 10, 13–14, 16–17, 19, 25, 28, 31, 41–42, 55, 121
 McCrae, R. R., 81–82, 86, 89–90, 92–93
 Meloy, J. R., 104
 Meyer, G. J., 94, 96, 98, 100, 104–105, 112
 Mihura, J. L., 94, 96, 98, 100, 104–105, 112
 Mikulincer, M., 109, 110, 143
 Morgensternová, M., 22
 Murray, H., 17

N

Nakonečný, M., 13
 Norrman, W., 81

Nový, I., 16

O

Obuch, I., 110
 Odbert, H. S., 81
 Ogawa, T., 95, 99
 Omoto, A. M., 65

P

Perry, W., 99
 Petržela, M., 111
 Piaget, J., 24
 Piedmont, R. L., 83, 85, 88, 92, 121
 Plhánková, A., 71
 Plutchik, R., 19
 Polák, A., 71, 73, 104, 110
 Portinga, Y. H., 21–22, 39
 Praško, J., 61, 70
 Průcha, J., 39

R

Raad, D., 83
 Rapaport, D., 94
 Ratzinger, J., 120
 Regan, J. F., 23, 28
 Regan, J. K., 32, 43, 121, 143
 Reiterová, E., 49
 Riemann, F., 64, 71, 72, 86, 87
 Rodriguez, M., 71
 Rokeach, M., 11, 12, 16–17, 23–24, 28, 32, 34, 37, 43, 45, 49, 52, 88, 120, 121, 143
 Ruh, R. A., 30
 Rusbult, C. E., 64–66, 85

Ř

Řehan, V., 12, 137, 139
 Říčan, P., 26, 69

S

Segall, M. H., 21–22, 39
 Segal, Y., 109–110, 143
 Seitz, M., 87
 Shaver, P. R., 60, 64, 73–76, 85, 109, 110, 143
 Schachtel, E. G., 94
 Schneider, R. B., 95, 102–103, 141
 Schusterová, N., 11, 14, 33
 Schwartz, S. H., 11, 17, 20–21, 28, 30, 34, 35, 36, 44–45, 47, 49, 53, 122, 138, 141
 Sikula, A. F., 30, 45
 Slaměník, I., 61, 65, 68, 85–86, 88

Smékal, V., 13,–4, 24, 31, 70
Snyder, M., 65
Stroebe, W., 13, 38, 61, 63, 66, 86
Struch, N., 49
Stuchlíková, I., 16, 20, 87
Sullivan, H. S., 64, 77, 78, 87
Suzcek, R. F., 80, 92

Š

Šípek, J., 94
Šulová, L., 22

T

Taušová, J., 18
Tavel, P., 27, 31
Telerovský, R., 71
Thurstone, J., 81

Trapnell, D., 78, 81
Trompenaars, F., 22
Trpišovská, D., 11, 18, 28

U

Urist, J., 72, 94, 104–105, 142

V

Vágnerová, M., 24
Viglione, D. J., 94, 96, 98–100, 104–105, 112

W

Wald, Y., 109, 141
Weiner, I., 94–95, 98, 100–101, 103, 106, 115, 142
White, J. K., 30
Wiggins, J., 64, 78, 81–82

11 Souhrn

Poznávání interpersonálních charakteristik osobnosti

Při práci s osobností používáme, mezi jinými, dva typy psychologických konstruktů – hodnoty a dispozice. Na hodnoty vymezené jako intrapsychické fenomény lze usuzovat nepřímo z jednání člověka. Teorie hodnot definují jejich funkci, původ a vývoj v osobnosti. Popularitu ve výzkumu získal strukturální model hodnot založený na konceptu M. Rokeacha a S. Schwartz. Na druhé straně se setkáváme s dispozicemi osobnosti, které jsou odvozené z pozorovaného chování. Trvalé dispozice přisuzované jedinci jsou spojené s psychodynamickými teoriemi, pětifaktorovou teorií nebo teorií připoutání. Oba typy konstruktů jsou používány pro popis, vysvětlení a predikci interpersonálního chování, které je klíčovou otázkou adaptace jedince. Přes teoreticky předpokládanou logickou vazbu je však vztah obou konstruktů nejasný. S cílem ověřit vazby jsme aplikovali Rokeachovu škálu hodnot a analýzu SSA k identifikaci strukturální hierarchie hodnot na vzorku 112 respondentů. Preference prosociálních hodnot jsme porovnali mezi skupinami respondentů, rozdělenými podle interpersonálních stylů inventáře NEO-PI-R, dotazníku ICL a proměnných v Rorschachově metodě na základě Komprehenzivního systému a systému R-PAS. Identifikovali jsme statisticky významné rozdíly v preferenci prosociálních hodnot mezi skupinami respondentů. Zjištěné rozdíly jsou kongruentní s interpersonálními popisnými charakteristikami všech tří diagnostických nástrojů.

12 Summary

Discovering Interpersonal Personality Characteristics

While working with personalities, apart from others, two types of psychological constructs, i.e. values and dispositions, could be used. Values are defined as intrapsychic phenomena which can be deduced from a person's behavior. The value theory defines their function, origin, and development within the personality. One of the most popular approaches to this area is the value structural model introduced by M. Rokeach and S. Schwartz. On the other hand, dispositions are deduced from a personality's observed behavior. Permanent dispositions of an individual are associated with psychodynamic theories, the five-factor theory and the attachment theory. Both types of the constructs can be used to describe, explain and predict interpersonal behavior, which is the key aspect in individual's adaptation. However, despite a theoretically assumed logical link, the relation between the constructs is ambiguous. In order to verify the linkages and to identify the structural hierarchy of values, Rokeach's value scale and similarity structure analysis were applied on a sample of 112 respondents. By means of the NEO-PI-R inventory, ICL questionnaire and Rorschach test, the respondents were segmented into groups within which preferences of prosocial values were compared. Within the Rorschach tests, variables based on the Comprehensive system and R-PAS were applied. On the basis of the research, statistically significant disparities in social value preferences among the groups of respondents were identified. The revealed differences are congruent with the interpersonal descriptive features of all of the three diagnostic tools.

PhDr. Martin Seitl, Ph.D.

**Poznávání interpersonálních
charakteristik osobnosti**

Výkonný redaktor doc. Mgr. Jiří Špička, Ph.D.
Odpovědná redaktorka Bc. Vendula Drozdová
Technická redakce Mgr. Petr Jančík
Návrh a grafické zpracování obálky Jiří Jurečka

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup

Olomouc 2012

č.z. 2012/706

1. vydání

Ediční řada – Monografie

ISBN 978-80-244-3320-2